

BHARAVI'S
KIRATARJUNIYAM

Canto XI

With the commentary of Mallinatha

EDITED BY

SARADARANJAN RAY, M. A.

Vidyavinode, Siddhanta-Vachaspati.

Late Principal, Vidyasagar College.

AND

KUMUDRANJAN RAY, M A Ph. D.

Bhishagjotishacharyya,

WITH

Analysis, Translations, Anglo Sanskrit Notes,

Test Questions, metre-notes &c. &c.

(Fourth Edition)

Published by—

M. Ray, M. A.,

336 Vivekananda Road. Calcutta-6

Agents—

Sans, Pustak Bhandar

38 Cornwallis St, Cal-6

Printed by—

F. C. Ghosh

Annapurna Press

33D, Madan Mitra Lane,

Calcutta-6

PREFACE TO THE FIRST EDITION

In July last my father tol me to write out this book on the model of our Kirat, I, and indeed gave me some valuable suggestions of notes on the matter. But owing to his illness and subsequent death its publication has been delayed. Now I think it my first duty to finish this book and thereby discharge the trust set on me by the illustrious dead. My melancholy satisfaction of completing this book will be rewarded if the readers are benefited by it.

It is unnecessary to say about the poet Bharavi after what has been accounted of him in our introduction to canto I, XIII etc. Bharavi's grand majestic style combined with healthy ideas has rendered this canto a masterpiece ; several of the slokas here on the transitoriness of the world touched in the वेदमूर्ति and पञ्चतन्त्र model have won great fame for our poet [See Sls. 12, 13, 20, 31 &c]. Mallinatha has aptly said of Bharavi—"गारिकेयकल्हस्त्रियं बभौ भारवे." ।

The author will be much obliged if any of his esteemed readers will kindly point out errors and deficiencies to him to be rectified in the next edition.

CALCUTTA,
May, 1926

}

KUMUDRANJAN RAY.

INTRODUCTION

We have shown in canto I that poet Bharavi flourished in some 497 A. D. Internal evidence, prove this, also it shows the poet was a man of somewhere in south west coast of India and was a saiva to the very core of his heart (See Canto 1).

In canto I, we have seen that while leading their lives *incognito* in the Dwaitavana, Yudhisthira sent a forester spy to know all about Duryodhan's new government and the attitude of the subjects under him. The spy returned and stated what he saw under the benign rule of the new ruler Duryodhana. Thus delivering the required message the forester (spy) retired and then Draupadi in an appealing speech exhorted Yudhisthira to take back their lost Kingdom without observing the contract (of "न समयपरिचयं चम ते" &c. Canto I. St. 45) Bhima charmed with Draupadi's speech also appealed to his elder brother not to bide time. Yudhisthira however, pacified him with solacing words— (canto II). At this juncture, Vyasa came and advised Yudhisthira to send Arjuna to Indrakila mountain Range to seek Indra's power by penance, 'or without divine grace victory over the Kurus was not possible. According to Arjuna inspired with Vyasa's initiation in Yoga, retired to the said mountain (canto III) and by his severe penance—penance that withstood all external temptations—easily pacified Indra.—(canto IV—X). Indra, highly pleased with his son's (Arjuna's) penance appeared before him in the guise of an old sage (see canto XI. sl. 2).

Here begins the story of canto XI.

Analysis of Canto XI

Indra's speech (Sls. 2—36)

Indra appearing before Arjuna as an old ascetic said that —renunciation and salvation (सुक्ति) are best of all, experiences of sensar are transitory and painful often —these are to be avoided and penance should be continued in this salubrious Himalayan site with full control over the senses that are doors of miseries, further desires for worldly prosperity are bars toward attainment of knowledge (तत्त्वज्ञान), his sword however showed that Arjuna's तपस्यार्थ was not for Salvation but for some object of gaining victory; he should however give up all desires that are our enemies and be engrossed in सुक्तिपथ । Indeed तपस्य for killing others is always to be condemned. So also Arjuna is to give up use of weapon and be engaged in asceticism.

Arjuna's reply (Sls. 37—80)

He says that Indra's speech is admirable and wholesome no doubt, but it is inconsistent in his case. He was Dhananjaya, the son of यश and has come for penance here at Vyasa's advice to ameliorate their present state to which they are driven by playing at Dice of their eldest brother, and to wipe off the insults meted on them and their wife by Duryodhana's party, who turned to be their enemies. Without taking revenge on enemies (he said) he can't stick to salvation; —they are great, who repay insults and can spiritedly dominate over his race His brother also depend on him for victory. Thus with power gained by asceticism he will fight out enemies or die here; indeed Arjuna will seek after the supreme soul (i e., सुक्ति) after killing enemies and not before, thus his aim is for revival of वैश्वकर्मा, so he takes to penance in such a military dress.

Sl. 81-82

Indra then discloses his true nature to Arjuna and clasps him quite delighted, and then advises him to please Siva by penance ; Indra then disappears.

[N. B.—Here Indra made such वैराग्यजनक speech to Arjuna, to test and know his internal spirit, but knowing Arjuna's determination to kill the enemies and being satisfied with his strength of mind and dutifulness, hints at his victory by advising him to win Siva's favour in such a way here through तपस्या]

KIRATARJUNIYAM

किराताजुनोयम् ।

एकादशः सर्गः

— *Indra approaches Arjuna's hermitage*

अयाम् अग्निसर्गाश्च जितेन्द्रियतया तया ।

आजगामाश्रमं जिष्णोः प्रतीतः पाकशासनः ॥ १ ॥

Prakasika—अथ पाकशासनः जिष्णोः आश्रमम् आजगाम [*Indra* ~~came~~
to Arjuna's hermitage]. Did he come to fight Arjuna?—
प्रतीतः आजगाम [No ; he came pleased with Arjuna]. ~~He~~
th a pleasure ?—तया जितेन्द्रियतया प्रतीतः [I
damsels to divert Arjuna's mind from
easily withstood this temptation , her
with his selfrestraint]. Perhaps Ar
sel' for the time being to win over I
तया जितेन्द्रियतया [No ; this self retrai
Arjuna (जितेन्द्रिय) ; again it took a deer
his sole aim was to wreak vengeance
Kurus (अमर्षात्)] 1,

Prose.—अथ पाकशासनः (इन्द्र) , तया अमर्ष
प्रतीतः (इन्द्रः) सन् जिष्णोः आश्रमम् आजगाम । १ ।

K. B. Kirat—1.

restrain by self-restraint &c Thus the poet says—his
यत्नः was due to his कर्षः (intolerance) for enemies.

निसर्गात्—निसृज्यते इति नि+सृज+चञ भावे=निसर्गे nature.
हेतो प्रसी। Arjuna was also self-restrained by his
nature (निसर्गे)।

जितेन्द्रियतया—इन्द्रस्य इदं लिङ्गम् इति इन्द्र+घ=इन्द्रिय senses,
न्द्रियम् अनेन, बहु। जितेन्द्रियस्य भाव इति जितेन्द्रिय+तल्=जितेन्द्रियता
state of a self restrained. इया। करणे इया।

आजगाम—आ+गम्+लिट् णल (अ)। Nom. पाकशासन'। [गच्छति
अ, अगमत्, गमिष्यति]।

जिष्णो—जयतीति जि+गृह्,=जिष्णु। Here जिष्णु is a name of
अ, for he is to gain जय। तस्य। शेषे षष्ठौ related to आजगम्।

आजगम्—आजगम्यन्ति अस्मिन् इति आ+जग+चञ अधिकरणे आजगम्
ह, ङा, तम्, obj. of आजगाम।

प्रतोत—प्रति+इ+क्त कर्त्तरि=प्रतोत. delighted, pred, to
य न। In sense of प्रतोति cf. “अनुकर्मा प्रतोतश्च प्रदाताथा-
श ॥”

पाक &c—शासयतीति शास+णिच्+लुङ् कर्त्तरि (नन्त्यादि)=शासन'
of ser. पाक the name of a demon, brother of Vritra. पाकस्य
शास। कर्मषष्ठ्याऽसमासः। पाकशासन is a name of इन्द्र। Cf, “पाक
जग १०००, तव नाम विमुक्तं मे शासनत्वाच्छ्रेष्ठं देव पाकशासनात् शक्रः
रत्नमपतिर्बिम्बु ॥” Malli's derivation is perhaps with णिच् as
adopted by Bhanuji He says ‘शासयति। शासयन्नुशिष्टौ। णिजन्तात्
नन्त्यादि ज्ञातं लुङ्’। But शासि does not appear in the नन्त्यादि list.
Nor strictly speaking that is an open list (आकृतिगण), though
some commentators wish so Hence it is better to say

शास्त्रोति शस+लुट कर्त्तरि बाहुलकात्—शासन , restrainer. Rest as above. Or—शास+लुट भावे=शासनम् restraining. पाकस्य शासनम् restraining of Paka इतत्—। तदस्य अस्ति कर्त्तव्यत्वेन इतिपाकशासन+अच सत्वरे=पाकशासन ।

9. Voice —पाकशासनेनप्रतीतेनआश्रम आजग्मे ।

2. *Arjuna saw Indra,*

मुनिरूपोऽनुरूपेण सूनुरा ददृशे पुरः ।

द्राघीयसा वयोऽतीतः परिक्रान्तः किलाध्वना ॥ २ ॥

Prak —(स) अनुरूपेण सूनुरा पुर ददृशे [Arjuna as a qualified son, had the privilege of seeing Indra before him] Did not Arjuna recognise him at his very sight ? —वयोऽतीत' मुनिरूप (स') [No ; Indra came to him in the guise of an old sage] Is that all ?—द्राघीयसा अध्वनापरिक्रान्त . किल [He seemed as if fatigued by a long journey] 2,

Prose—वयोऽतीत ('वय' यौवनादि 'अतीत' तोरणं 1. e. वृद्ध.) द्राघीयसा अध्वना परिक्रान्तः किल मुनिरूप (स इन्द्र) अनुरूपेण सूनुरा पुर' ददृशे । २

Eng.—He, in the guise of a sage, old and as if exhausted by a long way 1. e. journey, was seen before him by his deserving son, 2

Beng—परिगतयत्रा (अर्थात् वृद्ध), दीर्घ पथ भ्रमणे येन परिश्रान्त एवं मुनिवेषधारी नेहै इन्द्र उदय योग्य पुत्र कर्तृक समुत्थे दृष्ट इहेमेन । २ ।

Expl—See Prak.

Malli.—किम् इन्द्रः निरुपेयैव आगत ? न, इत्याह 1 । मुनिरूप इति । मुनिः रूपम् इव रूपं यस्य सः 'मुनिरूप.' मुनिवेषधारी इत्यर्थः स इन्द्रः 'अनुरूपेण'

दशेन्द्रदानयोग्येन इत्यर्थः 2 सुनुना' पुत्रेण अर्जुनेन 'पुरः' अथ 'दृष्टे' दृष्ट ।
 • भूतः '—'वयोऽतीतः' वयः योवनादिकम् प्रतीत, वृद्ध' ["द्वितीया श्रित—"
 चला ना द्वितीयासमास 3] 'द्राघोयसा' अनिदीर्घेण ["प्रिशस्यर" इत्यादिना
 दीर्घशब्दस्य द्राघादश 4] 'अध्वना' अध्वगमनेन इत्यर्थे 'परिक्षान्तः' परिश्रान्त
 'तिन' इति अलौकिके ["किल सम्भाव्यवाच'यो' । हेत्वच्योरलौकिके च" इति
 ५ - द्र 5] वृद्ध इव दूराध्वश्रान्त इव स्थितः इत्यर्थः 6 । ['इव' इति पाठे
 ७ ७] ॥ २ ॥

Notes on Malli.

1. Did Indra come in his own form? The poet says
2. The sense is, one to whom appearance was deserv
3. रथा तत्पुरुष in वयोऽतीत' comes by "द्वितीया श्रितातीत—"
 (archa). 4. द्राघ is ordered in place of दीर्घ by the rule
 "प्रिशस्यर—" (char). 5 According to Hemchandra किल means
 probability, news, cause, disapproval and falsehood. 6.
 The sense is, he was like an old one fatigued by a long
 journey. 7- The meaning would have been obvious had
 the reading been 'इव' (in place of किल) here !

CHARCHA

• सुनिरूपः—रूपम् dress. सुने रूपम्. इ तत् । सुनिरूपमिव रूपस्य
 ५ --। Qual. सः (पाकशासन.) । Here in the compound सुनिरूप
 the उत्तरपद "—रूप" disappears by the varttika "सप्तसुपमान-
 पदोत्तरपदलोपश्च वक्तव्य"—A compound with a word in the ७मौ
 denoting उपमान leading in it, may enter into a बहुव्रीहि,
 but then the उत्तरपद disappears Qual सः understood. Malli's
 सुनिरूपमिव रूपं यस्य is enumerative or explanatory and not the
 ६ real वाक्य of a समास only. For भाष्य has—उद्गुह्यमिव गुह्यमस्य ।

2. अनु रूपेण—रूपमनुगतं इति अनुरूप equal, प्रादितम् । तेन । Qual. सुनुम् । In this sense of अनुरूप, cf. “तस्यामात्मानुरूपायामात्मजन्म” सुनु-सक.”—Raghu Arjuna was a worthy son of Indra. hence appearance before him was fit

3. दृश्ये—दृश्य + खिट् ए कर्मणि । Was seen, Nom सुनुम् । Agrees with उक्तकर्म—‘स’ understood. [पश्यति, अपश्यत् द्रष्टुं, अद्राचौत्] ।

4. पुर—पूर्वाभिन् देशे इति पू + डि (७मी) + असि स्वार्थे = पुर- front. अव्यय, Qual दृश्ये । The rule for अस् and पुरादेश here is “पूर्वाधरावाचामसि पुर—अवच्चैषाम् ।”

5. द्राघीयस—अतिशयेन दीर्घमिति दीर्घ + इयसन् = द्राघीयस longer तेन । Qual. अव्यय । द्राघि is ordered in place of दीर्घ when इष्ठ, ईयसन्, follow The rule is ‘प्रियस्थिरस्फिरोरु बहुलगुरुद्वटप्रदीर्घेन्दारकाणां प्र स्थ स्यवर्षं हि गर वर्षं वपद्राघिनन्दा’ ।

6. वयोऽतीत—अति + इ + क्त कर्त्तरि = अतीत past वय is youth etc. वय अतीत इति वयोऽतीत one past youth &c, रतम् by the rule “द्वितीयाश्रितातीतगतत्वसंप्राप्तापन्ने —A द्वितीयान्त word may enter into तत्पुरुष compound with अत अतीत &c Qual. स ।

7. परिक्लान्त—परि + क्लम + क्त कर्त्तरि = परिक्लान्त. fatigued. परि implies intensity, परि = परित । Qual सः ।

8. क्लि—An अव्यय meaning here unreality (अलौकिक) । See Malli. He was not really fatigued but looked so only.

9. अव्यय—अव्यय way Hence secondarily it here means ‘walking a way’ i. e. journey. See Malli “अव्यय अव्ययगमनेन” । तेन । करणे तथा ।

10. Voice.—अनुरूपः सुनुः ..वयोऽतीत ..परिक्लान्तं सुनिरूपं तं ददर्थं ।

3' *Indra disguised as a matted sage*

जटानां कीर्णया केशैः संहत्या परितः सितैः ।

पृक्तयेन्दुकरैरङ्गः पर्यन्त इव सम्यया ॥ ३ ॥

Prak. —What of muni ?— जटानां संहत्या (उपलक्षित) स' [Muni had lots of matted hair]. What kind of hair he had ? परितः सितैः केशैः कीर्णया जटानां संहत्या (उपलक्षित) [His series of matted locks were of white hairs, for he was old]. Any parallel ? इन्दुकरैः पृक्तया सम्यया (लक्षित) अङ्गः पर्यन्त इव स. [Yes, imagine dusk marked by white beams of the moon The sage looked just like this]. 3

Pros e—परितः सितैः (ग्रन्थे) केशैः कीर्णया जटानां संहत्या (उपलक्षितः) स. इन्दुकरैः पृक्तया (पृक्तया) सम्यया (उपलक्षितः) अङ्गः पर्यन्त इव (स्थित) दृश्ये ।

Eng.—He, marked by series of matted locks covered all over with white hairs, was seen like the end of day (i. e. dusk) characterised by evening united with moon's rays 3.

Beng—नक्षत्रदिक्के कुल्लकेशे ब्याप्त जटा मयूह द्वारा उपलक्षित मेहे (भुन्रूप) हेन्दु, हेन्दुकिरणवृत्त मङ्गाकर्तृक उपलक्षित दिनान्तेर अंश दृष्टे इहेवाङ्गिनेन । ३ ।

Exyl.—See Park.

Mall. —अथ अतुभिं. इन्द्र विशिनष्टि, जटानामिति' 1 '—परितः सितैः केशैः कीर्णया आसया 'जटाना २, ३' समूहेन उपलक्षितः अतएव 'इन्दुकरैः' इन्दुकिरणैः, 'पृक्तया' पृक्तया 'सम्यया' उपलक्षितः, 'अङ्गः पर्यन्तः' दिनान्त इव स्थितः । तस्य अपि परिणतवपत्वात् वक्ष्योपमानत्वं, जटानां संहत्या इतुक्तत्वात् सम्ययासाम्यम् २ । ३ ।

Notes on Malli

1, Now he describes Indra by the four slokas beginn-

ing with जटानाम् &c. 2. His comparison with an old ore is from his maturity ; similarity with evening is inferred from जटानां संहत्या &c.

CHAROHA

- 1 जटानाम्—जटा matted looks. तासाम्। शबे इष्टो, rela to संहत्या।
2. कौण्ठ्या—कृ+क्त कर्मणि—कौण्ठ scattered, covered, स्त्रियाम् टाप ; तथा। Qual. संहत्या।
3. कौण्ठे—अनुक्ते कर्त्तरि श्या। The verb is in कौण्ठ्या।
4. संहत्या—सम्+ङ्गन+क्तिन् भावे=संहति collection (समूह)। श्या। उपलक्षणे श्या by the rule “इत्यङ्गुत लक्षणे”।
5. परित—परि implies 'intensity'. ततः तसिः। Adv. Qual the क्रिया in कौण्ठ्या।
6. युक्त्या—युच+क्त कर्मणि—युक्त united, स्त्रियाम् टाप। तथा। Qual सम्प्रया।
7. सन्ध्या—उपलक्षणे श्या। See संहत्या above.
8. इन्दु &c—कर rays. इन्दो. करः, इतत्—। ते'। अनुक्ते कर्त्तरि श्या।
9. चक्र—चङ्ग is day, तस्य। शबे इष्टो, related to पथ्यन्तः।
10. पथ्यन्त—चर्त्त परिगतः इति पथ्यन्तः end, प्रादितत—। उपमान of स'।
11. Voice—...(उपलक्षितं) त ...पथ्यन्तम् इव (स्थितम्) दृश्ये ।
10. Remark—Unless pervaded by the white rays of the moon, dusk naturally is brown. Thus we find in Kalidasa :
“ललाटोदयमाशुषं पञ्चवक्त्रिण्यपाटला।
विद्यती चेतरोमाङ्गं सन्ध्याव शशिने नवम् ॥”

एकादशः सर्गः

4. *He is also compared to a lake.*

विशदभ्रयुगच्छन्नवल्लिनापाङ्गलोचनः ।

प्राक्षीयावततिस्नानपक्षाशाज इव क्रदः ॥ ४ ॥

[N. B. — Malli's reading seems to be वल्लिनापाङ्ग and not वल्लिनापाङ्गलोचनः. See 'charcha'].

Prak — What else of Indra ? प्राक्षीयावततिस्नानपक्षाशाज इव क्रदः इव
[was like a lake where there were lotuses with their
petals pale through frost]. Wherein lies the comparison ?
‘विशदभ्रयुगच्छन्नवल्लिनापाङ्गलोचनः’ [His eyes were like lotuses. The
inkles in the corner of the eyes were so many petals.
These rendered pale by his grey eye-brows compared well
to petals made pale through frost]. 4.

Prose.—विशदभ्रयुगच्छन्नवल्लिनापाङ्गलोचनः. सः प्राक्षीयावततिस्नानपक्षाशाजः
इव क्रदः ।

Eng.—He having his eyes with wrinkled corners encir-
led by white pair of eyebrows, was like a lake having
lotuses with their petals rendered pale by collections of
frost, 4.

Beng—उल्लसद्गङ्गायां बालुका वनिगहित अपाङ्गविशिष्ट लोचनयुक्त
हिममूह वारां स्नानपक्षाविशिष्ट पद्मयुक्त इन्द्रेण त्रय दृष्टे दृष्टिग्राहिणेन ।

Expl.—See Prak.

Malli.—विशदति । पुनश्च ‘विशदभ्रयुगच्छन्नवल्लिना (? ना) पाङ्गलोचनः’ विशदति
तत्प्राङ्, रश्मि भूयुगेन छन्दे वलितापाङ्ग (? वल्लिनापाङ्ग) वल्लितपत्रान्ते लोचने
स. तद्योक्तः [“अपाङ्गी निम्नयोरन्ती” इत्यमरः । पानादित्वात् लोभादिपूर्वेण
[(? न) मत्वः] ‘प्राक्षीयावततिस्नानपक्षाशाजः’ प्राक्षीयावयत्वा हिमसंज्ञक्या
पक्षाशाजि क्लान्तदक्षानि अक्षानि यस्मिन् स ‘क्रदः इव’ स्मृतः ॥ ४ ॥

Notes on Malli.

1. According to Amara, अर्पांग means 'corners of eye'. Here the affix is न by the rule "लोमादिपामादि—" (char), i.e. वलि is of the पामादि class, [The affix after पामादि words is न वलि taking न becomes वलिन and not वलित। Hence Malli's reading seems वलिनापंग and not वलितापंग here. Thus the reading in Malli's "लोमादिस्त्रेण वलचप्रत्यय" is a copyist's slip. The correct reading should be "लोमादिस्त्रेण नप्रत्यय" (see char)]

CHARCHA

1. विशद &c. विशद is clear, hence white. ऊद (भादि) + क्त कर्मणि = ऊद covered, or ऊद (चुरादि) + णिच्, क्त = ऊद or ऊदित। वलि wrinkles. स अलि अनयो, इति वलि + न (मत्वर्थीय) = वलिनौ having wrinkles. अर्पांग is नेत्रपान्न। विशदं ध्रुयुगमिति कर्मधा—। विशदध्रुयुगेन ऊद्रे, इतत—। वलनौ अर्पांगौ ययो, बहु—। विशदध्रुयुगच्छन्ने वलिनापंगे लोचने अस्य, निपदबहु। Qual. स or इन्द्र understood. वलि takes मत्वर्थीय न by the rule "लोमादिपामादिपिच्छादि श न-इलच्" words of the लोमादि class take श, those of the पामादि class न and those of the पिच्छादि class इलच्। Thus वलि being of the पामादि class takes न (मत्वर्थीय) and become वलिन। Hence Malli's reading here seems to be वलिनापंग &c.

2. प्राक्षिया &c.—अव + तन + क्तिन् भावे = अवतति: collection स्त्रे + क्त कर्त्तरि = स्नान pale पक्षाश here means petals. अप्सुजायते इति अप् + जन + ऊ कर्त्तरि = वल lotus. प्राक्षिय is snow, dew, प्रक्षियानाम् अवतति: collection of snow, इतत, तथास्त्रालानि इतत। प्राक्षियावततिस्नानानि पक्षाशानि एषाम्, बहु। प्राक्षियावततिस्नानपक्षाशानि अलानि यस्मिन्, बहु। Qual. ऊदः। Such condition of lotuses of a lake is possible in the morning only.

३ ऋट.—उपमान of स or इन्द्र ।

Voice—लोचन पनाशात्र • ऋट इव स्थितम् ददर्श ।

Remark.—Here the things compared are—Indra (we say Indra's face) and lake, eyes and lotuses, wrinkles corners of eyes and lotus-petals, white eyebrows and action of frost (dew)

5 *Indra comes supported on a stick* ५ ॥

आमक्तभरनोकाशैरङ्गैः परिक्रुगैरपि ।

आदूतः सदृष्टिग्नयेव प्रायो यष्ट्यावन्म्वतः ॥ ५ ॥

Remark,—म प्राय यष्ट्या अवन्म्वत । [He wholly supported himself on stick] Was he weak then?—परिक्रुगै अपि (च) आमक्तभरनो-
अङ्गै (उपलनित) [His limbs were low and thin and look-
ed of emaciated, hence the necessity of a stick] How is
?—सदृष्टिग्नयेव । आदूतः च [Just think of a glutton
cannot move keep himself in check unless backed by a
wife similarly he (Indra) could not keep him straight
and held by a stick].5

५ ॥ परिक्रुग अपि आमक्तभरनोकाश अङ्गै (उपलनित) स आदूत
रिक्) सदृष्टिग्नयेव प्राय यष्ट्या अवन्म्वत (दृष्ट) ।

Eng.—He (Indra) with emaciated limbs and like one
burdened limbs, was seen wholly supported by a
just as a glutton is supported (i.e., protected) by a
wife 5

Beng.—অতিক্রম ও ভারাক্রান্ত ব্যক্তির তুল্য ভারবৎ অঙ্গে উপ-
ত ইন্দ্র, ঔদরিক যেমন সংকলত্রাধাবা রক্ষিত হয় তদ্রূপ যষ্টী কর্তৃক
সদৃষ্ট হইয়াছিলেন । ৫ ।

Expl.—See Prak.

K R. Kirat—2.

Malli.—आसक्तेति—पुनश्च 'परिकशे' परिचोशे अपि 'आसक्तभरनाकाशे' भारक्रान्तसदृशे सभारवदगुह्यभवद्भि इत्यथ ["इक काशे" इति दीर्घ 1] 'अद्वै' उपलक्षित, काश्यात् लघूनि अपि स्वाज्ञानि स्वयं वोढुमसमर्थ इत्यथ । एतए 'आदूय' औदारिक, ["आदूय. स्यात् औदारिकं विजिगोषाविवाजिते" इत्यमर आङ्पूर्वात् दीव्यते क । "क्वो गूडननामिके च" इति ऊटादिश । "दिवोऽन गोषायाम्" इति निष्ठानत्वम् 2] सत्पुष्टिगुणं अनुकूलत्वत्वेन 'दव, प्राथ' इति 'यष्ट्या' अवलम्बनदण्डेन 'अवलम्बित' धारित न तु स्वशक्त्या इति भावः ॥ ५ ॥

Notes on Malli

1 दीर्घ in नोकाश is guided by the rule "इक काशे" (An उ संगं ending in इ, उ, or ऋवर्ण becomes long when काश follows

2 According to Amara 'आदूय' means a 'glutton' or one devoid of conquering spirit 'आदूय' is derived with added to आ+दिब । ऊट comes in place of व of दिव by the ru "क्वो —"(Malli) Again त of क् after the root दिव is changed into न, when meaning a desire not to conquer, by the ru "दिवोऽविजिगोषायाम्".

CHARCHA

1. आसक्त—&c —आ+सञ्ज+क्त कर्त्तरि=आसक्त attached भरः । भृ+अच कर्त्तरि=भर burden. आसक्ते भर (burden) अस्य, one to whom a burden is attached, वरः—। आसक्तभरेण तस्य इति आस भरनोकाश', a नित्य समास of the तत्पुरुष class निभ, नोकाश etc meaning तुल्य and placed as उत्तरपद. of "स्वरुतरपदत्वमो निभनोकाशसङ्ग प्रतौकाशोपमादय" । तै. । Qual अने ।

2. परिकशे —कश+क्त कर्त्तरि—कश thin इति अन्तिमपेक्षेन कश प्रदितत—। तै. । Qual, अगै. । Note, though कश+क्त gives इ still परि+कश+क्त will give परिकशित., the rule being "अनुपस

कृत् नोवक्त्रगोत्राद्या.—when not preceded by any उपसर्ग—कृत् (कल + क), लोव, कृत् etc are irregularly formed with क ।

3. आदूत—आ + दृ + क्त कर्त्तरि = आदूत a glutton For grammar here see Malli and notes thereon उपमान of स ।

4. सदृ etc —गृहिणी is wife सती गृहिणी, रमंषा—। पुंवदभाव here comes, by the rule “पृ वत् क्तमधारयन्नातोयदे गोत्रेषु” । तथा । अनुक्ते कर्त्तरि रथा ।

5. प्राय —An अव्यय meaning almost ‘always’ i e, mostly. See “प्राय प्राच्येषु”—Malli. Adv Qual अवलम्बित । op “प्राय सर्वा भवति”—Megh

6. यज्ञा—अनुक्ते कर्त्तरि रथा ।

7 अवलम्बित —अव लम्ब + क्त कर्मणि—अवलम्बित supported Pred to स or इन्द्र under text A lean and thin one is supported by a stick from slips and falls, whereas a glutton is saved whereas a glutton is saved from awkward position (i e, kept in check) by a good wife.

8 Voice—उपलक्षितं २ आदूत सदृगृह्येव...यथा अवलम्बित ७ दृशं ।

6. *Indra was all glory though disguised.*

गूढोऽपि वपुषा राजन् धाम्ना लोकाभिभाविना ।

अंशुमानिव तन्वभ्रपटलच्छन्नविग्रहः ॥ ६ ॥

Prak.—लोकाभिभाविना धाम्ना राजन् (स दृदृशं) [Indra was seen shining in his all-pervading glory] Was he not disguised वपुषा गूढः अपि राजन् (He was disguised no doubt But his inborn glory almost revealed itself). my parallel —तन्वभ्रपटलच्छन्नविग्रहः अंशुमान् इव [Just imagine the luminous sun having

its body covered by light clouds, This covering cannot rightly conceal the sun, His radiance almost comes out through this covering Hence the resemblance] 6.

P'rose — वपुषा गूढ अपि तन्ववपटलच्छन्नविग्रह (अन्यमेवात्रतस्मिन्) अशुमान्, इव (सूर्य इव) लोकाभिभाविना धाम्ना राजन् (स ददृशं) ।

Eng — Though disguised in body he was shining by his all pervading splendour like the sun with his disc covered by light clouds

Beng — श्रीदेव प्रच्छन्न इति वा अत्रमेवात्र तस्मिन् अर्धोऽत्र अत्र उक्तं खगद्यापी तत्राह दीपमानं दृष्टे उच्यते । ७ ।

Engl — See P'rak

Mall — गूढ इति — 'वपुषा गूढ अपि' प्रच्छन्न इति अपि इत्यर्थ [प्रकृत्यादिभ्य उपसर्गानात् ततोया] 'तन्ववपटलच्छन्नविग्रह' लोकाभिभाविना 'धाम्ना' तेजसा ['धाम राजसो गूढ देहं स्थानं जन्मप्रभावयो' इति हसनन्द] ['राजन्' दीप्यमान ददृश इति पूर्वैर्ग सम्बन्ध ॥ ६ ॥

Notes on Malli

1. Hemchandra says, धामन् mean, rays room, body place, birth and majesty

CHARCHA

1. गूढ — गूढ + क्त कर्त्तरि = गूढ disguised, Qual, स or इन्द्र understood. It is said that, Indra appeared before Arjuna disguised, See sl 2

2. अपि — An अव्यय implying गर्हा (dis-regard), Notwithstanding his disguise (गर्हा) he shone (राजन्) । "गर्हासमुच्चय-शङ्काप्रसन्नावनाखपि" इत्यमरः ।

3 राजन्—राज + लट् स्थाने शब्द = राजन् shining, Qual स' । राजति ते, रराज रेजि &c

✓ 4 वपुषा—प्रकृत्यादित्यात् तृतीया । See Malli, Or करणे श्या ।

✓ 5. धाम्ना—Here धामन् means 'majesty' (प्रभाव), तेन । करणे तृतीया ।

6 लोक &c —लोक world, लोकम् अभिभूतवान् इति लोक + अभि + भू + णिनि कर्त्तरि भूते = लोकाभिभाविन् over-powerer of the world उपपद तत्— We avoid लोकभिभवति &c for अभि + भू usually takes णिनि in the 'past' tense, of 'अभिभावो भूते' इति वारुन । तेन । Qual धाम्ना ।

7 अगमान्—अ ग्, aya, ते सन्ति अग् इति अ ग् + सन्तुप = अगमान् sun, उपमान् of स ।

✓ 8 ताव &c —अथ cloud, पटन इव समूहः । अमृणा पटनम् इतत्— तन् अमृपटलम् कर्मधा, Or तन्नि अमृणि, कर्मधा । तेषां पटलम्, इतत् । तन्मृपटलम् इत्त covered by light cloud-, उतत् । नाट्यं विग्रह (मूर्ति) अस्य, वत् । Qual, अगमान् । Indra was वपुषा गट्, similarly sun was अस्यपटलगट् ।

9) Voice, गट् राजन् विग्रहम् अगमन्तामिव त दृश्यं ।

7. *Indra agitated the hermitage*

जरतोमपि बिभ्राणस्तनुमप्राकृताकृतिः ॥ ७ ॥

चक्रागाक्रान्तलक्ष्मोकः समाध्वसमिवाश्रमम् ॥ ७ ॥

Prak—आश्रम समाध्वसमिव चक्रा [Indra made the hermitage of Arjuna as if concerned] Whence this concern ? आक्रान्तलक्ष्मोकः स [He over-powered even the glory लक्ष्मी of the hermitage, Hence the hermitage was as if agitated], Indra was old

how had he glory enough to overpower the hermitage's
जरती तनु विभाण अपिअप्राकृताकृति स [He was old no doubt. But
even in this old body of his he had a supernatural glow,
powerful enough to subdue all other glories. Hence the
agitation of the hermitage] 7

Prose — जरती तनु विभाण अपिअप्राकृताकृति (अतएव) आक्रान्तल लोका
स आश्रमं समाध्यस चकार इव ॥ ७ ॥

Eng — Though bearing an old body, he of supernatural
stature (hence) overpowered of (other) glories made the
hermitage—glory as if overpowered and concerned

Beng — জীর্ণ শীর্ণ শরীর ধারণ করিয়া ও অমানুষাকৃতি সত্ত্বাৎ
সর্বশোভা (Or — আশ্রম গোড়া) বিনাশী সেই ইন্দ্র আশ্রমকে যেন সত্ত্ব
করিয়াছিলেন । ৭ ।

Expl — See Park

Mall. — जरतीमिति—‘जरती जीर्णा [“जानी जीर्णा जरतीपि” इत्यमर ।
“उगितश्च” इति डीप 1] ‘तन्’ शरीर ‘विभाण’ दधत् ‘अपि’, ‘अप्राकृताकृति’
अप्राकृता (? तौ) अलोकमापाया आकृति मूर्ति यस्य ‘स’ इन्द्र, आक्रान्ता अभिभूता,
लज्जा आश्रमशोभा येन ‘स’ आक्रान्तल्लोका ‘ [एकवचनान्तस्य श्चोऽन्त्योत्तरपदवद्
ब्रौह्मी “उर प्रभृतिश्च कप्” इति नित्य कप्, एकवचनोत्तरपदस्य व लृच्, वोग-दस्य उर
प्रभृतिषु पाठात्, “शपादिभाभा” इति विकृत्याश्रयणे तु द्विवचनवद्, वचनोत्तरपद इति
विवेक 2] ‘आश्रम समाध्यस इव चकार । तेजस्विदशनात् भय भवति, तत् तु न
दुःखजनक, तस्य अमानुषत्वात् इति सूचयितुम् इवगच्छ ॥ ७ ॥

Notes on Mall.

1 Anara says जोन, जोर्ण and जरत are synonymous.
Here ज takes अट् in the past sense. Then डीप comes in by
the rule “उगितश्च”—words formed with affix that drop उ or

ह take डीप in the feminine 2 When there is बहुव्रीहि of the word लक्ष्मी in the singular number then कप् 'always' comes by the rule "उर प्रथित्य कप्" । In the उर प्रथित class we have singular लक्ष्मी, hence when कप् is optional in a बहुव्रीहि compound after it by the rule 'यथादिभाष', dual or plural लक्ष्मी should be taken as the उत्तरपद । 3 Hean comes at the sight of a powerful one but that was not regrettable for his superhumanity—to indicate this, the word इव is used

CHARCHA

1 जराम् -ज + अतोत् अन् (ओणा) =जरत old. तत स्त्रियाम् डीप-इति जरतो । ताम् । (Qual तदन ।

2 अपि-अन्त्य implies गर्हा । See sl 6

3 विभाण -भृ (जुहोयादि) + लट् ध्याने शानच् कश्चि-विभाण wearing Quail स । "कवर्भिमात्र क्रियाफले अस्मिन्नेपदम्" इति शानच् । See also विभाण (भृ+शानच्) in canto III, sl 1

4 अप्राकृता & ; —आ + कृ + क्तिन भावे = आकृति stature, प्रकृति is nature, तत आगत इति प्रकृति + अण = प्राकृत natural, ordinary तत स्त्रियाम् डीप (for it is अणन्) इति प्राकृता । न प्राकृती अप्राकृतो, न जतन्— । अप्राकृतो आकृतिरस्य, वह— । प वटभाव । (Qual स, Malli's अप्राकृता should rather be अप्राकृत' । प्रकृत + अण will also give प्राकृतो in form

5 चकार-क + लिट् गन (अ) । Nom, स । करोति-कुरुते, कारयति-ने, अकरोत्-अकुरुत्, अकारयति-अकुरुत् ।

(आक्रान्ता & ; —आ + क्रम + क्त कर्मणि = आक्रान्ता overpowered लक्ष्मी is beauty, glory. आक्रान्ता लक्ष्मीरनेन इह— । कप् comes by the rule "उर प्रथित्य कप्" । (Qual, स । Malli takes लक्ष्मी to mean आशमशोभा, but better take it to mean शोभा in general, Indra was superhuman (अप्राकृताकृति) hence as he overpowered all other glory (शोभा) he also overpowered आशमशोभा । If the उत्तरपद लक्ष्मी here be in dual or plural then कप् is optional

by “शेषादिभाषा” (see Malli & notes thereon), cf., “इह • पुमान् • लक्ष्मीरिति एकवचनान्तानि पश्यन्ते । दिवचनबहुवचनान्तेभ्यन्तु ‘शेषादिभाषा’ इति विकल्पेन कपः” — Bhattoji,

7 ससाध्वसम्—साध्वस इव भय, fear तन मह वत्त मान् ससाध्वस , बहु by the rule ‘तन सप्तितुष्ययोगे’ । तम् । Qual आश्रमम् । महसाध्वसम् is also correct by “वोपसर्जनम्” ।

8 आश्रमम्—आश्रयन्ति जना अग्निन इति आ + श्रम + घञ अघिकरण = आश्रम hermitage, तम् । Obj of चकार ।

9 इव—An अश्रय implying उत्प्रेक्षा (surmise) here The आश्रम was not really concerned but seemed so for Indra's supernatural stature and power

10 Voice अभिज्ञान • आकृतिना लक्ष्मीकेन तेन आश्रम ससाध्वस चक्रे ।

8 His sight filled Arjuna with affection

अभितस्तु पृथासृनुः स्नेहेन परितस्तरे ।

अविज्ञातिऽपि बन्धा हि वन्धात्प्रज्ञादते मनः ॥ ८ ॥

Prak—पृथासृनु स्नेहेनपरितस्तरे | affection filled Arjuna | To whom was this affection due ? तम् अभित स्नेहेनपरितस्तरे [This affection was evidently for Indra] Was not Indra even then a stranger ? बन्धौ अविज्ञाति अपि वन्धात् मन प्रज्ञादते हि [Even if a friend is not recognised in relation, our mind naturally becomes inclined towards him, This is natural Hence Arjuna felt affection for disguised Indra] 3

Prose—पृथासृनु तम् अभित (इन्द्र लक्ष्यौक्य) स्नेहेन परितस्तरे (आगत) । बन्धौ अविज्ञाति अपि वन्धात् मन प्रज्ञादते हि । Or हि बन्धौ अविज्ञाति प्रज्ञादते ॥

Eng.—The son of Pritha (Arjuna) was pervaded by affection towards him (Indra), Indeed the mind forcibly rejoices at a friend though not recognised. 8.

Beng—इन्द्रके लक्ष्य करिया (देविषा) पृथापुत्र अर्जुन श्रेहकर्तृक आच्छादित हईलैन । वक्र, 'ईनि वक्र' एठिभावे ज्ञात ना हईलै, मन बाञ्छविकई सावेगे ताव प्रति आह प्रित उय । ८ ।

Expl —See Prak.

Mall.—अमित इति—'प्रथाम्नु' अर्जुन 'तम्' इन्द्रम् 'अमित' त प्रति 'सूनेहल परितरु' तदगोचरेण प्रेम्णा पथ्यायत । [स्वकीति कर्मणि लिट । 'स्वतश्च स योगादि गुण' इति गुण २] ननु अज्ञातकर्मसादशोपम्य तस्य इन्द्रं कथं स्नेहीदय ? इत्यत आह—अविज्ञात इति—वक्ता सूत्रेण 'अविज्ञाति अपि वक्षु अयम् इति अज्ञाति अपि 'वक्ता वास्तवमज्ञातवशात् एवमन प्रह्लादने हि' सन्निवृत्ति इत्यय ॥ ८ ॥

Note on Malli

- 1 Covered up (perverted) by affection relating to Indra,
- 2 In Sanskrit we have कर्मणि लिट after कृ । The root takes गुण by the rule "अपठ—" (Mall.) 3 How can there be advent of affection on Indra as he (Arjuna) did not know the particular relation—on this he (poet) says अविज्ञाति &c

Chrecha

1 अमित—प्रथाम्नु अयम् अपि वक्षु 'तो वा त्वे', तत् स्वान्तरि, इति अमित । Adv Qual, परिचय ।

2 वक्षु—Refers to Indra &ya in connection with अमित by the varittika "वमित परित सम्यक्तत्वादाप्रतिशयोक्तम्" ।

3 प्रथाम्नु—प्रथाम्नु (प्र), दात । उक्त कर्मणि रसा,

4 स्नेह—प्रिय + घञ भावे = स्नेह affection, तन । अनुते कर्त्तरि तथा ।

5 परितरु—परि + रु (स्पर्दि) + लिट् ए कर्मणि । परि implies 'intensity,' सूत्र meaning 'to cover' (आच्छादन) is उभयपदो । परि + कृ also means 'to conceal' of "स्वप्नान परितरु"—'Bhatti'

स्वप्नाने, अस्वप्नान्-अस्वप्नान्, अस्वप्नान् अस्वप्नान् ।

6 ✓ अविज्ञाने—वि+ज्ञा+क कर्त्तृणि=विज्ञात known in relation, विज्ञात, नञत्वं । तद्धिनः (Qual वयो ।

✓ 7 वयो—भावे एतौ by the rule "यस्य चभावेन आ लक्षणम्" ।

✓ ८ वक्तव्य—व्यक्त्यै कर्त्तृणि एतौ । वक्तव्य—वक्तव्यम् । ८। ८।—एतौ प्रसी ।

✓ ९ प्रदादये—प्र+दाट्+स्वादि । दाट् त्वं gladden, 'युष्माकं मन ।

10 हि—'हि ईताववधारण' । The me has 'C' and 'Confidant ty', also C o P'ro-o above

11. V i c—सह +पुन परिस्मार मनसा पुनरागतम् ।

12 Remark—The mind naturally rejoices even at the sight of an unrecognised relation, Thus we find Rama in Bhavabhuti's Uttaracharita overgladdened at the sight of Kusa even when the relation is not known (cf, "आदगात् सह इव निजो देहजः सहस्रम् ॥) Similarly the mind rejoices at an enemy even if he is not recognised as such, also cf विमल कल्पीमवच्च चेतः कथयत्येव हिरेषिण रिपुषा" Kuat XIII, 6

9 Hospitality by Arjuna—Indra speaks

आतिथेयोमथामाद्य सुतादपचिति हरिः ।

विश्वस्य विष्टरे नाम व्याजहारिति भारताम् ॥ ६ ॥

Prak—हरि इति भारती व्याजहार [Indra uttered the following word]. When did he utter ? विष्टरे विश्वस्य नाम व्याजहार [He rested as if on a seat and uttered] Did he not already receive hospitality from Arjuna ?—अथ मतात् आतिथेयोम् अपचिति आमाद्य विश्वस्य व्याजहार (Yes, he had already got hospitable worship from his son Arjuna. Then followed rest and afterwards his utterance came out) 9

Prose—अथ हरि सुतात् आतिथेयोम् अपचितिम् (पूजाम्) आमाद्य विष्टरे (आसने) विश्वस्य नाम इति भारती व्याजहार । ६ ।

Eng—Then Indra having received honour due to a guest and having as it rested on a seat uttered the following speech

Notes—অন্যত্র ইহা অতি-প্রযোজ্য পূজা পাইয়া এক গাংসনে বিশ্রাম
করিয়া বঙ্গমাগ বাচা বলি লন।

1' April - no luck

Mill — आर्थाद्वयमीमांसा — प्रथमं हि 'सुखं' इति 'सुखात्' अत्रु नात् 'अतिशयोक्त्यं' अतिशयं भाष्येन । 'पश्यान्त्यं समान्यतः ज' । 'अथ' इति । पञ्चमं 'आमात्' प्राप्य । 'पञ्चा नमः' अपि न 'इत्यमरः १' । 'ह' आसने । 'सुखं' इति सूत्रात् अथ प्रत्ययः । 'त्रिनामनती' इति 'इति' इति पतम् । 'अथ' नमः विद्यते किल यमसपनोय इत्ययं 'इति' वन्त्यस्य प्रकाशः 'भारतो' आजात' उक्तान् । 'आहार उक्तान्' इति 'इत्यमरः ३' । ५॥

Notes on Malli

1 Amara says, प्रजा, नमस्वा and अर्पति are synonymous,
 2 In विट् we have अर्प् after कृ by the rule “कटोरप्”—roots
 ending in कृ and उवृ take अर्प् in भाव and कर्त्तृभिन्नकारक । Then
 षल् comes by the rule “अत्तन्वयो” (char), 3 According to
 Amara गृह्णा, उर्व and क्षति are synonymous.

СИМВОЛ

I अविद्ययाम्—प्रति गच्छति मातृत्वेन इति अतः इदम् (श्रीणाद) -
 अविद्यया गुणतः, Or—अविद्यमान तिथिरस्य इति अविद्यया गुणतः, अतिथिषु
 मातृत्वे इति अतिथि + तज + डोप स्वायात् = मातृत्वेन दत्तः ३ गुणतः ताम् ।
 Dual वर्तमानम् । II re तज in the sense 'तव मातृत्वेन' by the
 rule "व्यतिथिवर्तमानपतञ्ज्"

2) आमाद्य - आ + सद + णिच् + ल्यप् having got

3 सुतात्—सुत son, तस्यात् 'अपादाने' प्रसिद्ध by the rule "ब्रह्मसामान्ये पादानम्". Note that सूत with दीर्घ means 'a chaitanyee'.

4 अपचिचित्सु-अप+चि+क्तिन् भावे अपचिति worship, ताम् ।
Obj of सामाय ।

६. विश्रव्य—वि + श्रम + ल्यप् having rested.

६. विष्टर—विस्तोयते इति वि + क्त + अप कर्मणि = विष्टरः Kusa grass for seat. The usual form is विस्तर, but in the sense of आसन, स becomes ष and by सन्धि we get विष्टर। The rule is “वृत्तासनयो विष्टर”—विष्टर is the form in the sense of वृत्त and आसन। तस्मिन्। अथ ओ। For a similar use of विष्टर, cf., “अपूपुजन विष्टरपाद्यमाल्यै-रातिथ्यनिष्ठा वनवासिमुख्याः” Bhatti, II.

७ नाम—An अव्यय in the sense of प्राकाश्य। “नामप्राकाश्य सन्भाव्यकोषोपगमकृतसने’ इत्यमर’। Malli has किल for नाम, meaning “it is known” Or better— it means अलौक here He made a show only of विश्राम। Comp “परिश्रम च नाम विनीयचक्षम्” • Kumar V

८ व्याजहार—वि + षा + ङ लिट् णल uttered, हरति, अहार्षित, हरिष्यति। Nom, हरि।

९ भारतो—भरतस्य इयम् इति भरत + षण + डोप = भारतो a speech, of, ‘समथमिव भारत्या सुतगा योक्तमर्हसि’—Kum, “भारतोमाहितभरामनुवृत्त-मुद्धव”—Isu, ताम। Obj of व्याजहार। भारतो also means मरुत्वतो, of “बोणापुस्तककर्जितहृत्ते भगवति भारति देवि, नमस्ते”

१० इति—An अव्यय meaning ‘the following’ Quaa भारतो। अव्ययत्वात् भवलोप।

११ Voice— हरिणा भारतो व्याजहे।

10 Indra said—Yours—A hard penance

त्वया साधु समारम्भि नवे वयसि यत्तपः।

ह्रियते विषयैः प्रायः वर्षीयानपि मादृशः ॥ ३० ॥ १०

Prak—त्वया साधु समारम्भि [you have done well], How so ?
—यत् नवे वयसि तप. (चर्यते) [For you are practising penance in

youth], That is not creditable I think—मादृश वर्षीयान् अपि प्राय विषये क्रियते [Why not creditable, even an old one is diverted from his penance by the objects of senses, Hence naturally the young ones will all the more be diverted) 10

Prose—त्वया साधुसमारम्भि, यत् नवे वयसि तप (चर्यते) । मादृश वर्षीयान् अपि प्राय विषये क्रियते (this is after Malli), Or—त्वया नवे वयसि यत् तप साधु समारम्भि, (तस्मात् तपस) मादृश वर्षीयान् अपि &c । १० ।

Eng —You have done well, for penance is being practised at this new age (ie youth) Even an old one like me is always dragged by the objects of senses (Malli) Or—Even an old like me is always dragged by the objects of senses from a penance which you have well begun at this age, 10

Beng—तूमि ভাল করিয়াছ, কাবণ এই নূতন বয়সে (অর্থাৎ যৌবনে) তপস্চরণ হইতেছে । আমার গ্রাম বৃদ্ধ ও সর্বদা বিষয়কর্তৃক কষিত হয় ।
O1—তুমি নূতন বয়সে যে তপ সম্যক্ আদ্য করিয়াছ তাহা হইতে আমার গ্রাম বৃদ্ধও বিষয়কর্তৃক হৃত হয় । ১০ ।

Expl —See Prak

Malli —अथ प्रथमं तावत् मुनिवत् एनं सुमुच्यं कृत्वा आह 1, त्वया साधु समारम्भि' सम्यक् उपक्रान्तम् । [रमं कर्मणि लुङ् (१) भावे लङ्] 2] कुत १ 'यत्' यस्मात् 'नवे वयसि' यौवने 'तप' चर्यते इति शेषः । तथा हि अहम् इव दृश्यते अस्मी 'मादृश, वर्षीयान्' अतिवृद्ध अपि ['प्रियस्थिः' इत्यादिना वृद्धशब्दस्य वषादेशः 3] 'प्राय विषये क्रियते, आक्रियते । किम् भवादृशं यवौयान इति भावः 4 ॥ १० ॥

Notes on Malli

1 Now having first taken him as one desiring emancipation like a sage, he (Indra) says, 2 N B —Malli's लुङ् does not justify itself In his prose order he gives त्वया समारम्भि (a neuter voice). Hence here कर्मणि लुङ् should have

been भावे लुङ् । ३, वर्षं is ordered in place of वृद्ध by the rule 'प्रि स्थिर' (see sl. 2). 4, The sense is, what to speak of a young like you

CHARCHA

1. माधु—An Adv, Qual the क्रिया in समारम्भि । माधु=सय्यक् (well),
 2. समारम्भि—सम्+आ+रभ+लुङ् त कर्मणि । In the prose order given in Malli समारम्भि has भावे लुङ्, for it is taken as अकर्मक there (see also notes on Malli). We take it as सकर्मक making तप as कर्म (see alt. prose). आ+रभ is generally transitive, cf. "अधिलङ्घ्यो दिव्य मारुता बलिवियदम्" Bhatti, Hence we prefer our prose

3. नवे वयसि—Here नव वय' refers to youth, तस्मिन् । अधि ७मौ । of, "एकातपत्र जगत' प्रभुत्व नव वय कान्तमिदं वपुष" Raghu II.

4. यत—An अव्यय meaning 'यच्चात्' (because), See Malli, Or Adj, Qual, तप (See Alt Prose), The correlative 'तच्चात्' being understood in this case,

5. तप—उक्तेकर्मणि १मा । उक्त कर्म of चर्यते understood, (Malli), Or—कर्म of समारम्भि । See note 2 above.

6. क्रियते—हृ+लट् तै कर्मणि is dragged. अनुक्तकर्ता is विषये । Conj sl. 9. This is ordainment—"पराञ्चि खानिव्यदणत् स्वयम्भू"—Katha.

7. प्रायः—An अव्यय meaning almost 'always' Adv. Qual क्रियते ।

8. वर्षोद्यान्—अतिशयेन वृद्ध इति वृद्ध+इयसुन=वर्षं+इयसुन=वर्षोद्यान् older, qual, मादृश । वर्षं is substituted in place of वृद्ध when वृष्ट and इयसुन follow.

9. मादृश—मामिव एतम् पश्यन्तिजना, स एष अहमिव दृश्यमान मामिव आत्मानं पश्यति इति ६अष्टाद+दृश+कञ् कर्मकर्तारि मादृश' one like me. This deriv. is after भाष्य । Malli derives it कर्मणि after वृत्ति, see Malli 'अहमिव दृश्यते अस्मी' । उक्ते कर्मणि १मा—the क्रिया is 'चर्यते । For further gram. see canto 1. Sl. 25 under मादृशम् ।

10 Voice—तव समारम्भा. तप' चरसि । विषया वर्षायांस मादृश इरन्ति ।
Or—त'... समारम्भा तस्मात् विषया --- ।

11. Remark—We prefer the alternative construction for (i) समा+रभ is सक्रमक, (ii) it also brings out the excellence of तपश्चर्या of Arjuna. He was engaged in a penance (तप) from which sages like him (Indra) even is usually thrown down

11 You have both quality and beauty

श्रेयसीं तव सम्प्राप्ता गुणसम्पदमाकृतिः ।

सुलभा रम्यता लोके दुर्लभं हि गुणार्जनम् ॥ ११ ॥

Prak —तव आकृतिः श्रेयसी गुणसम्पद सम्प्राप्ता (Your stature (appearance) has attained high excellence of merit. Evidently this is due to your penances) Do not beauty and merit go together ? लोके रम्यता सुलभा (No , beauty may be found many-where). But what about merit ?—गुणार्जनं दुर्लभं हि (Merit is rarely to be met with But in you both beauty and merit are found. Hence the excellence in you). 11.

Prose.—तव आकृतिः श्रेयसी गुणसम्पद सम्प्राप्ता । लोके रम्यता सुलभा हि, गुणार्जनं दुर्लभम् (भवति) । ११ ।

Eng.—Your appearance has attained high wealth of merit Good appearance is indeed frequent in the world, but acquisition of merit is rare indeed 11

Beng—তোমার আকার উত্তম গুণসম্পদ পাইয়াছে । পৃথিবীতে সুন্দর আকারই সুলভ, কিন্তু গুণার্জন দুর্লভ বটে ।

Expl —See Park.

Maili.—अथ एवमनारम्भे तव स्वाकारनाम अपि विधिव' स्यात् इत्याशयेन आह 1—अथसौमति । तव आकृतिः सूर्यः । रम्या इति शब्द, 'श्रेयसा' श्रेष्ठा 'गुणसम्पद

तेषः समारम्भरूपां सम्प्राप्ता, अत न निष्कला इति भावः । न च स्वाकारा गुणाव्यास्य
क्रियन्त. न सन्ति इति वाच्यम्² इति आह—लोक इति । लोके 'रम्यता' रम्याकारता
"सुलभा हि, गुणार्जुन" गुणसम्पदान् दुर्लभं, त्वयि तु उभय, सम्पद्यते इति हेनः परमा-
नन्दः इति भावः ॥ ११ ॥

Notes on Malli

1. Your acquisition of good appearance will be fruitless if you do not begin (pauance) thus—with this view he says अयेसौम etc 2 It is not to be said, "how many are there not good-looking and merited, 3 The sense is, you have got both (beauty and quality), hence your excellence is greater than gold even

CHARCHA

✓ 1. अयेसौम्—अतिशयेन प्रशस्या इति प्रशस्य + ईयमुन् = अ + ईयमुन् + डोप
= अयेसौ great, ताम् । Qual गुणसम्पदम् ।

2. सम्प्राप्ता—सम् + प्र + आप + क्त कर्त्तरि स्त्रियाम् = सम्प्राप्ता got Nom,
आकृति । प्रापे गयर्थत्वात् कर्त्तरि क्त । आप्नोति, आप्नोत्, आपत् आपस्यति ।

3 गुणसम्पदम्—सम्पद्यते इति सन् + पद क्तिप्—सम्पत् wealth,
excellence गुणस्य सम्पत् इतत् । ताम् । Obj of सम्प्राप्ता ।

✓ 4. सुलभा = सु सुखेन लभ्यते इति सु + लभ + खल कर्मणि स्त्रियाम् = सुलभा
easily to be got Pred, to रम्यता । The rule for खल् is "ईषद्,"
सुप् ङङ्गाङ्गाङ्गाङ्गेषु खल् ' Roots take खल् in the कर्मवाच्य when ईषत्
दुस्, सु precede as उपपद and implies difficulty and non-
difficulty.

5. रम्यता—रमयितुं योग्यमिति रम + शिञ् + यत् (अर्हाय) कर्मणि =
रम्यत् fascinating. Or रमन्ते अभिन्नु इति रम + यत् अभिन्नरणेवाहुञ्जकात् =
रम्य । Or. रमयतीति रम + शिञ् + यत् कर्त्तरि = रम्य । यत् comes here

irregularly by the rule 'हल्यस्य टो बहुलम्' । तस्य भाव इति रस्य + तस्य—
रस्यता good-lookingness ('रस्याकारता' Malli). Nom to भवति
understood.

6. दुर्लभम्—दुर + लभ + खल् कर्मणि=दुर्लभम् difficult to get.
Pred to गुणार्जनम् ।

7. हि—अवधारणे अव्यय । Malli connects it with सुखभा ;
better connect it with दुर्लभम्, for the emphasis comes on
दुर्लभं गुणार्जनम् ।

8. गुणार्जनम्—अर्ज + णित + लुट भावे अर्जनम् acquiring. गुणाना-
मर्जनम्, इत्त्, nom to भवति understood.

9. Voice— . आकृत्या अ यसौ सम्पत् सम्प्राप्ता... रस्यतया
सुखभया भूयते गुणार्जनेन दुर्लभेन (भूयते) ।

12 Youthful pleasures are short-lived

शरदम्बुधरच्छायागत्वयां यौवनश्रियः ।

आपातरस्या विषयाः पर्यन्तपरितापिनः ॥ १२ ॥

'Prak —यौवनश्रिय शरदम्बुधरच्छायागत्वर्थ' (Wealth of youth is
fitting like the shades of autumnal cloud). Then make the
best use of this short youth—विषया आपातरस्या पर्यन्तपरितापिनः
(yes, you can enjoy pleasures in youth, but then consider
this danger viz. the enjoyment is short-lived only and will
bring you ill effects in the long run Hence, I think, avoid-
dance of pleasures is laudable), 12

Prose—यौवनश्रिय शरदम्बुधरच्छायागत्वर्थ (भवति) । विषयाः आपातरस्या.
पर्यन्तपरितापिनः (भवति) । १२ ।

Eng—Wealth of youth is fitting like the shades of
autumnal clouds And objects of senses are charming at
the outset but tormenting at the end.

Beng—यौवनसम्पत्ति शरৎकालের যেখের ছায়ার ভায় চক্ষুস ।
(আর) বিষয়সমূহ প্রথমে মধুর কিন্তু পরিনামে দুঃখজনক হয় ।

विराताजीजी

[N. B.—कहो कि ज्ञान गंगाज डोप कविता गद्यां तनः आवड
कहाई उठित । “अनित्यमनुष्यं लोकानि हिता भगवन् मान्”—Gita.]

Expl.—Youth is short-lived and is the fit time for enjoyment of pleasures. But if at that time you set yourself in unbridled pleasures then this strain will tell on your health, and make you debilitated at the end. Thus having no gain in youthful enjoyments and these enjoyments being evanescent, you give them up and engross yourself in penance. That will strengthen and enlighten both your body and mind. (Comp “अभिध्यायन् अर्थरतिप्रसोदानतिशेघे जीवितं को रमेत—”Katha I. 28)

Mall.—यदुक्तं ‘तथा साधु समाश्रितं’ इति तदेव साधु च ससारणि सारताप्या-
पनाय युष्मेन उपपादयति । ‘शरदिति—‘यौवननियं’ तावत् शरदन्ध्र, धरच्छायागल्यं’
शरदन्ध्र, धरच्छाया इव गल्यं चच्छला [“गलरश्” इति करवन्त निपात । “टिड-
टाणञ्” इत्यादिना डोप] ‘विषयाः शब्दादयः तु ‘आपातरभ्याः तत्कालरभयोः
[“तदालेपात् आपात” इति बैजयन्ती] ‘पर्यन्तपरितापिन’ पर्यन्त अवसाने
परितापयन्ति दुःखं कुर्वन्ति इति तथोक्ता । १२ ।

Notes on Malli.

1. As regards the saying “you have begun right” he enumerates this rightness by pointing out the nothingness of the world by the couplet शरत् &c. 2. गलर is irregularly formed with करप by the rule “गलरश्” । Then डोप comes by the rule “टिडटाणञ्” (words formed with the affixes that drop ट, ड, with affixes चण, चञ, ठक ठञ करप &c take डोप् in the feminine),

CHAROHA

1. शरत् etc.—अननु water, धरतीति धरः (पचायच) holder, अन्नुनां
धरः, इतत् (शिववष्टा समासः) ; op ‘कथं तर्हि गङ्गाधरभूषरादयः । कर्मणः श्रेयस्व-

विषयायां भविष्यति'—'Bhattoji. Note that चक्षुः श्रवणीति gives चक्षु-
चार with चक्षुः। छाया Shade. जल + सरप + उप = गलर Passing. शरदः
चक्षुः शरदः इतत्। तस्य छाया, इतत्। शरदक्षुः शरदछाया इव गलरर्थः, उपमान
कर्मधा by the rule 'उपमानानि सामान्यवचने' (An उपमान is com-
pounded with a word denoting common attribute). Pred. to
यौवनश्रियः। Autumnal clouds are thin and quickly passing.
Hence this comparison with passing wealth of youth.

2 यौवन &c.—'श्री is here beauty', hence 'wealth', यौवनस्य
श्रियः, इतत्। Nom to भवन्ति understood.

3. विषया —विषय is 'objects of senses' e. g. रूप, रस, सन्ध, स्पर्श
and शब्द। See malli 'विषयाः शब्दादयः'। ते। Nom to भवन्ति
understood.

✓ 4. आपातरम्या —रम्य (deriv, sl 4.) enjoyable, आपात 'very
beginning' See malli 'तदात्वे पात आपात.'। आपाते रम्या, सुपसुपा।
pred, to विषया।

✓ 5, पथ्यन्त etc —अन्त परिगत पथ्यन्त' end, प्रादितत्। परितापयन्तीति
चरि + तप + णिच + णिनि कर्त्तरि साधुकारिणि = परितापिन agoniser. पथ्यन्ते
परितापिनः, सुपसुपा। Pred to विषया। विषय leads men to ruin both
physically and mentally (see Expl), Also comp.

'ध्यायतो विषयान् पुंसः सङ्गक्षेपप्रायते।

सङ्गात् सङ्गायते काम कामात् क्रोधोऽभिजायते ॥

क्रोधाद् भवति समोहः २ मोहात् क्षुतिविषम।

क्षुतिर्भयात् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् मण्यश्नति ॥" Gita. II,

Also com—"मावाग्यशास्त्रकौन्तेय आगमापयिनोऽग्नित्वा" &c. Gita II.
and 'श्रीभावा मय्यस्य यदन्तकौतत् सर्वेन्द्रियाणां जरयन्ति तेज'। अपि सर्वं क्षोदित-
मल्पमेव' Katha I. 26. which means भोग क्षणस्यायी, इन्द्रियेर् तेजनाश-
कारो, चार् जीवन अल्प etc.

Voices. ...यौवनश्रीभिः.....गलरौभिः.....(भ्रयते)विषयैः.....रम्ये....
परितापिभिः (भूयते).....।

28. *Death ends all—so Renunciation is good.*

अन्तकः पर्यवस्थाता जन्मिनः सन्ततापदः ।

इति त्वान्ये भवे भव्यो मुक्तामुत्तष्ठते जनः ॥ १३ ॥

Prak.—भव्योजनः मुक्ती उत्तिष्ठते (A qualified man strives after मोक्ष = freedom). Has he nothing to do in this world ? इति त्वान्ये भवे उत्तिष्ठते (Because the world is to be shunned, hence the struggle for freedom with the good) Are we to shun this world ? सन्ततापदः जन्मिनः अन्तकः पर्यवस्थाता (In this world man suffers at every step, Over and above this, death suddenly puts an end to all his career. Thus everything in this world is miserable and uncertain. Therefore the world is to be shunned and man has to try for emancipation), 13

Prose.—सन्ततापदः जन्मिनः अन्तकः पर्यवस्थाता (भवति)— इति त्वान्ये भवे भव्योजनः मुक्ती उत्तिष्ठते । १३ ।

Eng—Death is the eliminator of a creature who is to meet constant perils, hence in this world which is to be forsaken, a good man tries for emancipation

। **Beng**—निरन्तर दुःखविनिष्टे प्राणीर प्रतिरोक्षा मृत्यु (अर्थात् मृत्युहे दुःखयुक्त प्राणीर नव शेष करिष्य धाके) । एहेहेतु त्रागवोग्य पृथिवीते माधुनोक मूर्खि विषये उद्योगी हर ।

Expl—See Prak,

Mall—अन्तक इति । किञ्च सन्ततापदः सन्तता, अववच्छिन्ना आपद क्लेशा यस्य तस्य 'जन्मिनः' प्राणिनः ["प्राणो तु चेतनो जन्मो" इत्यमर । प्रोच्यादिक्वात इति.1] 'अन्तक' सत्यः, 'पर्यवस्थाता' प्रविरोद्धा । प्रथम तावत् जन्मिनः जन्मदुःखमेव दुस्तर, ततः जातस्य यौवनमपि सततं दुःखसम्भिन्नतया विषयुक्तात्रमाद्य ततः अपि मृत्यु-यसम् इति स. अयं "जाकमांस मुनोच्छिष्टं दुर्गन्धं किमिदं कुलम् । मूलेच्छपक्के सुरासिक्तं खल्यं तदपि दुर्लभम् ॥" इति न्यायात् इति भावः २ । इति उक्तहेतोः त्वान्ये भवे' ससारे भवतीति 'भव्यः' योग्यः जनः भवाद्दृश इति शेषः ['भव्य' सुखे शुभे अपि मिथ्यत योग्यभावितो " इति विश्व । "भव्यगीय—" इत्यादिना कर्त्तरि निपातः ३] 'मुक्तामुत्तिष्ठते मुक्ती मोक्षे उत्तिष्ठते उद्युक्ती भवति ["उद्योऽन्वर्कर्मणि" इत्यात्मनेपदम् ४] ॥ १३ ॥

Notes on Malli.

1. Amar says प्राणी, चेतन जन्मी etc. are synonymous. इनि after जन्मन् comes because जन्म is of the वृत्तादि class. 2. First a creature's birth-miseries are inaccessible, of the born again, the life being full of sorrow is like poisoned food, that too is shadowed by Death, hence the whole compares with the saying—"crow's flesh eaten by dogs, stench, full of worms, cooked by a Mlechha and drenched in wine, that too is difficult to get". 3. Viswa says भव्य means, happiness, good and also fit and future. यत् in the कर्त्तृवाच्य comes irregularly by the rule 'भव्यनेय' (ohar). ४. आत्मनेपद in उत्तिष्ठत comes by the rule 'उदो—' (ohar).

CHAROHA

1. अन्तक — अन्त करोति इतिअन्त + णिच् + कटति = अन्तयति ["तत् करोति तदाचष्टे" इति णिच्] । अन्तयतीतिअन्त + णिच् + खल कर्त्तरि = अन्तकः death Now. to भवति understood.

2. पथ्यं वस्थ्याता—परि + अव + स्था + टच् कर्त्तरि पथ्यं वस्थ्याता lit, Obstructor, hence 'eliminator' = Killer Pred to अन्तक ।

3 जनमिन.—जन्मन् birth तदस्ति अस्य इति जन्मन् + इनि जन्मिन् creature तस्य । Malli says इनि after जन्मन् comes, by the rule "व्रीह्यादिभ्यश्च" । Thus शरणदेव has under 'अत इनिठनौ', 'कथं हलन्तात् व्रीह्यादिभ्यश्च' । But in the व्रीह्यादि list of Kasika and Siddhanta-kaumudi we do not find जन्मन् there So we rather propose to take इनि here in the sense of गर्हा (disregard). The rule is "ब्रह्मोपताभगच्छात् प्राणिस्थात् इनि."—and जनमन् is प्राणिल्यगच्छ । And we propose not to restrict this rule to अकारान्त words only, Explain गर्हा in जन्मिन् thus—A creature has to suffer by birth so its birth is discredited (गर्हित) । कृदयोर्गे कर्मणि इष्टौ by the rule 'कर्त्तृकर्मणो. कृति' । Here the कृत is टच् in पथ्यं वस्थ्याता ।

4. सन्ततापद.—सन्तता (constant) आपद. अस्य, वहः । तस्य । Qual. जन्मिन. । Man's life is full of constant miseries cp. "उत्पत्ति-अतामापदुपेता"—R VIII

5. इति—An अव्यय implying हेतु (cause) here, See Malli 'इति उक्तहेतोः ।'

6. त्याग्ये—त्यज + यत कर्मणि त्याग्यः (वजनीयः) । तस्मिन् । Qual. भवे । Why not त्यज + यत त्याग्यम् like मुज + यत भोग्यम् ? Ans. The change of क to ग is prohibited here by the Varttika.—'एतत्प्रतिषेधे व्यजेः उपसंख्यानम्' । Death is inevitable hence everything is अनित्य, so try for emancipation by conquering death, Comp 'युवेवधर्मं शौचं स्यात् अनित्यं खलु जीवितम्'—Maha

7. भवे—भवतीति भू + अच् कर्तरि = भव is world (संसार) । तस्मिन् । अर्धे ७मी ।

8. भव्यः—भवतीति भू + यत कर्तरि भव्यः good. Qual जन । Here यत comes in the कटं वाच्य by the rule 'भव्येयप्रवचनोप-
स्थानीयं जन्माद्वाव्यापाया वा' (these are irregularly formed in the कटं वाच्य) ।

9. मुक्तौ—मुच + क्तिन् भावे = मुक्ति । emancipation, तस्याम् । विषयाधि-
करणे ७मी ।

10. उत्तिष्ठते—उद् + स्था + क्कटते strives Nom जन । Here उद् + स्था takes आत्मनेपद for here उत्थ्वं कर्म (rising) is not implied, The rule is 'उदोऽनुध्वकर्मणि' । The आत्मनेपद by this rule can take place only where striving is implied Comp 'उत्तिष्ठति यद्गोभ्यो' &c—Sak तिष्ठति, तस्यौ, स्थास्यति, अस्थात्, अतिष्ठत etc

11. Voice—अक्तकेन पय्यं वक्ष्याता (भूयते)... .. । अन्येन जनेन उत्थोयते..... ।

14. You are high minded ; but your dress contradicts

चित्तवानमि कल्याणो यस्त्वं मतिरुपस्थिता ।

विरुद्धः केवलं वेषः सन्देहयति मे मनः ॥ १४ ॥

Prak,—ल चित्तवान अस्मि (you are high-minded), Whence this inference ? यत् ~~चित्तवानमि~~ कल्याणमस्ति उपस्थिता (Because good idea

has dawned in your mind) Are you certain of your conviction?—केवलं विरुद्धः वेव' मे मनः सन्देहयति (Sometimes doubt comes in my mind, for you have your dress incompatible with your तपस्यर्था] । 14

Prose—See Prak—त्वं चित्तवानसि, यत् त्वां कल्याणीमिति, उपस्थिता केवलं विरुद्धः वेव' मे मनः सन्देहयति ।

Eng.—You are high-minded, for good will has come on you, only your opposite dress fills my mind with doubt, 14,

Beng—তুমি উন্নতমনাঃ, কারণ তোমাতে লজ্জার উদয় হইয়াছে । কেবলমাত্র তোমার বিরুদ্ধ বেস (অর্থাৎ বোদ্ধার বেস) আমাব মনকে সংশয়যুক্ত করিতেছে । ১৪ ।

Expl—See Prak.

Mall—सम्प्रति प्रशंसापूर्वकं स्वाभिसन्धिं दर्शयति चित्तवान इति 1 'चित्तवान्' प्रशस्तचित्त 'असि' [प्रशंसायां मतुप्] कृत 'यतः' यत् 'त्वां कल्याणी' साध्वीमतिः उपस्थिता सङ्गता । किन्तु 'केवलम्' एक यथा तथा 'विरुद्धः वेव' मे मनः 'सन्देहयति' संशययुक्तं करोति । यद्वा 'वेव' केवलं' वेव एक इत्यर्थः ["केवलं कृतस्मिन् एके च", "केवलं चावधारिते" इति उभयत्रापि शाश्वत 2]

Notes on Malli

* 1 Now by चित्तवान् &c,—he shows Arjuna's purpose by praising him first, 2 Saswata says in both the cases—केवल means 'all' and 'only', केवल also signifies 'certainty'.

CHARCHA

1 चित्तवान्—चित्त mind. तत्प्रशंसनमस्ति अस्य इति चित्त+वतुप्=चित्तवान् high-minded Qual लम् । Here मतुप् (वतुप्) is प्रशंसायां । मतुप् is used in the following senses :—'भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगोऽतिशयने । ससर्गेऽस्तिनिबन्धायां भवन्ति मतुपादयः' ॥

2, असि—अस+लट् सिप् । Nom. लम् understood, अस्ति वभूव, आसीत्, अभूत् ।

3. यत्—An अव्यय implying हेतु (cause). The idea for liberation (मुक्ति) having come to you, you, are चित्तवान् surely.

4. मति —मत् + क्तिन् भावे, मति lit, wish, hence determination of, 'मतिरिच्छा'—Manorama, Nom, to उपस्थिता ।

5. उपस्थिता—उप + स्था + क्त कर्तरि क्रियाम् उपस्थिता come, Here कर्तरि क्त comes by the rule 'गत्वर्थाकर्मकयोऽङ्गिणस्थिसवसजनरुह-जीर्णतिभ्यश्च ।'”

6. विरुद्ध —वि + रुध् + क्त कर्तरि विरुद्ध opposite, contrasted, Qual, वेषः । Arjuna was engaged in तप', but his dress was like that of a warrior (see sl 15-17) Hence the विरोध in वेष ।

7. केवलम्—केवल means here 'only', Adv Qual the क्रिया in विरुद्धः । Or It denotes certainty (एवार्थे अव्ययम्) । Adv, Qual, सन्देहयति ।

✓ 8 सन्देहयति—सम् + दिह् + णिच् लटति । Nom. वेषः ।

9 Voice —चित्तवता भूयतेकल्याण्या मत्या उपस्थितम् .. विरुद्ध न वेषः.....सन्देहयते .. ।

15' You have worn armour—but ascetics wear barks only.

युयुत्सुनेव कवचं किमस्मिन्मिदं त्वया ।

तपस्विनो हि वमर्ते केवलाजिनवल्कले ॥ १५ ॥

Prak —किम् त्वया इदं कवचमासुक्तम् (I don't know why you have worn this armour). Armour ! युयुत्सुना इव चासुक्तम् (yes, you have all armours with you like a warrior), I think you are not belligerent but an ascetic—हि तपस्विनः केवलाजिनवल्कले वसते (As an ascetic you should wear only deer skin and bark and not these armours) 15,

Prose.—किं त्वया युयुत्सुना इव इदं कवचमासुक्तम् ? हि तपस्विनः केवलाजिनवल्कले वसते (धारयन्ति) । १५ ।

Eng — Why have you put on this armour like one willing fight (i, e, like a warrior) ? For ascetics wear only skin and bark (garment). 15.

Beng—केन तুমि बोझार छात्र এই বর্ম পরিধান করিয়াছ ? কারণ তপস্বিরা শু কেবল চর্ম ও বকল পরিধান করে । ১৫ ।

Expl.—See Park

Mall — वेषविरोधमेव आह, युयुतसुनेति । 'युयुतसुना इव' योङ् मुक्त्वा इव 'त्वया' [युधे समन्तान् उ प्रत्यय.] 'किम् इदं कवचं वमं 'आमुक्तम्' अपितम् ? तव कः विरोध इत्यत्र आह—'हि' यस्मात् 'तपस्विन केवलाजिनवत्कलि' केवले एके कवचाद्यसङ्घचरिते इति यावत्. ते च ते अजिनवत्कलि च ["निर्णीते केवलम्" इति "तिलिङ्गत्व कर्तृस्त्रयो." इत्यमर २] 'वसते' आच्छादयन्ति. अत्र तपस्विन' ते कवचधारण विरुद्धमित्यर्थ ३ ॥

Notes on Malli

1 What is the contrast there—on this he says हि &c. 2 Amara says, केवल meaning निर्णीत is, neuter and it is तिलिङ्ग (depending on the word it qualifies) meaning 'single' and only 3 The sense is, wearing of armours is incompatible with you, an ascetic.

CHARCHA

✓ युयुतसुना—योङ्, मुक्त्वा रिति युध+सन्+उ कर्त्तरि=युयुत्सु one willing to fight. तेन । उपमान of त्वया ।

2. कवचम्—कवच armour (वमं) । तत् । उक्तकर्म of आमुक्तम् ।

3 किम्—An अव्यय implying interrogation (प्रश्न) ।

✓ 4. आमुक्तम्—आ + मुच + क्त कर्मणि आमुक्तम् worn. Nom. त्वया । Agrees with उक्तकर्म 'कवचम्' । आ+मुच means 'to wear' of.

“अभ्युचतीकमरुणं द्वितीयम्”—Raghu ; “गद्यत् अभरणाभ्यामुच्य” Malavi-kagnimitram.

८. तपस्विनः—तपस् penance. तदस्मि एवमिति तपस + विनि मत्वर्थे तपस्विनः ascetics, Nom. to वसते ।

6. वसते—वस अदादि + लट् अन्ते, wear. वस्ते, ववसे, वसिष्यते, अवसिष्ट ।

7. केवला etc —केवल only, अत्रति वृद्धादि आह्वयोति इति अज + इन कर्तरि अजिनम् skin (चर्म), of ‘अजाजिनं शोणितविन्दुवर्षि च’—Kum. अजिनश्च वल्कलश्च, इन्द्र । केवले अजिनवल्कले इति केवलाजिनवल्कले, कमधा । Obj. of वसते । Here केवल means ‘only’ (an adj). See Mall “केवले एके, कवचाद्यसङ्घचरिते इति यावत्” ।

8 हि—An अव्यय meaning ‘because See Malli “हि यस्मात् ।”

9. Voice,— त्वं युयुत्सुरिव.....आमुक्तवान्... ..तपास्वमि वस्यते ।

16 Salvation and using bow etc are antagonistic

प्रपितृसोः किञ्च ते मुक्तिं निस्पृहस्य कलेवरे ।

महेषुधी धनुर्भोक्ते भूतानामनभिद्रुहः ॥ १६ ॥

N, B —Slokas 16 and 17 form a complete sentence

Prak—महेषुधी भोक्ते धनुः (च) ते शम न समर्थयते (sl 17) (Your pair of quivers and this huge bow do not tally your self-restraint in penance) I may be revengeful—भूतानाम् अनभिद्रुह ते (I know you have engaged yourself in penance to elevate and free yourself And you cannot entertain animosity towards other creatures). Are you sure of me—मुक्तिं प्रपितृसो, ते (Yes. I know fully well that you are desirous to attain salvation) Then quivers and bow are, for self-defence?—कलेवरे निस्पृहस्य ते (Again as an ascetic you have taken no notice and

care of your body. Your sole aim is salvation, thus if the body perishes in attaining this salvation you won't mind it. So I think taking of bow &c. is not for self-defence and does not benefit you at all) 16.

Prose — किञ्च मुक्तिं प्रपित्सो (अतएव) कलिबरे नि स्पृहस्य भूतानामनभिद्रुहं ते महेषधी भीम धनुः च (शम न समर्थयते) [SI, 17], 16.

Eng.—Moreover, this pair of quivers and this huge bow do not answer to this self-restraint of yours, desirous of salvation (hence) indifferent to the body and a non-molester of creatures as you are. 16.

Beng—अधिकस्तु मुक्तिं पाहिंते ईच्छ क अतएव शरीरं सशस्त्रे स्पर्हा-
शूत्र एवं प्राणिगणेर अहिंसक तुमि ; तोमारं এই विशाल त्रणवर एषं
महाधनु तोमारं शास्त्रि समर्थन करे ना (अर्थात् महाधनु शास्त्रि मार्गाश्रित
तपस्वी तोमारं शোभा पाय ना) ।

Expl —See Prak.

Mall — प्रापित्सोरिति 'किञ्च मुक्तिं प्रपित्सो' प्राप्तम् इच्छो ['सनिमोना—'
इत्यादिना इसादेश । "अत्र लोपोऽभ्यासस्य" इति अभ्यासलोप 1] अतः सुमुत्तत्वादेव
'कलिबरे' शरीरे नि स्पृहस्य मतस्पृहस्य अतः न आत्मरक्षायै धनुर्धारण युक्तमित्यर्थः ।
न अपि परहितार्थमित्याह 2—'भूतानां जन्तूनां ["आदौ जन्तौ च भूतानि" इति
दैजगन्तो । "क्षधद्रुहोऽपस्पृहयो कर्म" इति कर्मसंज्ञायाम्, "कटं कर्मस्यो कृति"
इति कर्त्तरि (? कर्मणि) षष्ठाऽ] 'अनभिद्रुह' अहिंसकस्य ["सतस्पृहस्य—"
इत्यादिना क्तिप् 4] 'ते' तव 'महेषधी' महाविषज्ञो 'भीम' वासजनकं 'धनुः' च 'न
समर्थयते शमम्' इत्युत्तरेण अन्वयः । समर्थयते इति वचनविपरिणाम कार्यः 5 ॥१६

Notes on Malli

1 In प्रापित्सोः, स comes by the rule 'सनि' (ohar), The reduplication (अभ्यास) elides by 'अत्र' (ohar). 2. The sense

किराताञ्जु नौयम

is, hence taking of bow is not proper for self-defence, neither for other's molestation—this he says, 3, Vaijayanti says,—भूत means earth &c., and creature, भूत being the कर्म of अभि + दृष्ट by the rule 'क्रौञ्चदृष्टः', takes कर्मणि षष्ठी by the rule 'कर्मकर्मणोः'। (Mallis कर्तरि is a copyist's slip here) 4, We have क्तिप् (in अनभिद्रुहः) by the rule 'सतसुविषविद्रुभिदच्छिदजिनौराना-सुपसर्गेऽपि क्तिप्'। 5, The number in समर्थयते is to be changed (into plural here, for द्रव्यौ and धनु are both Noms) (or—connect these with च understood then nom may also be singular)

CHARCHA

✓ 1. प्रपितसो—प्र + पद + सन् च कर्तरि प्रपितसु wishing to attain, तस्य। Qual. ते। Here प becomes पि (with इस् added) by the rule "सजिनामापुर्भलभश्चपतपदानच इस्" इम् is ordered in place of vowels of these roots (e, g, सो, मा, दा, धा, रभ &c) when सन् follows. Then again the चभ्यास (reduplication) of these roots slides by the rule 'अव लोपोऽभ्यासस्य'।

2. किञ्च—A compound अव्यय of किम् + च meaning 'moreover.'

✓ 3. मुक्तिम—Deriv in sl 13 Obj of प्रपितसो।

✓ 4. नि स्पृहस्य—स्पृह + अङ्भावे म्रियाम = स्पृहा desire, निर्गता स्पृहा अस्य, नष्ट—by the Varttika 'प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्य वा चोत्तरपदलोप'। तस्य। Qual. ते। You are सुसुद्ध, hence naturally you have no माया on your body. Hence धनुर्वारण is not for self-guard even

5. कलिवर—कलिवर body, तस्मिन्। विषयाधिकरण ७मी।

6. महेषुधी—इषव धीयन्ते अस्याम् इति इषु + धा + कि अधिकरणे इषुधि, quiver (तृण)। The base may also be derived like मति। महत्यौ इषुधी, कर्मणा—Nom, to समर्थयते (sl, 17) Refers to the pair of अक्षयतृण Arjun had, - of, - 'धनुर्गाण्डोवमादाय तथाक्षय्ये महेषुधी' Mahabharata.

7. भौमं धनुः—Refers to the *गाण्डीव* of Arjuna. It is 'called' भौम for its sight strikes awe in an enemy. See Malli 'भौमं वासजनकम्'। Nom. to समर्थयते।

8. भूतानाम्—भू+क्त कर्तरि भूत creature, तेषाम्। कर्मणि षष्ठो by the rule 'कृत् कर्मणि कृति'। The कृत् is in अनभिद्रुहः। Malli's कर्तरि is a slip for कर्मणि।

✓ 9 अनभिद्रुहः—अभिद्रुह्यतीति अस्मि+द्रुह+क्तिप् कर्तरि—अभिद्रुह् molester, न अभिघ्नत् or अभिघ्नक इति अनभिघ्नत् or अक, नञतत्। तस्य। Decline—ध्रुक्-ध्रुट्, द्रुहो, द्रुह्, द्रुहम्, द्रुहो द्रुहा, ध्रुगभ्याम्, ध्रुव, ध्रुवतसु। Here द्रुह is preceded by उपसर्ग, hence its कर्म does not take ऋथी (compare the rules 'क्रधद्र हेर्थास्यथानां य प्रति कोप' and 'क्रधद्र होरुपसृष्टयो कर्म')। As an ascetic Arjuna can not be a molester of creatures Thus his bow &c did not besit him,

10 Voice ...महेष्विध्याम् भौमिन धनुषा शम न समर्थयते।

17 Your sword also does not support penance

भयङ्करः प्राणभृतां मृत्योर्भुज इवापरः।

अस्मिन् तव तपःस्थस्य न समर्थयते शमम् ॥ १७ ॥

Park,—What more of Arjuna? तव असि, शम न समर्थयते (Moreover your sword too does not bespeak of your self-restraint). I may not be an ascetic—नप स्थस्य तव असि (Remember you are constantly engaged in penance, hence sword a proper weapon of a warrior does not besit you). The sword is the sign of my सन्नित्यत्व—मृत्यो अपर भुज इव प्राणभृतां भयङ्करः (As an emblem you may take an ordinary sword, but this present

one is like death itself and awe-inspiring: thus it goes against the benignity of a sage. So I doubt, your penance is not for नीच) 17.

Prose.—मल्लोः अपरं भुज इव प्राणघतां भयङ्करः असिः तपःस्थस्य तव शमं न समर्थयते । १७

Eng.—This sword, like the second hand of Death and awe-inspiring to animals, does not support your self-restraint engaged in penance as you are 17.

Exps.—One engaged in penance must not take terrible weapons. Sword and salvation cannot go together. Hence I think your तपस्य्या is not for नीच । १७

Malli.—भयङ्कर इति तथा 'मल्लोः' अपरं भुज इव प्राणघतां प्राणिनाम्, भय करोति इति 'भयङ्करः' ["नैवर्त्तिभयेषु कृञ्." (इति खञ्प्रत्ययः । "अवर्द्धि'वत्—" इत्यादिना सुनागमः 1] 'असिः' खञ्, 'तपःस्थस्य' तपसि तिष्ठति इति तपःस्थः, तपः चरन् इत्यर्थः ["सुप्ति स्थ" इति क प्रत्ययः 2] तस्य 'तव, शमं' शान्ति 'न समर्थयते' न सम्हालयति । 'किं शान्तस्य शस्त्रेण' इतिभावः ॥ १७ ॥

Notes on Malli.

1. कृ takes खञ् by the rule "नैवर्त्ति" (char), then भुज comes by the rule 'अवर्द्धि'वत्' (char). 2. The affix क after स्था comes by the rule 'सुप्ति स्थः' ।

CHARCHA

1. भयङ्करः—भौ+अच् भावे भयम् fear, तत् करोतीति भय+कृ+खञ् कर्तेरि भयङ्करः awe-inspiring. Qual. असि । खञ् here comes by the rule 'नैवर्त्तिभयेषु कृञ्ः' कृ takes खञ् having नैव कृति and भय as उपपद । Then भुज comes by the rule 'अवर्द्धि'वदनन्त्य भुजम्"—भुजम् । १७

the augment after अस्, इत् and words ending in vowels when an affix dropping ख follows.

✓ 2. प्राणधत्ताम्—प्राण meaning 'life is always masculine plural. प्राणान् विधति इति प्राण + ण + क्तिप् प्राणधत्तः sustaining life i. e. creature, तेषाम् । शेषे इहो, being related to भयम् in भयद्वरः । 'सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात् समासः' ।

3. भुज — उपमान of असिः । A huge sword enough to cut all is compared to the hand of Death, hence also it was भयद्वर ।

✓ 4. तप स्यस्य—तर्पास तिष्ठति इति तपस् + स्या + क कर्तरि = तपस्य remaining in penance, तस्य । Qual तव । You are तप स्य, hence असि does not befit you

✓ 5. समर्थयते—सम् + अर्थ + णिच् (चुरादि) लट् ते = समर्थयति supports, Nom. असिः । अर्थयिष्यते, आर्त्तयत, अर्थयाचक्रे etc

6. शमम्—शम is self-restraint, See canto I, Sl. 42 तम् । Obj. of समर्थयते ।

7. Voice— भयद्वरेण...अपरेण भुजेन इव असिना शम समर्थ्यते ।

18. *You desire victory—There's a great difference between ascetics and weapons.*

जयमन्नभवान् नूनमरातिष्वभिज्ञाषुकः ।

क्रोधलक्ष्म क्षमावन्तः कायुधं क तपोधनाः ॥ १८ ॥

Prak अवभवान् नूनमभिज्ञाषुक. (From this dress of yours, I think you are desirous of something). What thing do you mean ?—अरातिषु जयमभिज्ञाषुक (You desire victory over your enemies, Hence you practise penance with a warrior's dress on), Your surmise may go amiss—क्रोधलक्ष्म कायुधं क, क्षमावन्तः

तपोधनाः क (I believe I am right. You cannot be desirous of salvation. For weapons the emblem of war, cannot be found with the forgiving sages) 18 .

Prose.—अवभवान् नूनम् अरातिषु जयम् अभिलाषकः । 'क्रोधक्षय आयुध क, समावन्त' तपोधनाः क । १८ ।

Eng —Your honour is surely desirous of victory over your enemies. Wherein lies weapon, the sign of wrath, and wherein lies forgiving sages 18

Beng—তুমি নিশ্চয়ই শত্রুর উপর জয় অভিনাষ করিতেছ। রাগেব চিহ্ন শাস্ত্রই বা কোথায়, আর ক্ষমাশীল তপোধন মুনিই বা কোথায় (অর্থাৎ এ উভয়েব একত্র সমাবেশ সম্ভব হয় না) । ১৮ ।

Expl. All these weapons in you show your vindictive nature. But on the other hand you practise penance So I think that your তপস্যয়া is to gain victory over a powerful enemy, No amount of straining can establish the compatibility of wrath and self restraint (Also see notes on mali

Mali.—ननु अशान्त्य किं तपसा इत्याशङ्क्य, जगार्थमिति आह—नयमिति—
'अवभवान्' पुज्य 'इत्यर्थः' ['इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते' इति प्रथमार्थे प्राग्दिशोय वल प्रत्यय । सुपसुपा इति समासः । "विषु तवभवान् पुज्यस्तत्रैव अवभवानपि" इति यादवः २] 'अरातिषु' शत्रुषु विषये 'जयम् अभिलाषक' जयमिच्छुः ["लषपत—" इत्यादिना ङकज प्रत्यय । "न लोके "इत्यादिना षष्ठीप्रतिषेध ३] 'नूनम्' इति निश्चयः ["नूनं तर्कोऽपि निश्चये" इत्यमरः] 'क्रोधक्षय' क्रोधस्य क्षयः कोपस्य क्षिप्पम् 'आयुध क', 'समावन्त' शान्ताः 'तपोधनाः क' । क्रोधशान्त्योः विरोधात् तत्काव्ययोः शस्त्र तपसोः अपि एकत्र असङ्गतेश्च, अस्त्रिणः ते तपो जगार्थं, न तु मोक्षार्थमिति निश्चय इत्यर्थः ४ ॥ १८ ॥

Notes on Mali

1. 'What is the use of penance of one not restrained'

apprehending this, he says. 2. दक्ष in अवभवाङ् in the sense of शमा comes by the rule “इतराभ्योऽपि” (char). The samasa is सुप्सुपा। Yadava says, तदभवान् as well as अवभवान् meaning ‘honourable’ is used in all the genders. (N, B —There are two rules in पाणिनि, e. g., “प्राग्दिशो विभक्तिः” (5-3-1) and “द्विक-शब्देभ्यः सप्तमोपसर्गोऽप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वकाति.” (5-3-27). The affixes दक्ष् दा &c, that occur between these two are called प्राग्दिशौय affixes. Hence Malli says प्राग्दिशौय, दक्ष्दात्य’]। 3. उक्च in अभिलाषुक comes by the rule “लघपत” (char). कृद्योगा षष्ठो (in जयम्) is barred by the rule ‘न लोके’—” (char). 4. Wrath and restraint being contrasted and their effects weapon and penance too being contrasted in one, the inevitable conclusion is that armoured as you are, your penance is for victory and not for salvation.

CHARCHA.

1. जयम्—जि+अच भावे जय victory, तम्। Obj. of अभिलाषुक. In अभिलाषुक with have कृत् (उक्च) and जयम् ought to have taken कृद्योगा कर्मणि षष्ठो, but the rule “न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थलनाम्” [—षष्ठो is barred in connection with ल (शट्, शानच् &c), उ उक्च, अव्यय कृत्, क्त, क्तवत् खलर्थ affixes and टन्] bars this षष्ठो, for we have उक्च, here.

2. अवभवान्—एतद्+सु(शमा)+दक्ष—अव (1 e. एष)। भा+उवत् = भवत् (you). Fem. is भवती। There is another भवत् with भृ+उवत्, but the Fem in that case is भवती। अवभवान् इति अवभवान् सुप्सुपा, some wish to name it कर्मणा— as well The compound implies honour. See Malli, Nom to नमति understood.

3. जूनम्—An अव्यय implying 'certainty' (निश्चय) ।

4. चरातिवु...चराति enemy. तेषु । विषयाधिकरणे ७नौ ।

✓ 5. अभिलाषुकः—अभिलषितुं शीलमस्य इति अभि+लष+उकञ् कर्त्तरि—
अभिलाषुकः Willing. Pred. to मराम् । The rule for उकञ् is “लष
पदपदस्थामूषवहनकमगमश्च उकञ्” । In this sense we do not get
चिनि by “सुप्यजाती—” for by the maxim “ताच्छोलिकेषु वासवपविधि
नास्ति” (Bhasya) the rule ‘लषरत—’ should bar the application
of “सुप्य—” । For a similar use of अभिलाषुक, of “युद्धमनुषिनमथो
भिलाषुकाः—” Sisū,

✓ 6. क्रोधलक्ष—क्रोधस्य लक्ष (चिह्नम्) ; इतत् । Qual. आयुधम् ।

✓ 7. चमाबल.—चमा is here शक्ति । सा चक्ति एवामिति चमा+वतुप
(मत्वर्थे) —चमाबलः । Qual. तपोधना ।

✓ 8. तपोधना—तप एव चनामेषाम्, बहु । तपोधनाः ascetics. Nom.
to भवति understood

9. क आयुधं (भवति), तपोधना क (भवति)—The two repeated
क here show the incongruity of the two statements, Malli
elsewhere says “हो कथ्यो नृपदत्तरं स्पष्टतः” । There is a great
difference between the two. Bharavi repeats this idea, of, “क
जसवन क च विसृतिपयः” Kirat VI sl 44, see canto I, sl 6 also

10. Voiceचमभरता ..अभिलाषुकेन भूयते ..क्रोधलक्षणा आयुधेन
भूयते.....चमाबलभिः तपोधनेः (भूयते) ।

19. *Emancipating rites with slaughter in view is faulty.*

यः करोति वधोदका निःश्रेयसकरीः क्रियाः ।

ग्लानिदोषच्छिदः स्वच्छाः स मूढः पश्यत्यपः ॥ १८ ॥

Prak.—मूढः स अपः पङ्कयति (That fool makes the water muddy), If the water is already so—स्वच्छाः श्लानिदोषच्छिदः अपः (No : He renders pure and thirst-quenching water muddy). Of what fool are you speaking ?—यः निःश्रेयसकरोः क्रियाः बधोदकाः करोति [I am speaking of that foolish person who performs religious works with molestation in view. In fact penance for the sake of revenge destroys all the effects of good deeds. This is just like defiling pure water) 19,

Prose —यः निःश्रेयसकरोः क्रिया बधोदकाः करोति, स मूढः श्लानिदोषच्छिदः स्वच्छा अपः पङ्कयति । १९ ।

Eng.—That fool renders clear and thirst—allaying water muddy who performs deeds leading to salvation, having a view of molestation.

Beng.—যে ব্যক্তি মুক্তিদায়ক তপোদানাদি ক্রিয়া হিংসার উদ্দেশে করে, সে মূঢ়, পিপাসানামক নির্মল জলকে পঙ্কযুক্ত করে ।

Expl.—Penance with a view to revenge should never be done. In that case the good effects of penance do not accrue, rather evil results follow. In other words, this is like defiling good drinking water. 19.

Mall.—तपसः लक्ष्यार्थे दोषमाह य इति ।—यः पुमान् निश्चितं श्रेयः, निःश्रेयसं मुक्तिः, [“अचतुर—” इत्यादिना समासान्तिपातः । ‘मुक्तिः कैवल्यनिर्वाण-निःश्रेयससाम्बतम्’ इत्यमरः २] निःश्रेयसं कुर्वन्ति इति ‘निःश्रेयसकरोः’ निःश्रेयसहेतुम् इत्यर्थः [“कृत्वा हेतुताच्छीक्यानुलोम्येषु” इति हेतुर्थे ट-प्रत्ययः । टित्वात् ऊपी] ‘क्रियाः’ तपोदानादिकमाणि ‘बधोदकाः’ हिंसाफलकाः करोति [“उदकाः फलमुत्तरम्” इत्यमरः ४] अतएव ‘मूढः स’ पुमान्, श्लानिः एव दोषः, तं क्षिन्दन्ति इति ‘श्लानिदोषच्छिदः’ पिपासाहारिणी । [क्रिप] ‘स्वच्छाः’ निर्मलाः ‘अपः पङ्कयति’ पङ्कयतोः करोति [“आविष्टवदभावे विन्दताद्युक्तं” इति मनुषः श्रुतः ५] महाफलसाधनस्य तपसः

गुण्यकः विनियोगः सञ्ज्ञान्मनः पङ्कसङ्करवत् ब्रौणवह्निः नङ्गितः इत्यर्थः ४] [अत्र
 “अत्रादौ वधीदकीकृतं तन्निर्गतस्य पञ्चसः पङ्कसङ्करीकरणम्” इति वाक्ये वाक्याद्या-
 न्तरकारीक्य प्रतिबिम्बकरणादेषात् (?) बिम्बप्रतिबिम्बोकरणात्) असम्भववस्तु (?) अस-
 न्नवस्तु) सम्बन्धात् वाक्याद्यैर्हतिनिदञ्च नाङ्कारः ७] ॥ १८ ॥

Notes on Malli

1, He enumerates the faults of penance with victory in view, by य etc. 2. निःश्रेयस is irregularly formed by “अचतुर—” (char). Amara says सुक्ति, कैवल्य, निर्वाण, नि श्रेयस and अमृत are synonymous, 3. The affix ट (in निःश्रेयसकरो) to denote ‘cause’ comes by the rule “कृजो हेतुनाञ्छौल्यानुलोभ्येपु” (कृ in the sense हेतु, ताञ्छौल्य etc. takes the affix ट) । As the affix drops ट hence डोप comes in the feminine (by the rule ‘टिड्ढाणञ,—’) । 4 Amara says उदके means ‘future results’. 5. The सतुप, (in पङ्कवती) elides by the maxim ‘अविष्टवद्भावे—’ (अच after words comes to denote धात्वर्थ ; then the word drops विन्, सतुप &c. as when the affix षट् follows (char). 6. The sense is the wise deprecates application of penance leading to great good, on insignificant things, as like defiling pure water. 7, Here the figure is निदर्शना from the meaning of a sentence for in the वाक्य “making penance with molestation in view is like rendering the water muddy”—another meaning being attached the idea of बिम्बप्रतिबिम्ब comes and there is connection with an impossible fact.

CHARCHA

1. करोति—कृ+कृट् ति । Nom. य. [अकार अक्रे, करिष्यति ते अकरोत्-अकुरुत्, अकार्षीत्-अकृत] ।

2. बधोदकाः—इव + अप भवे बधः destruction. 'उदकं' result. See Malli 'उदकं फलमुत्तरम्'। बधः उदकं यासाम् ; बहु । Pred. to क्रिया ।
Religious works to g in evil motives is not good,

3. नि श्रेयस do —निश्चितं श्रेय इति नि.श्रेयसम् salvation, कर्मधा— ।
The word is irregularly formed with समासान्त (च) added by the rule "अचतुर विचतुर-सुचतुर-स्त्रीषु स-धेत्वडुह षट्साम-वादानस-चक्षिषु व... नि श्रेयस ..षट्कयजुष जातोच महोच-वहोच-उपशुन-गोष्ठ्याः"। नि श्रेयस कुर्वन्तीति नि श्रेयस + कृ + ट + डोप = नि-श्रेयसकरो 1, e, ousing salvation. Qual. क्रियाः । By निःश्रेयसकरो क्रिया is meant तप दान &c, that give salvation (नि.श्रेयस) step by step । For gram. See Malli

✓ 4. ग्लानिदोष &c —ग्लानि एव दोष इति ग्लानिदोष , (here पिपासा) कर्मधा—। तं हिन्दन्ति इति ग्लानिदोष + छिद् + क्तिप् कर्तरि = ग्लानिदोषच्छिद् destroying thirst, Qual अपः । The epithet may also apply to नि श्रेयसकरो क्रिया for such works destroys our evil of birth &c. (ग्लानिदोष) । Contrue thus—य नि श्रेयसकरो (अतएव) ग्लानिदोषच्छिद् क्रिया. बधोदका करोति &c.

✓ 5. मूढ —मूढ + क्त कर्तरि = मूढ fool. The alt. form is मूढम् । Adj. Qual स । Or — Nom. to पश्यति For of स and मूढ either may be taken as nom.

6 पश्यति—पद् mud. तदस्ति आसाम इति पद् + वतुप = पश्यती muddy. पश्यतीः करोति इति पश्यत + णिच् = पक् + णिच् लटति — पंकयति renders muddy. Here the वतुप of पकवत् slides when णिच्, follows by the गणसूत्र "प्रातिपदिकात् धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च" । See Malli also and notes thereon,

7. Voice—येन...क्रियन्ते ..मूढे न तन....पश्यन्ते ।

20. *Dont entertain the idea of wealth and wish—They destroy knowledge.*

मूलं दोषस्य हिंसादेरर्थकामौ मम मा पुषः ।

तौ हि तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदावपन्नवौ ॥ २० ॥

Park—अर्थकामौ मा अपुषः [Money and desire should not be sought after], What's the harm ? हिंसादेः दोषस्य मूलं अर्थकामौ (These two are the primary causes of malice, envy &c) Any more of these ? तौ तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदौ उपपन्नवौ (Again money and desire stand in the way of true knowledge, If once the idea of money and desire take a deep hold in our mind, we can not efface this , and it ruins all our discrimination) 20,

Prose.—हिंसादेः दोषस्य मूलम् अर्थकामौ मा अपुषः । हि तौ तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदौ उपपन्नवौ ।

Eng, Do not seek after money and desire, the root of evil, like malice etc, For these two are ineradicable obstacles towards enlightenment of knowledge,

Beng—हिंसादि नोदृष्टत्वेन मूलकारण अर्थ ओ कामेर प्रुष्टिनाशन (अर्थात् निवृत्त आशा आकाङ्क्षा) करिओ ना । कारण एहे इहैटी उद्विज्जानेर अनुरोद्धननीय असुवरात्र बटे ।

Expl.—Man cannot but commit sins and crimes when hunting after wealth and trying to have his desires fulfilled. Thus this pursuit after wealth and wish, naturally destroys advent of knowledge in our mind,

Malli.—ननु अर्थकामयोः अपि मोक्षवत् पुत्रपार्थल्यात् तपसः तदर्थत्वे को दोष ? तत्र आह मूलम् इति 1—“हिंसादेः [इति तदगुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । आदिशब्दात् अवृत्तकोशोदादीनां संयङः 2] ‘दोषस्य’ अवगुणस्य ‘मूल’ कारणभूतौ [“स्त्रीकामो धनकामश्च किं न कुर्वन्ति पातकम् १” इति भाव 3] ‘अर्थकामौ मा अपुषः’ न उपपिबुष [“ओतरी कुट च” इति लुङ् । “पुषादि” इत्यादिना चेतः अजादीश. 1]

‘हि’ यच्चात् ‘तो’ यथेकाको ‘दत्त्वावबोधक’ दत्त्वाभावस्य, मोक्षसाधनस्य इति शेषः.
‘दुर्बलदी’ दुर्बारी ‘उपश्रवी’ हिसादप्रवर्ण कत्वात् अन्तको । अतः पुरुषार्थपरिपन्थिनी
एतो, न पुरुषार्थी इत्यर्थः ॥ १० ॥

Notes on Malli.

1. 'Wealth and wish like emancipation are aims of men' so what is the harm if penance has these aims—on this he says—मूलम् &c. 2. हिंसादेः is a case of तद्गुणसंविज्ञान बहुव्रीहि । (N. B. — बहुव्रीहि is of 2 kinds—(i) तद्गुणसंविज्ञान where the thing referred to by the samasa as well as its constituents are syntactically connected with the क्रिया, e, g, लब्धकामं मानय, हिंसादेः मूलं भवति &c. (ii) अतद्गुणसंविज्ञान where the thing referred to by the samasa and its constituents are not connected with the क्रिया e, g दृष्टस्तुद्रमानय]. 3. The sense is what sin is not committed by those who desire women and wealth. 4. लुङ् here is used by the rule “ओत्तरि—” (char). Then अङ् in लुङ् comes by the rule “प्रादि—” (char). 5. The idea is, hence these are not objects of desires, but these are obstacles in the way of men's highest desire.

CHARCHA

1. मूलम्—मूल meaning 'root' is neuter, विधेय of चर्यकामो, 'प्रत्येकोद्देश्यो लिङ्गवचनेषु न तत्प्रता' इति मूलशब्दस्य कलौ वैकल्यम्।

२. हिंसादि.—हिंसा malice. सा आदि प्रकृति अस्य बहु । तस्य । Quasi दोषस्य । By आदि is meant falsehood, theft &c. “आदिशब्दात् अशत-लोपादीनां संग्रहः”—Māh

3 अर्थकामौ—अर्थस्य कामश्च अर्थकामौ, इत्य् । कामार्थो is also corrected by the varttika “वर्मादिष्वनियमः” । In compounds like धर्मार्थ &c. there is no restriction of पूर्वपरनिपात । Obj. of पुषः ।

4. पुषः—पुष दिवादि) + लुक् च । Nom, लम् । लुक् for all tenses is used in connection with माङ् by the rule “माङिलुक् ।” अडागम of लुक् then is prohibited by “न माङ् बोधि ।” Again this लुक् is optional here for अ follows माङ्, the rule being “अोतरे लङ् च” ।

Here अङ् in लुक् of (दिवादि) पुषादि roots &c. comes by the rule ‘पुषादिद्यत्तादिलङितः परस्मैपदेषु’ । [पुष्यति, पुगोष, अपुष्यन्] । Com—‘ऊँचै’ मा अगम ’ Gita II etc

5. तो—Refers to अर्थकामौ । Nom to भवत’ understood.

6. तत्त्वाच्च &c—अव + दुष + चञ भावे = अवबोधः enlightenment, advent. तत्त्व is essential i. e., essential knowledge (ज्ञानतत्त्व) । तत्त्वस्य अवबोध इतत् । तस्य । शेषे षष्ठी, related to उपपन्नौ ।

7. दुरुच्छेदो—दुर्द्वेग उच्छेद्यते इति दुर + उद + छिद + खल कर्मणि = दुरुच्छेदो difficult to eradicate Qual, उपपन्नौ । Desire for wealth is an insurmountable bar to knowledge

8. उपपन्नौ—उप + प् + चप् भावे = उपपन्न obstacle तो । Pred to तो ।

9. Voice—‘पोषि (लया)ताभ्याम्.....दुरुच्छेदाभ्याम् उपपन्नाभ्याम् (भूयते) ।

10 Remark—अर्थ, काम, धर्म and मोक्ष are together called चतुर्वर्ग । Hence as factors of चतुर्वर्ग, अर्थ and काम should be sought after in proper time In other words, first virtuously earn money after qualifying yourself, then by money have your desires fulfilled Then being वासनाश्रय praotise तपस् &c ; finally धर्म (i. e. तपस्, दान &c,) being properly followed मोक्ष will come. Thus in gaining चतुर्वर्ग we have to follow this order in good faith and should not do तपस्यार्थं for some vindictive motive. This is the teaching uttered by Indra to Arjuna. Also comp.—“बाहव ज्ञानमेतेन ..कामरूपेण...पुनरिह ह्येन ज्ञान-विज्ञाननाशनम्” Gita. .

४२. *Acquisition of wealth through oppression is dangerous*

अभिद्रोहेण भूतानामर्जयन् गत्वरोः श्रियः ।

उदन्वानिव सिन्धूनामापदामेति पावताम् ॥ २१ ॥

Prak.—जन आपदाम् पावताम् एति (People become the root pot for perils to come in) How so ? गत्वरोः श्रियं अर्जयन् (People become so by earning worthless wealth) Wealth is necessary for livelihood—भूतानाम् अभिद्रोहेण अर्जयन् (I know that , it is good to earn by virtuous and honest path but earning by oppressing others leads us to evils) How is that like ?—उदन्वान् सिन्धूनाम् इव (All the rivers flow to the sea ; thus the sea is the only receptacle of all rivers , similarly men who earn in evil ways become the receptacle of all perils), 21.

Prose.—भूतानाम् अभिद्रोहेण गत्वरोः श्रियं अर्जयन् जनः उदन्वान् (समुद्रः) सिन्धूनाम् (नदीनाम्) इव आपदा पावताम् एति ॥ २१ ॥

Eng.—People, earning unsteady wealth by oppressing creatures become the receptacle of dangers as the sea is that of rivers, 21

Beng—प्राणिगणेर हिंसा ও ঘেষ করিয়া অস্থির বিত্ত উপার্জন করিয়া লোক, সমুদ্র যেমন নদীসমূহের আধার হয় সেইরূপ বিপদেব আধার হইয়া থাকে ।

Expl.—See Park.

Mall.—मुक्तिप्रतिबन्धकत्वात् अपुरुषार्थी अर्थकामी इति उक्तम् । तत्र अथस्य दुःखैकनिदानत्वात् अपि अपुरुषार्थत्वम् इति पञ्चमि प्रपञ्चयति,—अभिद्रोहश्चेति 1—‘भूतानाम् अभिद्रोहेण’ हिंसया ‘गत्वरोः’ अस्थिराः ‘श्रियं’ सम्पद ‘अर्जयन्’ जनः, उदकमस्ति अत्र इति ‘उदन्वान्’ उदधि [“उदन्वानुदधौ च” इति निपातनात् साधु 2] “सिन्धूनां” नदीनामिव ‘आपदां पावतां’ मूलत्वम् ‘एति’ ॥ २१ ॥

Notes on Malli.

1. It is said that wealth and wish are not real objects of men, for these obstruct emancipation. He shows by the five slokas अभिद्रोहश्च &c. that of these, wealth also being the main cause of misery, is not man's aim 2. उदन्वान् is irregularly formed by the rule "उदन्वान्—" (char)

CHARCHA.

✓ 1. अभिद्रोहश्च—अभि+द्रु+चञ भावे अभिद्रोहः malice, तेन । करणे श्या ।

✓ 2. सूतानाम्० कृद्योगा कर्मणि षष्ठी । The कृत् is in अभिद्रोह ।

✓ 3. अर्जयन्—अर्ज+णिच्+लट् स्थाने शट्=अर्जयन् earning, Qual-जनः । Here we have द्वेती शट् by 'लक्षणद्वेस्त्वोः क्रियायाः ।

4. गलरोः—Deriv, sl. 12. Qual, त्रियः ।

5. त्रिय—त्री here means 'wealth' (सम्पद), ता' । Obj, of अर्जयन् । Deriv of त्री in sl 1 Canto I,

✓ 6. उदन्वान्—उदकमसि अस्य इति उदक+वतुप=उदन्वान् sea, The proper form would have been उदकवान् । But उदन्वान् is irregularly formed when meaning a sea' and a स'ज्ञा of some one, the rule being "उदन्वान् उदको च" । उपमान of जन ।

7. सिन्धूनाम्—सिन्धु is नदी (river) ; तेषाम् or तासाम् । शेषे षष्ठी । उपमान of आपदासि । As all rivers flow into the sea, so all perils flow unto one, earning money by evil ways

8. एति—इ (गती अदादि)+लट्ति । Nom जन । [इयाय, ऐत्, अयात् एत्यति] ।

✓ 9. पावताम्—पावत्यभाव इति पाव+तल=पावता redeptacle. तान् । Obj of एति ।

10. Voioo...अर्जयता जनेन उदन्वता "पावता ईयते.....

22. *Wealth is sorrowful.*

या गम्याः सत्सहायानां यासु खेदो भयं यतः ।

तासां किं यत्तदुःखाय विपदामिव सम्पदाम् ॥ २२ ॥

Prak—तासां सपदां किं यत् न दुःखाय (Everything of wealth produces sorrow) How is that like ? विपदाम् इव (wealth is exactly like misery—both producing sorrow). I do not understand well—या सत्सहायानां गम्या. (Compare the points—wealth can be gained by those having helping hands , similarly misery can be tided over by those having assistants). Any other similarity—यासु खेद (In wealth there is suffering ; imagine the pain in earning, securing and losing money. And misery itself is painful) Is that all ?—यतः भयम् (In wealth there is fear of theft, quarrel &c. In misery (विपद) fear is always present. Hence wealth (सम्पद) like misery (विपद) is ever painful and fearful to men) 22.

Prose.—याः सत्सहायानां गम्याः, यासु खेदः, यतः भयम्, विपदाम् इव तासां सपदां किं यत् दुःखाय न (भवति) ।

Eng—Of wealth like misery which is to be acquired by good help, in which there is dejection and where there is fear, what thing is not there that is not conducive of sorrow 22.

Beng—बाह् । सत्सहायकतुक् आप्य, बाहाते खेद आछे एव बाह् इहेते भय हय विपदेर त्राय सेहै सम्पदेर कि ना आछे बाहा ह धेक् कारण ना हय ।

Expl.—See Prak

Mall.—आपत्पावताम् एव व्यनक्ति या इति—‘या’ सम्पदः ‘सत्सहायानां’ विद्यमानसहायनानामिव पुंसां ‘गम्या.’ प्राप्या., विपद. अपि सत्सहायानां गम्या. निस्तोष्या इत्यर्थः [“कल्याणां कर्तारि च” इति वृत्तौ] ‘यासु’ सतीषु ‘खेद.’ रक्षणादिकेश.,

विपदस्तु खलः एव इति विशेषः, 'वतः याव्यःसम्पद्व्यः' 'वदम्' चनेकानर्थम् खलात् इति भावः । विपदस्य खलस्य एव इति भावः । किं बहुम्—'विपदानिव तासां सम्पदां सम्पत्ति न 'किसलि' इति शेषः अतदु.खाय न' भवति । • सधे दुःखावहनिव इति भावः । [अहातुः "अर्थागामार्जने दुःखमर्जितानां च रचये । विनाशि दुःखं व्यये दुःखं विमर्षं दुःखमात्मनम् ।" इति३] अतः हेया इति भावः । [अत्र यत् न दुःखाय' इत्युत्तरवाक्यस्य अर्थद्वयमर्थ्यात् 'तासां किम्' इति पूर्ववाक्ये तच्छब्दो-पसहानं नापेक्षते । तदेतत् काव्यप्रकाशे स्पष्टम्] ॥ २२ ॥

Notes on Malli.

1. The sense is peril too is to be overcome by good help. (N. B.—Our poet makes both सम्पद and विपद as painful. Malli, well shows how both are painful. See also Prak,)
2. सत्सहायानाम् has कर्त्तृ वृत्ते by the rule "कृत्यानां—" (char) 3. It is said there is difficulty in earning money, in securing it and in its loss and expenditure, so fie to money the cause of sorrow. 4. Here in the last clause ['यत् न दुःखाय] there is यत् and it does not refer to तद् of the subsequent clause [तासाम् किम् &c]. All this is explained in Kavya-Praka. (See also our notes on 'ते' in Kirat 1 sl. 30).

CHARCHA.

1. गत्याः—गम + यत् कर्मणि गत्या' to be got. Here गम is प्राप्तार्थ, of "गत्यर्थाः प्राप्तार्थाश्च" । Pred to या । It is true सम्पद cannot be got without सहाय, of. "महोदयानामपि सङ्गृह्यता सहायसाध्या प्रदिशन्ति निहय' Kirat XIV sl 44, And विपद is tided over if we have सत्सहाय । Here गत्य is चतक्रत्य ।

2. सत् ८०—सह अयते गच्छति इति सह + अय + अच् कर्तरि सहायः help. सत् सहायः good help ; कर्मधा । तेषाम् । कर्तरि वृत्ते by the

rule “कृत्यानां कर्तरि वा” (the कृत् affixes optionally takes कृत्) । Thus सत्सहायेः is also correct.

3. यत्—विषयाधिकरणेऽनो । Or भावे ऽनो । See Malli “यत् सतीषु ।”

4. यतः—यद्+कसि (५मी)+तसि स्वार्थे=यतः from which. “भोवार्थानां भयहेतुः” इति अत्रादाने ५मी ।

5. किम्—सामान्य सपु सकम् । Nom. कसि to understood.

6. यत्—उत्तरवाक्यगतत्वेनोपादानात् तच्छब्दोपादानं नापेक्षते । Nom. to भवति understood. See Notes on Malli.

7. दुःखाय—सम्प्रदाने ऽर्थे by the varttika “कपि सम्प्रदाने च” ।

8. विपदां, सम्प्रदां—Both are compared here so far as their painfulness etc. are concerned. See Park and Malli.

9. Voice—याभि. गम्याभि (भूयते)...खेदेन...भयेन (भूयते).. केन न भूयते)

23 *Enjoyments lead to Danger.*

दुरासदानरीनुग्रान् धृतेर्विश्वासजन्यः ।

भोगान् भोगानिवाहयानध्यास्यापन्न दुर्लभा ॥ २३ ॥

Prak.—आपन्न न दुर्लभा (Danger is easily available) Who easily falls in danger ?— भोगान् अधिष्ठाय न दुर्लभा (He falls in perils who is engrossed in riches) I cannot follow you— दुरासदान् भोगान् (I mean that those people are entangled in difficulties who give them up to vast amount of riches rarely to be met with in this world). How so ?—विश्वासजन्यः धृते उग्रान् अरीन् भोगान् (Monied men ever hoard wealth. But then their amassed money become the cause of their discomfort. They cannot entrust anyone with the money and always thinking of this amassed sum they find no peace at all. In



किराताज्जु नौयम्

fact, the constant thought of money upsets their mental peace). Any parallel ?—आहेयान् भोगान् अध्यास इव (One standing on the hood of a snake easily falls in danger; similarly men hoarding wealth see peril everywhere). 23. '

Prose.—दुःखसदान् विश्वासजन्यनः घृते उयान् अरीन् भोगान्, आहेयान् भोगान् इव अध्यास आपत् दुर्लभा न (भवति) । २३ ।

Eng — Danger is not difficult to be got by him who stand on riches as on the reptile hood—riches hardly to be acquired and that are enemies of peace (or staisfaction) which is derivable from faith. 23.

Beng—मर्पेर फणार छात्र, दुष्टाभा एव विश्वासजात मत्तोदेव विनाशक धने रत থাকিলে (অর্থাৎ ধন সঞ্চয় করিতে থাকিলে) বিপদ দুর্লভ হয় না (অর্থাৎ সহজেই বিপদ আসে) ।

Expl.—Wealthy men cannot confide their wealth with anyone, Thus their wealth destroy their mental peace and they find sorrow on all sides only for wealth. 23,

Malli.—किञ्च 'दुःखसदान्' दुष्प्राधान् 'विश्वासजन्यनः' विश्वासात् जन्म यस्याः तस्याः [जन्मान्तरपदत्वात् व्यधिकरणो बहुव्रीहिः 1] 'घृते' सन्तोषस्य 'उयान् अरीन्' [धनिकस्य सर्वत्र अनाशाससम्भवात् विश्रम्भमुखमञ्जकान् इत्यर्थे 2] । भुज्यन्ते इति भोगान् धनानि 'आहेयान्' अहिषु भवान् ['दतिकुञ्चिकलशिबसाकादृष्टं'] 'भोगान्' फणान् इव ["भोगः सुखे धने आहिः शरीरफणशरीरवि" इति उभयवापि (१) विश्वः 4] 'अध्यास' अधिष्टाय 'आपत्' विपत् न दुर्लभा । ["आशीविषमुखनिब नेच्छन्तमिव भोगिन पु मास वशात् आपदः अवक्षन्तन्ति इत्यर्थे 5] ॥ २३ ॥

Notes on Malli

1' Here the बहुव्रीहि is व्यधिकरण, for the word (विश्वासजन्यनः) has जन्म final in it. 2, The sense is, naturally of a rich man having no confidence everywhere, money destroys their satis-

faction of faith. 3. दुष् after अहि comes by the rule 'ह्रितकुचि-' (Malli). 4. Viswa says, भोग means pleasure, wealth and the body and hood of a serpent [उभयत्रापि in Malli is meaningless and should be omitted]. 5 The idea is, danger forcibly tramples a person enjoying unwillingly even, like the hood of a serpent

OHARCHA

1. दुरासदान्=दुखेन आसद्यते इति दुस्+आ+सद्+खल कर्मणि=दुरासदा. hardly to be got. तान्। Qual. भोगान्। Riches cannot be easily got and amassed

2. अरोन्—अरि enemy. तान्। Pred to भोगान्। Money is an enemy to सन्तोष derivable from faith.

3. धृते—धृ+क्तिन्=धृति satisfaction (here). तस्या । श्लेषे इष्टो, related to अरोन्। In this sense of धृति, cf. “नितन्विनीनां श्रममादये धृतिम्” Kirat VIII- sl. 3 It also means धैर्य, cf. ‘जन इव न धृतेश्चाल जित्’ Ibid X. sl 23.

4. विश्वास &c,—वि+वस+वञ् भावे विश्वासः confidence. तस्मात् कर्म (उत्पत्ति) अस्या, व्यधि बहु । तस्या । Qual धृते. । Satisfaction is possible when we have confidence in all, (This is an instance of व्यधिकरणपद-बहुव्रीहि । see Malli and notes on it).

5. भोगान्—भुज्यन्ते इति भुज्+वञ् कर्मणि=भोग. riches तान्। Obj of अध्यस्य ।

6. आह्वयान्—अहि snake, तेषु भवा इति अहि+ठञ=आह्वयाः belonging to snake. तान्। Qual. भोगान्।

7. भोगान्—This भोग means 'hoods of snakes'. See विश्व quoted by Malli. तान्। उपमान of भोगान्।

8. अध्यस्य—अधि+आस+ल्यप् having stood Here the आधार of आस becomes कर्म by the rule “अधियौकस्यासौ कर्म” for आस is preceded by अधि । Hence भोगान् and not भोगेषु ।

9. दुर्लभा—दुस्+लभ+खल कर्मणि स्त्रियान्—दुर्लभा hardly to be got. Pred to आपन् ।



किराताञ्जु नीयम्

10. Voice.—...आपदा दुर्लभया न भूयते... ।

11. Remark—Here by the rule “समानकर्तृकयोः पूर्वकाले” both अध्यास्य and दुर्लभा should have the same कर्ता । But कर्ता of अध्यास्य is जनः whereas that of दुर्लभा न भवति is आपत् । So the difficulty is avoided in such cases by taking स्थितस्य विद्यमानस्य as understood. Thus अध्यास्य स्थितस्य जनस्य आपत् न दुर्लभा भवति ; of “श्रीशैलशिखर दृष्टा पुनर्जन्म न विद्यते इत्यादौ समानकर्तृकतानिर्वाहार्थं ‘स्थितस्य’ इत्यादि यथासम्भवमध्यासाव्याजम्”—Manorama. But if we take the construction as अध्यास्य जनेन आपत् न दुर्लभा then the question of समानकर्तृकता does not arise

24 Fortune treacherous.

नान्तरक्षाः श्रियो जातु प्रियैरासां न भूयते ।

आसक्तास्तास्वमी मूढा वामशीला हि जन्तवः ॥ २४ ॥

Prak.—Worship wealth, she wont be dangerous to you.—श्रियः अन्तरक्षाः जातु न (Fortune does not recognise high and low). She is fickle then—आसां प्रिये न भूयते (She does not love anyone, Hence worshipping fortune is of no value). Dont be attached to her then—मूढाः तासु आसक्ताः (Fools are attached to wealth). Can not men do away with this foolishness—जन्तवः वामशीला हि (It is difficult to avoid one's nature, and by nature men are perverse and भोगी, hence become attached to her (ie fortune) notwithstanding her frivolousness) 24.

Prose —श्रियः अन्तरक्षाः जातु (कदाचित्) न (भवन्ति) । आसां प्रियः न भूयते । मूढा अनी तासु आसक्ताः । जन्तवः वामशीलाः हि ।

Eng.—Fortune is never a recogniser of difference (between good and bad). She has no favourite. Fools are those who are attached to her, indeed men are of perverse nature.

Beng—সম্পদ কখনও নীচানীচ বিশেষাভিষ্ট নয় (অর্থাৎ সম্পদ সদস্যভেদ বোধে না) । তার শ্রিয় কেহই নাই । মূঢ়রাই তাতে আকৃষ্ট হয় । মানুষ বক্রবৃত্তাবেষেই বটে । (তাই তারা এসব জানিয়াও সম্পদানন্ত) ।

Expl—Fortune is fickle, she does not count goodness and badness in men. But still men are attached to her, for they are by nature inclined to her. In other words Nature compels men to run after wealth—“स्वभावो निष्प्रतिक्रिय” ।

Mall.—इत अपि श्रियं हेतु इति अहं नेति¹—‘श्रिय’, सम्पदः ‘जातु’ कदाचित् ‘अन्तरज्ञा’ नोचानोचिषामिज्ञा ‘न’ भवन्ति । अतएव ‘आप्त’ श्रिया ‘प्रिये न भूयते’ न ता कुत्र अपि अन्तरज्यन्ति इत्यर्थः । ननु अयं श्रोतृषो न पुरुष दोष इति चेत् तदाह—‘मृगो अपि’ जना ‘तासु’ अननुरक्तासु अपि श्रोतृषु ‘आसक्ता’ । श्रोतृषु न श्रोतृषु अननुरक्तासु अनुरागं प्रसामेव अयं दोष इत्यर्थः³ । किमर्थं तर्हि तासु एव मृगानां आसक्तिः⁴ इति अयान्तरं व्यस्यति—वसति । ‘जलव वामशोला वक्रस्वभावा हि । स्वभावस्य द्वारं चात् इति भावः ॥ २५ ॥

Notes on Mallinatha.

1. He says hence too wealth is worthless, 2. If it be said that this is wealth's fault and not of men, on this he says, 3. To some one, this is men's fault that they have affection on another's wealth as on an unattached woman 4. Then why this attraction of all for her

Charcha

1 अन्तर &c,—अन्तर difference अन्तर जानातीति अन्तर+ज्ञा+क कर्त्तरि स्त्रियाम्=अन्तरज्ञा knower of difference, of Malli “नोचानोच विज्ञाभिज्ञा” । Or जानातीति ज्ञा (स्त्रियाम्), अन्तरस्य ज्ञा, इतत् । ता । Pred to श्रियः ।

2 श्रिय—श्री here ‘wealth’ ता । Nom to भवन्ति understood.

3 जातु—An अवश्य meaning ‘certainly’, or better कदाचित् ।

4 आसाम्—Refers to श्री ।

5 प्रिये—प्रोणातीति प्रो+क कर्त्तरि=प्रिय favourite तैः । अनुक्ते अर्त्तं र श्या ।

6. आसक्ताः—आ+सज्ज+क कर्त्तरि=आसक्ता attached In this sense it is अकर्मक, but it is सकर्मक when meaning ‘to place’, of “भूय. स भूयैर्माससज्ज” —Raghu, “मृतं कश्चिमासज्जत्” Mahabharata. Nom. अभी ।

K. R. Kirat—5.

7. मूढः—A d J Qual, जन्तः । By nature man has a thirst for money, hence this attraction for ~~wealth~~.

8. हि—An अवश्य अवधारणे (certainty).

9. Voine.—शोभि' अन्तरङ्गाभि' भूयते...प्रियाः भवन्ति . अनौभिः मूढैः आसक्तम्...वामशोले . जन्तुभिः (भूयते) ।

10. Remark—Engrossed in worldly fortune we fall off from the higher aim of realising the self (cp. 'ये य आददानस्य साधु भवति ह्रियते अर्थात् स प्रेयो हृणोते" Katha II 1), again being in worthless worldly riches we think ourselves as पण्डित, but really we are then thrown hither and thither and gain nothing (cp 'अविद्यायामन्तरे वक्तमाना स्वयन्मौरा. पण्डितमन्यमाना दन्द्रस्य-माना परियन्ति मूढा अन्वेनैव नीयमाना इत्याम्" Katha II 51), so let us give up our natural worship of fortunes and betake ourselves to सुक्तिपथ ॥

25. *Fortune's ways are mis-leading.*

✓ कोऽपवादःस्तुतिपदे यदशौलेषु अञ्जलाः ।

सांघुष्ठत्तानपि क्षुद्रा विक्षिपन्त्येव सम्पदः ॥ २५ ॥

Prak.—स्तुतिपदे क अपवाद' [No infamy accrues where praise is due owing to fortune's discretion] Can you cite such an instance of fortune ?—यदशौलेषु अञ्जला [Yes , it is good that fortune is fickle with the wicked], Reverse is also seen—क्षुद्रा सम्पद सांघुष्ठत्तान् अपि विक्षिपन्ति [I do not deny it , herein lies fortune's infamy that she sometimes turns away from the good too. Hence wealth is not to be coveted at all] 25

Prose.—यत् सम्पद अशौलेषु अञ्जला इति स्तुतिपदे क अपवाद', (न क अपि अपवाद इत्यर्थः) । क्षुद्रा सम्पद सांघुष्ठत्तानपि विक्षिपन्ति एव (इति अपवादः) ।

Eng.—There is no slander in the matter of praise, namely fortune is fickle with the wicked. But poultry fortune indeed forakes even the good.

Beng—सम्पद् दुःशीलेन प्रति चकल—एहै छतिदिये केनै
~~अपवाद नाहे । निहु कूद सम्पद् साधु छरिखदिगके ओ त्याग करिशा थोके~~
 (देशे निन्दार कपी) ।

Expl.—See Park.

Malli.—यदुक्तम् “नान्तराः श्रियः” इति तदेव भङ्गाक्षरेण आह क इति—
 ‘यत् सम्पदः अशोलेषु दुःशीलेषु विषये ‘चञ्चला.’ अस्थिराः न तद्विरुद्धम् । उच्यते, यतः
 चञ्चला इति अतः ‘स्तुतिपदे’ स्तुतिविषये तत्र ‘क अपवाद’ का निन्दा ? किन्तु
 ‘चुद्राः सम्पदः’, साधुवृत्तानपि विचिपन्ति एव’ जहति एव , तदेव तासां निन्दास्पदत्वम्
 इत्यर्थः । तस्मात् अर्थे न पुरुषार्थे इति सन्दर्भार्थः, २ ॥ १५ ॥

Notes on Malli.

1, It is said “wealth is not a recogniser of difference”—
 this he says by क &c. in another way 2. The sense is—this
 is their point (item) of calumny Hence the gist of the
 speech is—wealth is not man’s object or aim

CHARCHA

1, अपवाद—अप + वद + घञ् भावे = अपवाद scandal, slander
 (निन्दा) । Nom to भवति understood.

2 स्तुतिपदे—पद is here वस्तु (matter) “पद व्यतिरिक्तवाणल्लानल्लान-
 द्वि वस्तु” इत्यमर । स्तुते पदम्, इति । तस्मिन् । विषयाधिकरणे ३मी ।

3, अत्—An अव्यय meaning ‘that’.

4, अशोलेषु—अविद्यमान शोभनेषाम् इति बहु—, by the varbhika
 “नलोऽस्तार्थानां बहुव्रीहिरुत्तरपदलोप्य दत्तव्यः” । Hence अविद्यमानशोलेषु is
 also correct अशोला characterless men. See “अशोलेषु दुःशीलेषु”
Malli. विषयाधिकरणे ३मी ।

5, चञ्चला—चञ्चल fickle. श्रियाम् आप् । Qual सम्पदः । It is
 good that fortune is fickle with the bad. Fortune if fickle
 on असत्पात्र, then indeed she is not condemned but praised.

6. साधु etc.—इत् + क्त कर्तरि = इत्तम् deed, hence character. साधु

হনমেষাম্, বহু। তাম্। Obj, of বিচ্ছিন্তি। Adj. used substantively, This epithet contrasts with সম্পদ of সম্পদ।

7 বিচ্ছিন্তি—বি+চ্ছি+লট অন্তি forsakes, 'চ্ছিন্তি তে, 'বচ্ছিপ, বিচ্ছিপে, অচ্ছিন্তি অচ্ছিন্তি]। Nom সম্পদ। Wealth forsakes the good too, this is her scandal, cp “সম্ভাবলীলা ইতি অয়ম্” etc

8. Voice—সম্পদম্ চঞ্চলামি ভূয়ন্তে কেন অপবাদেন (ভূয়ন্তে) ...তদ্রামি সম্পদম্ সাধবতা বিচ্ছিন্ত্যন্তে—।

26. Separation with favourite is depressing,

কৃতবানন্যদেহেষু কৰ্ত্তা চ বিধুর' মনঃ।

অপ্রিয়ৈরিব সংযোগঃ বিপ্রয়োগঃ প্রিয়ৈঃ সহ ॥ ২৬ ॥

Pak—প্রিয়ৈঃ সহ বিপ্রয়োগঃ মনঃ বিধুর' কৃতবান (Separation from the favourite made the mind sorrowful) Did you experience it ? অন্যদেহেষু কৃতবান (Yes, the experience was in a past birth and at a past time) Is that all ? কৰ্ত্তা চ (Separation will again agitate you at the future birth (and at a future time), What is the proof ? অপ্রিয়ৈঃ সংযোগ ইব (Union with the un-wished-for objects like separation from the good ones, pains men. This is universally true for all times And everyone experiences it in his past, present and future circumstances) 23

Prose.—অপ্রিয়ৈঃ সংযোগ ইব প্রিয়ৈঃ সহ বিপ্রয়োগঃ অন্যদেহেষু মনঃ বিধুর' কৃতবান কৰ্ত্তা চ ॥ ২৬ ॥

Eng.—Like union with unliked things, separation from the favourite agonised the mind in your pastbody and shall agonise it in your future one too. 26

Beng—অপ্রিয়ের সহিত সংযোগেব গ্রাহ প্রিয়ের সহিত বিয়োগ ভোমার অতীতদেহে মনকে দুঃখিত করিয়াছিল এবং ভবিষ্যৎদেহেও মনকে দুঃখিত করিবে।

Expl.—Separation and union are correlative terms—~~these are like concave and convex sides of a mirror~~ Thus where there is union with an unfavourite there is separation from the favourite This is universally true and was experienced and will be experienced by all

Mallī —‘ननु नार्थमहमर्थे, किन्तु वीरधर्ममनुपालयन् देरनिश्चातनमिच्छामि इति आशङ्क्य तदपि परपोडात्मकत्वात् अयुक्तमिति आक्षेपस्तु त्वेन आचष्टे—कृतवान् इति^१, तत्र आत्मदृष्टान्तेन एव परपोडात् निवर्तितव्यम् इत्याशयः आह^२—‘अ प्रये’ अनिष्टवस्तुभिः स योग इव’, ‘प्रिये’ इष्टवस्तुभिः ‘सह विप्रयोग’ विरह ‘अन्यदेहेषु’ स्वस्य एव देहान्तरेषु अतीतानागतपु इति शेषः, ‘मन विधय’ दुःखित ‘कृतवान्’, ‘कर्त्ता’ करिष्यति च (भविष्ये लुट्) । तदन्तर्माने च अनुसंपन्ने इति शेषः । इत्याशङ्क्य त्वहेतु इति मत्वापि वैकालिकमिदमिति श्लोकात् ३ ॥ २६ ॥

Notes on Mallī.

1 Apprehending the saying “I don't want wealth, but following the custom of a warrior I wish revenge on enemies,”—he says by four shloka beginning with कृतवान् &c—that, that too is improper for it oppresses others. 2 Even in that case, one should abstain from oppressing others by his own instance—with this object in view he says 3. The meaning of the shloka is—“loss of the wished for causes sorrow” is true everywhere and at all times.

उपनिषद्

1 कृतवान्—कृत + कृतवन्त इति = कृतवान् made Nom विप्रयोग and संयोग । This implies past experience

2 अन्यदेहेषु—अन्ये देहा कर्मणा— । तेषु । अन्यदेह means either (i) past and future births, or (ii) past and future state of one's own body. Here we prefer the second meaning, for experiences in a prior birth &c. are not remembered. Thus

Malli's स्वस्य एव देहात्तरिव should be taken as स्वस्य एव देहावस्थान्तरिव , अधि ७मी ।

3. कता—क + लुट ता should make. Nem, 'प्रयोग' । अनद्यतन भविष्यति लुट् । (करोति—कुरुते, करिष्यति ते, चकार चक्रे । अकार्षति अकृत) । This refers to a future experience In fact the sorrowful experience of प्रियवियोग and अप्रियसंयोग is experienced by all at all times. Also See Malli

4. विधुरम्—विगता धूरस्य, विधुरम् sorrowful, बहु— । Here वि + धुर becomes विधुर by the rule “चक्ष्पूर्वध् पथामानच्” समासान्त अ is added to चच् प्र, अप्, धृ, &c. but not when धुर has connection with अच् । Pried to मन ।

5 अप्रियै—न प्रिया, मज्जतन । ते । सद्धार्ये श्या ।

6, संयोग—सम् + युज् + चञ् भावे = संयोग union Nom to कृतवन् &c.

7 विप्रयोग—वि + प्र + यज् + चञ् भावे = विप्रयोग separation. Nom, to कृतवान् &c

8 Voice—विप्रयोगेन संयोगेन मन. विधुर कृतम् . ।

27. Favourable union brings happiness

शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं व्यसनमुत्सवैः ।

विप्रलम्भोऽपि लाभाय सति प्रियसमागमे ॥ २७ ॥

Prak.—प्रियसमागमे सति शून्यम् आकीर्णताम् एति [When there is union with the beloved object, even the empty seems full. In other words, all wants go away during good union]. What else ? व्यसनं उत्सवैः तुल्यं भवति [Danger is then as good as festivities] Is this all ?—विप्रलम्भ अपि लाभाय भवति (Deception then equals gain. In fact, all losses etc are not counted as such when we are united with our favourite things) 27.

Prose —प्रियसमागमे सति शून्यम् आकीर्णताम् (पूर्णताम्) एति, व्यसनम् उत्सवैः तुल्यं (भवति), विप्रलम्भ. (प्रतारणा) अपि लाभाय भवति ।

Eng—There being union with the favourite, the empty seems full, danger becomes equal to festivity and deception the means to gain. 27.

Beng—अप्रियवत्त्वमहितमयोग इति विक्रमः ३ पूर्तिः प्रीति इव, विपद् उत्सवेन दूया इव एव प्रतीतिः ३ कान्तिः परिणत इव वा तद्रूप इव ।

Expl—see Prak

Malli.—सम्प्रति इष्टसमागमस्य सुखहेतुत्वमाह, शब्दमिति 1—‘प्रियसमागमे’ इष्टजनसंयोगे सति ‘शून्य’ । रक्तमपि ‘आकौर्णता’ सम्पूर्णता ‘एति, सम्पन्नमिव प्रतीयते इत्यर्थः । ‘व्यसन’ रिपुदपि उत्तमवै तु ‘यम्’ [‘व्यसन’ बि.दि. अ. ३] इत्यमर 2] ‘विप्रलम्भ’ वचना प्रगारणा इति यावत् स ‘अपि लाभाय’ । किं बहुना प्रियसङ्गतस्य सर्वावस्थासु अपि सुखमेव इत्यर्थः 3 ॥ २७ ॥

Notes on Malli

1. Now by शून्यम् &c he enumerates the advent of happiness at union with the beloved, 2. Amara says, व्यसन means ‘danger’ and ‘slip’ &c (N. B.—The quotation from Amara is not complete here) 3. The sense is, what to say more, under all circumstances happiness comes indeed to one, united with the favourite

CHARCHA

1 शून्यम्—शून्य is emptiness, void Adj used substantively. During good union, a solitary place becomes full of men, poverty becomes equal to wealth &c. Nom to एति ।

2 आकौर्णताम्—आ + कृ + तन् कर्त्तरि = आकौर्ण full तस्य भाव इति आकौर्ण + तन् भाव = आकौर्णता fullness ताम् । Obj. of एति ।

3. एति—इ + लट् ति, attains Conj. 21 Nom शून्यम् ।

4. तुल्यम्—तुल्यार्थो भवम् etc इति तुल्य + यत् = तुल्यम् equal. Pred, to व्यसनम् ।

5 व्यसनम्—वि+अस (दिवादि ज्ञे) + लुट् अधिकारि = व्यसनम् danger, Nom to भवति understood, “असनं विपदि संशयोपि कामचक्रकोपजे” इत्यमरः ।

6. उत्सव —उट्+सू+अप भावे=उत्सव festivity, ते । त्व्यशब्दयोगे श्या by the rule “तुल्याद्धर्तृत्वाभावात् तृतीयान्यतरस्याम् ।” Hence alt. form is उत्सवानाम् ।

7. विप्रलम्भ —वि+प्र+लभ+अच् भावे=विप्रलम्भ deception, Nom to भवति understood Here लम्भ comes by the rule “लभेय” —लभ takes लुम् when अजन्त affixes follow but not when शर्, and लिट् follow, Here note ‘उ सगात् खल घञौ’ लभेत् लुम् स्यात् ।

8 लाभाय—लभ+घञ् भावे=लाभ gain. तस्य । मरप्रदानत्व of the word is here enjoined by the varṭtika ‘क्षपि सम्पत्त्यनानच’ ।

9. सति—अस+लट् स्थानिगृह=सत् being तस्मिन् । (Qual Or Pred to प्रियमसागम् ।

10. प्रिय लट्, —सप्त+अ+सप्त+अच् भावे=सप्तसप्त union, प्रियस्य समागम्, ज्येष्ठश्रावणमास । (1) —प्रियस्य समागम् सप्तसुदा (2) तत्तत् तस्मिन् । भावे ७मौ, by the rule ‘इस्य च भावेन भवान्तरणम्’ ।

11 Voice—शून्य न अक्षर्यता इत्यन व्यसृजित तु व्यन (भृज) .. विप्रलम्भेन भूयते ।

29 Separation makes everything better.

तदा रम्याण्यरम्याणि प्रियाः शून्यं तदामवः ।

तदेकाकी सवन्धुः सन्निटेन रहितो यदा ॥ २० ॥

Prak—Very easy,

Prose.—यदा जन इष्टेन रहित (भवति) तदा रम्याणि (वस्तूनि) अरम्याणि (भवन्ति), तदा प्रिया असव शून्यं (भवन्ति), तदा सवन्धुः सन् (जन) एकाकी (भवति) । Or—तदा रम्याणि अरम्याणि [भवन्ति]यदा इष्टेन रहित (भवति) ।

Eng.—When forsaken by the beloved, then the agreeable forms ~~disagreeable~~ favourite life appears (piercing) like a shaft and one seems alone though among friends 28,

Beng—যখন লোক ইহে বস্তু কর্তৃক পরিত্যক্ত হয়, তখন রম্য দ্রব্য ও 'অমর' হ'ব হয়, শ্রিষপ্রাণও শল্যবৎ (অসহ্য) হয়, এবং বন্ধুযুক্ত হইয়াও (নিজেকে) একাধী মনে করে ।

Expl —When forsaken by the favourite object, then everything appears intolerable

Mall —पुनः प्रकाशान्तरं प्रियविश्रमस्य दुःखहेतुत्वमाह तदेति 1—‘तदा रम्याणि’ अपि ‘अरम्याणि’ अमनीह्वरानि भवन्ति । किं वचना—‘प्रिया अमरा’ प्राणा अपि ‘गच्छ’ शब्देन अमरा भवन्ति इत्यर्थः । विदुः तदा मयस्य, मन अपि ‘एकाकी’ असहाय एव [‘एकाकाकिनिश्चामहाय’ इति आकिनिच् प्रत्ययः २] कदा ? इत्याकाशायामाह—‘यदा इष्टेन रहित’ भवति तदा एव समसम इत्यर्थः ॥ २८ ॥

Notes on Malli

1. A pun by तदा । He says the painfulness of separation from the favourite, 2. The affix is आकिनिच् (after एक) to mean असहाय, by the rule “एकाक—” (Malli)

CHAPTER

1 यदा तदा—These are correlatives, of ‘यत्तदौ नित्यसम्बन्ध’ । यद् + डि (७१) + दा, कालार्थे = यदा when Similarly तदा ।

2 रम्याणि —Deriv 81 11 रम्य agreeable object Adjective used substantively, नमः to भवन्ति understood

3 अरम्याणि —Deriv ante, न रम्याणि, नञ् तत् । Pred to रम्याणि । in the absence of the beloved pleasurable things appear unpleasant. All relish go off

4 प्रिया —Deriv ante Adj Qual असव ।

5 शल्यम्—शल्य is 'shaft', pred, to असव । “प्रियेयोद्दयशो निद्र-
वचनेषु न तत्त्वता”—इति शल्यशब्दस्य नपु सकैकत्वम् । शल्य means “शल्यशूत्र” ;
See Malli Life versus placing life a shaft when the beloved
one is not at hand, cf ‘यस्य न सवित्रे दद्यात् इव दृढमस्तुष्टिनदीधितिलस्य’—
Kavya prikas

6 असव —The word असु meaning ‘life’ is always mascu-
line plural- Nom to भवन्ति understood, cf “दाराक्षतजागमना
बहुत्वञ्च” इत्यमरः ।

7. एकाको —एक + आकिन्च् (असहायाच्) = एकाको alone Pred
to जनः understood

8 सवन्धु —वन्धुना सह वर्त्तमान, बहु । Qual, जन । Alt. from is
सहवन्धुः by the rule “वोपसर्जनस्य” ।

9. सन्—Deriv, sl, 37 under सति । Qual जन ।

10. इष्टेन—इष्ट इच्छाधिक + क्त कर्मणि = इष्ट’ beloved one तेन । अनुक्ते
कर्त्तरि श्या ।

11. रहित —रह + णिच् + क्त कर्मणे = रहित deserted, forsaken,
Agrees with उक्तकर्म—जन understood, रह + णिच् means ‘to
desert’, cf “रहयत्यापदुपेतमायति” —Canto II

12 Voice—‘रस्ये अस्ये’ (भूयते) . . . प्रिये असुमि शल्येन
भूयते . . . सवन्धुना सता (जनेन) एकाकिना (भूयते) . . . इष्ट जन रहितवान् ।

13. Parallel —“प्राणा यथात्मनोभोजा भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन
भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥” ✓

29 As you avoid your discomfort—So desist from
oppressing others

युक्तः प्रमाद्यसि हि वादपेनः पणितप्यसे ।

यदि नेष्टमात्मनः पीडा मा सञ्जि भवता जने ॥ २८ ॥

Park —What more during favourable union ?—युक्तं प्रमा-
द्यसि [During agreeable union, you and people become exte-
remely delighted (and in their excessive delight they forget
all)] It is but natural—हितेन अपेन परितप्यसे [Similarly
separated from the favourite man he comes sorrowful], I
realise this—यदि आत्मन पीडा न इष्टा (नष्टा) भवता जने मा सञ्जि (You don't
desire your own discomfort similarly think that others also
do not wish their own oppression. Hence from your own
standard desist from oppressing others. Oppression whe-
ther in one's own body or in the body of others, is equally
painful], 29,

Prose,—(हितेन) युक्तं प्रमाद्यसि, हितान् अपेत परितप्यसे । यदि आत्मन
पीडा न इष्टा (तदा) भवता जने मा सञ्जि । २९ ।

Eng — United with the beloved you become excessively
delighted separated from the beloved you experience
sorrow, If your own oppression is undesirable then be not
bent on other's oppression, 29

Beng—श्रियुक्त इहेले तुमि अत्यन्त हरे हउ प्रियहीन हठेले
परितप्य हउ । यदि तुमि निजेर पीडा ईच्छा ना कर, तबे तुमि
अन्यपीडा करि युक्त इहेउ ना ।

Expl. Oppression is unpleasant. None desires it, for
everyone naturally shirks the unpleasant. Considering
this desist from tormenting others.

Malli,—किञ्च 'युक्त' हितेन इति शेष । हितेन इहेन युक्तं मन् 'प्रमाद्यसि'
प्रकर्षेण 'माद्यसि' ह्यस्य । 'हितान् अपेत परितप्यसे' परितप्य भवति [तपे
दवादिभ्यश्च वृत्तिरिति १] । सत्यमेव तत् किम् ? अत आह यदिति—'पीडा, आत्मन'
स्वस्य च 'न इष्टा यदि' तद्धि 'भवता जने' परस्मिन्नपि 'मा सञ्जि' सञ्जाताम् (? सञ्ज-
ताम्) [सञ्जते, यत्नात् कमणि लङ्, २ (?)] आत्मदृष्टान्तेन परपीडायां निवर्ति-
तव्यमित्यर्थः । पीडायां परात्मनो, समत्वान् ॥ २९ ॥

Notes on Malli

1. (In परित्यसे) we have कर्त्तरि लट्, after तप of the दिवादि class 2. In सञ्जि we have कर्मणि लङ्, after सञ्ज + णिच् [N. 8 — Here Malli's reading seems unsound, if लुङ्, (कर्मणि) is added after सञ्ज + णिच्, then the form is सञ्जि no doubt with अडागम् dropped in connection with मा। But better take सञ्जि here as भावे लुङ् after सञ्ज (see char) So in place of Malli's सञ्जाताम् read सञ्जताम्. Exposition without णिच् is more impressive (see char)] 3. The sense is, judging from your own case desist from oppressing others, oppression of others or of self is the same,

CHARCHA

1 युक्त — युक्त + क्त कर्मणि = युक्त “युक्त united 1, ०, united with agreeable, See Malli—“युक्त हितन इति शेष” &c. (Qual लम् understood)

2 प्रमाद्यमि—प्र + मद् (दिवादि) + लट्, मि, become highly delighted Nom स्वम्। प implies प्रकर्ष (excess), प्रमाद also means 'carelessness' (अनवधानता)। Hence the epithet may be taken in a double sense here, mainly (i) agreeable union brings excessive delight and (ii) [in excessive delight] 'carelessness' comes. Constitute—‘प्रमाद्यमि as (i) प्रकर्षो भवति. (ii) प्रहर्षात् अनवधानश्च भवति इत्यर्थे। In this double sense of प्र + मद्, cf, “न प्रमाद्यति पमदाम् विप्रयिन” —Manu [समाद, मदिष्यति, असदत]।

3. हितान्—Deriv, canto (I) sl 4 under हितम्। अपादाने प्रसौ by the rule ‘प्रवसपायेऽशादानम्’। हित 18 इष्ट।

4 अपेन.—अप + इ + क्त कर्त्तरि = अपेन, separated, Pried to लम्।

5. परित्यसे—परि + तप (दिवादि) + लट्से कर्त्तरि। You pine, In this sense परि + तप is here and elsewhere used as दिवादि by the poet, also cf, “वन्धे व क्षीर्या परित्यमान” —Canto XVII sl. 4,

6 इष्टा—इष्ट+क्त कर्मणि स्त्रियाम्=इष्टा wished, desired, Nom. त्वया understood,

7 पीडा—पीडा+प भावे स्त्रियाम्=पीडा oppression, उक्ते कर्मणि रया । ~~उक्तं~~ of इष्टा ।

8 मञ्जि—मञ्ज+ञ्जडा (इ) भवे । Here मञ्जगम in लृङ् is prohibited by the rule “नमाङ्गोने” । Again लृङ् in place of लोट comes here by the rule ‘माङि णङ्’ । Mull’s णिच् here is superfluous, with or without णिच् the form would be मञ्जि in voice ch, as the meaning is well understood without णिच् so the reading मञ्ज without णिच् is preferred. Hence derive it here as only मञ्ज लृङ्, thus भवान् मञ्जत्=(mean) ‘पीडा+त्वेन समतोभवत्, भवान् मा मादृच्छत् with लृङ् in the (तर्कवाच्य), भवान् मा मञ्जि (with लृङ् in the भाववाच्य) ।

9 भवता—Deriv into, अन्तर् कर्तार इया । भवत् (यत्) governs a verb in the third person, [of the rule ‘य प्रथम’]

10 जने—विषयाधिकरण ७मी ।

11 Voice— न्याय्य युक्तान् प्रसक्तम् .. अपेतत् पीडा न इष्टवान् भवान् (माङ्गीत) ।

30 *Life transitory—stuck to justice*

जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वान् लक्ष्मोमिव चलाचलाम् ।

भवान् मा स्म वर्धन्नायं न्यायाधारा हि साधवः ॥ ०॥

Prak—भवान् न्याय्य मा स्म वर्धौत् [Never violate justice], If I gain by violation of justice—‘अस्य जन्मिनः स्थितिं चलाचलाम् विद्वान् न्याय्य मा स्म वर्धौत् [Temporary gain is of no avail. Think that longevity of this body and of us is uncertain. We may perish at any moment Justice only prevails for all times], Are we really short lived—लक्ष्मोमिव चलाचलामस्य स्थितिं विद्वान् [As wealth is never permanent but is passing always, so are we and our bodies too], Then what am I to do—न्यायाधारा हि

साधवः [Follow justice only. Justice is the only recourse of the good. Just deeds will make you immortal though your body perishes—सुचरितानि त्वयोपास्थानि]. 30.

Prose.—अस्य जन्मिन स्थितिं लक्ष्मीनिव चलाचला विद्वान् (ज्ञात्वा) भवान् न्याय्यं मा सा वधीत्, हि साधव, न्यायाधारा' भवन्ति ।

Eng.—Knowing that the longevity of the creature is passing like fortune, you do not violate justice, Because the good indeed are the receptacles of justice 30.

Beng—উৎপত্তিগীল এই জীবের স্থিতি সম্পদের গ্রাহ্য অনিত্য জানিয়া আপনি গ্রাহ্য বিনাশ বা ত্যাগ করিবেন না । কারণ সাধুবা গ্রাহ্যের আধার হইয়া থাকেন ।

Expl.—See Park.

Malli —अस्य देहास्यैश्वर्यद्वया च परपोडा न कायाः । इति आह, जन्मिन इति—‘अस्य जन्मिन.’ उत्पत्तिधर्मि कस्य शरीरेण, [ब्रौह्मादित्वात् इति] ‘स्थितिं’ लक्ष्मीनिव चलाचला’ चक्षुषा जन्मिधर्मत्वात् एव चलात् अनित्यामित्यर्थे [चलतेः पचाद्यच् । “चरिचलिपतिवदौना वा हित्वभ्याक् चाभ्यासस्य इति वक्तव्यम्” इति द्विर्भाव. अभ्यासस्य आगममश्च 2] ‘विद्वान्’ जानन् इत्यर्थे [“विदे शतुर्दश” इति वैकल्पिको वसुरादेश] ‘भवान् न्यायादनपेत’ ‘न्याय्यम्’ [“धर्मपथ्यथन्यायदनपेतम्” इति यत् प्रत्ययः] ‘मा सा वधीत्’ मा नाशय इत्यर्थः [“कोत्तरे लुङ्च” इति लुङ् । “लुङि च” इति ङ्ल वधादेश । “शेषे प्रथम.” इति प्रथमपुरुष 4] ‘हि’ यस्मात् ‘साधव न्यायाधाराः’ न्यायावलम्बा [बहुव्रीहिः तत्पुरुषे वा] न्यायन्याये साधुत्वमिव न स्यात् इति भावः [“न्यायाधाराः” इति पाठे न्यायमाचरन्तीति तथोक्ता. । “कर्मण्यप्य”] ॥ १० ।

Notes on Malli.

1. Oppression of others should not be done on the faith of the uncertainty of the body 2. In चलाचलाम् we

have अच् (पचादि) after चल । Reduplication of चल and आच् of the अभ्यास when अच् follows comes by the varṭika “वरिचलिपति” (Mall.) 3 लङ् in वधीत् comes by the rule “स्योत्तरै—” (sl 20). Again वधे is ordered in place of हन in लङ् by the rule “लङ्ङि च” । भवत् is counted as प्रथमपुरुष (third person) by the rule “शेषे प्रथमः” । 4 व्ययधार is an instance of either तत्पुरुष and बहुव्रीहि । 5 If the reading be ‘व्याचार’ then अच् comes by the rule “कर्मणि अच्” ।

CHARCHA

1. जन्मिन—Deriv, sl, 13 तस्य । शेषे वधो related to स्थितिम् ।
2. अस्य—Qual, जन्मिन । इदम् is here used to refer to Arjuna's body near at hand, cf “इदमस्तु सन्निकृष्टम्” ।

3 स्थितिम्—स्था + क्तिन् भवे = स्थित stay here ‘longevity’. ताम् । Obj, of विद्वान् ।

4 विद्वान्—विद् + लट् स्थाने शब्द = विदम् or विदत knowing, Qual. भवान् । Here वसु is ordered in place of शब्द of विद् by the rule “विटे. शतुर्वसु” ।

5. लक्ष्मीम्—लक्ष्मी here fortune, ताम् । उपमान of स्थितिम् । Fortune is passing, so our life too—‘अनित्यं खलु जीवितम्’ ।

6 चलाचलाम्—चलतीति चल + अच् पचादि + टाप् स्त्रियाम् = चलाचला passing ताम् । Pred, to स्थितिम् । In चलाचला we have अभ्यास and आगम by the varṭika “वरिचलि”—(Mall) चला is also—correct in this sense

7 वधीत्—हन + लङ् द । Nom. भवान् । [हन्ति, हिज्जहि, जघान, हनिष्यति, अहन्] । स्योडर्थ लङ् by—मङि लुङ् । For grammar here see Malli and “मा अ पुर” (sl 20), Don't sacrifice justice, It is ever-lasting ; but life is short lived.

8. व्याधा &c —नितरासयने अनेन इति नि + अय + अच् करणे = व्याध justice, or better नि + इ + अच् करणे = व्याधः by the rule “अध्यायव्योदायसंस्काराश्च” । आ + धृ + अच् अधि करणे = आधार. receptacle, व्याधानाम् आधारः—1 a

('আধারমূত') হনত । তে । Pred to সাধব' । Or 'আধারমাধব' (ভাৰ্গব supporting. ন্যয় 'আধার' পৰ্য্যাপ, বহু । As a soul man you should uphold justice.

9 हि—An अव्यय denoting हेतु (cause), "हि हेतुविवधारणे" ।

10, Voice—...विदुषा भवता . वधिसाधुभि न्यासधारे (भूयते) ।

✓ 31 Give up war—embrace asceticism

विजहोहि रणोत्साह मा तपः साधु नीनशः ।

उच्छेदं जन्मनः कर्तुमीध शान्तस्तपोधन ॥ २१ ॥

Prak.—Everything is evanescent—in salvation only there is eternity—(विजहोहि रणोत्साहम् ! Hence to prepare yourself for salvation give up this belligerent spirit) What then?—मा साधु तप नीनश (Then you firm asceticism will not perish) But what about my salvation?—इदं तपोधन जन्मन उच्छेदं कर्तुं शान्त एधि (O Ascetic, be you self controlled to avoid rebirth In other words, your salvation will naturally follow from your self-control) 31

Prose—ह तपोधन, रणोत्साह विजहोहि, साधु तप मा नीनश । जन्मन उच्छेदं कर्तुं शान्त एधि (भव) ।

Eng—O Ascetic give up enterprise for war, do not desist from good penance, Be you self controlled to eliminate rebirth

Beng—হে তপোধন, বগোচ্ছোগ ত্যাগ কর, সাধু (অর্থাৎ মুক্তিদায়ক) এই তপশ্চা নষ্টে কবিত না । পুনর্জন্মের নাশ কবিবার জন্য শান্ত হও ।

Expl—See Prak

Mall.—'तर्हि किं मे कर्तव्यम्', तदाह विजहोहोति—ह 'तपोधन' रणोत्साह रणोद्योगं [लोकोत्तरैषु स्थेयान् प्रयत्न उत्साह 2] तं 'विजहोहि' त्यज ('आच हौ' इतीकार 1) 'साधु' समीचीनं निःश्रेयसकरत्वात् इति भावः ।

‘तपः मा नोनशः’ न नाशय [नश्यते यस्मात् माङ्योगात् आशिषि लुङ् । अजा-
गमनिषेधश्च३] किन्तु ‘अन्यमः’ उच्छेदं कर्तुं मोक्ष साधयितुमिच्छति । ‘शान्तः एषि’
विजिगीषानिष्ठः भव इत्यर्थे [“हुभक्त्यो हिधिः” इति धिः । “घृक्षीरेहावस्था-
सञ्चोपय” इत्येकारः ४] २१ ॥

Notes on Malli.

1, उत्साह is great effort in superhuman deeds. 2, ई here (i. e. in जहौ of जहोहि) comes by the rule “आच हौ”—आ, इत् and ईत् come after the root ‘ज’ when हि follows. 3, In नोनशः we have लुङ् (after नश् + णिच्) in connection with माङ् to de-
note आशिष् । Prohibition of अट् comes by the rule “न माङ-
योगे” । 4 In एषि, धि in place of हि comes by the rule ‘हुभक्त्यो
हिधिः’ । Again ए is ordered in place of एस् when हि follows,
the rule is ‘एवोरत् हौ अभ्यासलोपय’—ए is ordered after दा &c.
in place of एस्, when हि follow—अभ्यास of दा &c. also elides.

CHARCHA

1, विजहोहि—वि + ह + लोट हि । Give up. Nom, तम् under-
stood, Alt. forms are—विजहाहि and विजहहि [जहाति, अजहात्,
अहातीत्, जहौ] ।

2 रणोत्साहम्—उद् + सह + घञ् भावे—उत्साह enterprise, रणे
उत्साहः enterprise in war. सुपसुपा । तम् Obj. of विजहोहि ।
Warring spirit destroys penance, so give it up.

3. नोनशः—नश् + णिच् + लुङ्, स । You destroy, Nom तम्
understood. Here लुङ् is in the sense of आशिष् । माङ्योगे लुङ्,
अजागमनिषेधश्च । Trace णिच् thus—तपः नश्यति (penance vanishes),
त तपः नाशयसि (with णिच्)—then in लुङ्=त् तपः अनोनशः ।

4 साध—Adj, Qual, तपः । तपस is called साधु for it is con-
ducive to salvation, See Malli—“नि.श्रेयसकरत्वात् इतिभाव” ।

5. उच्छेदम्—उद् + छिद् + घञ् भावे—उच्छेदः extirpation, तम् ।
Obj. of कर्तुम् ।

6. एधि—अस+लोट डि । Nom. त्वम् । Conj. ante.

7. शान्तः—अस+क्त वतरे (चक्रकलात्) = शान्तः controlled. Pred. to त्वम् understood. शान्त means असगुणात्त्वम् । In शान्त, दीर्घ of उपधा (च) is by the rule “अनुनासिकस्य क्रियतेः” । So we get शांतिः, शान्ता etc. ।

8. तपोधन—तपः एव धनमस्य, बहु । तत् सङ्गुह्यौ । As तपोधन don't destroy your तपस्य ।

9. Voice—...रघोर्विवाहः विज्ञीयताम्... नास्ति (लृट्).....शास्तेन भूयताम् । [In change of Voice, भू comes in place of अस् ; the rule is “अकभूः”] ।

10. Remark—The instruction is—give up the hankering after wordly prosperity, then try to realise the soul within us by self-control and penance, comp “नायमात्माप्रवचनेन लभ्यः न मीधया न बहुना श्रुतेन । यमेव ब्रह्म तेन लभ्य” नाशिरतो दुश्चरितात् नाशान्ती नासनाद्विदः पञ्चानेनैमांश्चात्” Katha II. 23 24, and “यस्तु विधानवान् भवति समनस्कः सदा धृतिः । स तु तत्पदमाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते” Ibid III 8.

32, First conquer internal enemies.

जीयन्तां दुर्जया द्वे द्वे रिपवश्चक्षुरादयः ।

जितेषु ननु लोकोऽयं तेषु कृतस्त्वया जितः ॥ ३२ ॥

Prak—My helligerent spirit is ringing within me—द्वे द्वज्या रिपव जीयन्ताम् [If that be so fight out the unconquerable enemies in our body). Whom do you mean—चक्षुरादयः रिपवः (I mean the internal enemies, our eyes ears &c) But my external enemies go unscathed—ननु तेषु जितेषु अयं कृतस्त्वया लोकाः जितः (If the internal enemies are conquered, then the external enemies are easily conquered, by superior mental power. Thus then to your conquering spirit enemy will submit). 32.

Prose.—द्वे द्वज्याः चक्षुरादयः रिपवः जीयन्ताम् । तेषु जितेषु अयं कृतस्त्वया लोकाः जितः ।

Eng.—Let the unconquerable enemies in our body, that is, eyes, &c, be conquered. These being conquered, the whole world will be conquered by you, 32.

Beng.—नष्टेन दुर्जय शक्तं चक्रं (कर्णं) अदृष्टिके त्वयि जयं कथं ।
आशान्तिके जयं कथितेन एवै मयञ्च त्वयन्वै तोया कर्तुं कथितं प्रवेष्टुम् ।

Expl.—Internal enemies are most powerful. If man conquer these he gains superhuman power; and by force of this he can easily bring all under control—all submit to him.

Malli,—अथ सखेयं न विजयकथंति न विवर्तते इत्याद्यङ्गा—तर्हि अतः शक्तं-
विजयेन विधीयतां तदपनीद इति आह, जोयन्तामिति 1—‘दुर्जयाः’ अजय्याः ‘चतुरादयः’
देहे’ वतमाना ‘रिपव जोयन्ता’ यस्मात् ‘तेषु’ अतः शक्तं ‘जितेषु’ सन्तु ‘त्वया अयं
जन्तु लोकः जितः, ननु किमुत अन्ये शक्तव तदन्तर्गता इत्यर्थः । जितेन्द्रियस्य
इन्द्रियार्थनिःस्पृहस्य निर्भरवैरानुदयात् विजयव्यपदेशः 2 ॥ ३२ ॥

Notes on Malli

1, Apprehending the saying “in no way my warring itch subsides”, he by जोयन्ताम् &c says—then dispel that itch by conquering the internal enemies. 2. To one, self-restrained and unattached to the objects of senses, there being no great antagonist, victory is attributed.

Charcha

1 जोयन्ताम्—जि+लोट् अन्ताम् कर्मणि । Nom. त्वया । [जयति, जिगाद्य, जेष्यति] । Agrees with सत्कर्म—रिपवः ।

2. दुर्जयाः—दुर् दुःखेन जोयन्ते इति दुर्+जि+खन्-कर्मणि=दुर्जयाः
hardly conquerable. Qual, रिपवः ।

3 चतुरादयः—चतुः. आदि येषांते, बहु । Qual रिपवः । Our great enemies are our eyes, ears, nose tongue and touch, i. e, our internal passions, These permanently ruin us but not so the external enemies, These ever ruin us being always with us of, “अजित्याः शत्रवो राज्ञाः विप्रकृष्टाश्च ते यतः । अतः सोऽभ्यन्तरान्निव्यान् चट पूर्वमजयद्विपूम् ॥” Raghu XVII, sl, 45, and “इन्द्रियानाञ्जयोर्गन्धमातिर्देहिनिशम् &c, Manu VII,

विजयस्य भाष्यम्

4. (जितु—जि + क्त कर्मणि—जित conquered, तेषु। Qual. तेषु।

5. ननु—An अवश्य implying-certainty.

6. लोकाः—लोका here means 'world' (सुखम्)। "लोकास्तु सुखे
जने" इत्यमरः। सप्तमैर्ने of जितः।

7. तेषु—Refers to the internal enemies, चक्षुः, etc. भावे ७मी।

8. जितः—जि + क्त कर्मणि। Nom, (अनुक्त कर्ता) is तया।

9. Voice.—"दकंयान् चक्षुरादीन् रिपून् जय....त्वं दमं कृत्वां लोकं
जितवान्।

33. *Passionates are slaves of others.*

परवानयसंसिद्धौ नीचवृत्तिरपत्यपः।

अविधेयेन्द्रियः पुंसां गौरिवैति विधेयताम् ॥ ३३ ॥

Prak.—You tell me to turn a जितेन्द्रियः but if I be not so
—अविधेयेन्द्रियः पुंसां विधेयतामेति (One unrestrained in passions be-
come a slave to others for the fulfilment of his desires).
How so ? —अर्थसंसिद्धौ परवान् (To gratify his senses he has to
depend on others—his independence goes off) Is that all ?
—नीचवृत्तिः अपत्यपः (Again enough money is required for one's
gratification of passions, For this he is to earn money by low
dishonest professions even. Thus then he also loses his self-
respect and delicacy for bodily satisfaction). Any parallel—
गौरिव विधेयतामेति (In fact, such a man becomes a slave to
others as bulls are, Hence have self-control and check
anger, envy etc, for these destroy our manliness). 33.

Prose—अर्थसंसिद्धौ परवान् नीचवृत्तिः अपत्यपः (अज्ञाहोः) अविधेयेन्द्रियः
जनः) नीः इव पुंसां विधेयताम् एति।

Eng.—A man uncontrolled in his passions, becomes
slave of others, like a bull, dependent as he is (on others)

for the fulfilment of his objects of senses and being of a vile profession and shameless well (for this).

Beng—वर्षादिभिः अन्नं पराधीन (पराधीनपक्षी) नोद्युक्तिं निरञ्ज
७ अजितेन्द्रियं वांक्तिं गच्छति, लोकेन विधेयता (वृद्धता) प्रीति
हस्य ।

Expl.—It is sure that for the gratification of the objects of senses one has to depend on others and he loses his independence and self-respect even. A जितेन्द्रिय only can do without other's dependence.—जितेन्द्रियः अनिरपेक्षः ।

Mall.—अजितेन्द्रियस्य अनिष्टमावष्टे, परवान् इति—‘अर्थसंनिधौ’ अन्वयवृत्त्या
वादिस्वार्थसाधने ‘परवान्’ पराधीन (“परतन्त्रं पराधीनः परवान्” इत्यमरः)
‘नोद्युक्तिं’ कर्षणवृत्त्यादिनिष्ठकर्मो ‘अपवपः’ निरञ्जः ‘अविधेयेन्द्रियः’ अजितेन्द्रियः
युमान् “गौ” बलोवदे ‘इव पुंसां विधेयता’ यथोक्तकारितां प्रेक्ष्यतामिति यावत् ।
(“विधेयो विनयवाको वचने स्थितः आश्रयः” इत्यमरः २) ‘एति’ प्राप्नोति (उपमावृत्त्याः
अयम् । प्रकृताप्रकृतयोरेवंसाधर्म्यात् । अत्रे तु शब्दमात्रसाधर्म्यम्) ॥ ११ ॥

Notes on Malli.

1. Amara says, परतन्त्रं, पराधीन and परवान् are synonymous.
2. According to Amara विधेय means ‘modest’ ‘remaining in other's words’ and ‘hearing others’.
3. Here the figure is उपमा, for here is similarity of meaning of the subject-matter and the thing compared. But in अत्रे there is similarity of words only.

Charcha

1 परवान्—पर ‘another man’ also ‘master’, स अस्ति अय इति पर + वतुप् = परवान् having a master i. e., depending on another.
Qual. अविधेयेन्द्रियः ।

2. अर्थसंनिधौ—सन् + विध + क्तव, भावे = स विधिः fulfilment, अर्थः

ते इन्द्रियाणि (objects of sense), चरन्ति परस्परम् । किं वाच्यम् ? विषयाणि चरन्ति नो । Even in meals one has to depend on others.

3. नीचवृत्तिः—वृत्तिः+निम्न=वृत्तिः, vocation, नीचा इति, वृत्तिः । Qual. अविधेयेन्द्रियः । अर्थसिद्धि depends on money ; as he requires enough of money for his अर्थसिद्धि, he can not but give himself up to low dishonest deeds even for this.

4. अपमपः—वपः is shame (लज्जा) । अपमपता वपः अपमपः, बहु—, by the varttik “प्रादिस्योधातुस्य उत्तरपदलोपय वक्तव्यः” । Qual. अविधेयेन्द्रियः । As he is नीचवृत्ति hence he is अपमपः also.

5. अविधेयेन्द्रियः—इन्द्रिय is senses. वि+धा+यत् कर्मणि—विधेय controllable. न विधेयानि, नञतत् । अविधेयानि इन्द्रियाणि अस्य, बहु । Adj. used substantively. Nom to एति ।

6. एति—इ+जट्ति । Conj, ante

7. विधेयताम्—विधेय here slave, विधेयस्य भाव इति विधेय+तल=विधेयता slavery (प्रेष्यता) । ताम् । Obj. of एति । अजितेन्द्रिय are slaves of others,

8, Voice.—.. परवता..... नीचवृत्तिना अपमपेण च विधेयेन्द्रियेण गता इव ...विधेयता इत्येते ।

✓ ३४. / Our experiences are like dreams—Avoid them

अस्त्वया सुखसंवित्तिः स्मरणीयाधुनातनी ।

इति स्वप्नोपमाश्रित्वा कामान्मा गास्तदङ्गताम् ॥ ३४ ॥

Prak — तदङ्गतां नागाः (Don't be swayed by them). By whom ?—इति कामान् स्वप्नोपमान् मत्वा तदङ्गतां नागाः (I say—don't be led by passions. For they are momentary and unsubstantial like dreams). How do you know this ?—अधुनातनी सुखसंवित्तिः चः—त्वया

करणीय (Suppose you experience a pleasure now. At the next moment this pleasurable sensation is a thing (matter) of recollection only, it will have no substantial existence. Thus sensations are ephemeral and land us to no *निवृत्ता* eternity. In other words through them misery and not our Summum bonum is realised. Hence avoid this world of sensation), 34

Prose — अधुनात्मनो सुखसं विनिः श्वः (परदिवसे) त्वया करणीया । इति कामान् स्वप्नोपमान् मत्वा तदङ्गतां ना गा । ३४ ।

Eng.—The present experience of pleasure will be a thing of recollection only to-morrow, hence taking objects of senses as dreams, don't you be swayed by them 34.

Beng—ইদানীন্তনো সুখানুভূতি কাল তোমার পক্ষে অরণীয় (বস্তু) হইবে মাত্র। এইহেতু বিষয়সমূহকে স্বপ্নরূপে মনে করিয়া তাদের বশে যাইও না।

Expl —See Prak.

Malli.—न केवल हिंसादिदोषमूलकत्वात् विषयाणां हेतुत्वं किन्तु अपारमार्थिकत्वात् अपि इत्याह श्व इति—अधुनात्मन 'अधुनात्मनो' इदानीन्तनो ('स्वायंचिर'—) इत्यादिना व्युत्पत्त्यर्थः 'सुखसं विनिः' सुखानुभवं, 'श्व' परदिवसि 'त्वया करणीया' न तु अनुभवनीया 'इति' हेतोः 'कामान्' काम्यन्ते इति कामा विषयाः तान् 'स्वप्नोपमान्' स्वप्नरूपान् 'मत्वा' अर्थात्त्विकान् निश्चित्य 'तदङ्गतां' तच्छेषत्वं कामपरतन्त्रतां 'ना गा.' न गच्छ ('इषो गो जुहि' इति गादेश ३) ॥

Notes on Malli

1. Objects of senses are worthless not only being the root of envy &c, but also not being conducive to the highest goal—this he says by श्व &c. 2 The affix ट् (in अधुनात्मनो) comes by the rule 'सायञ्चि' (char), 3. गा is ordered in place of the root क when जुङ् follows by the rule "इषो गो जुहि" ।

CHARCHA

1. चः—चस्, is an अव्यय, meaning 'to-morrow.' चवि ७नौ । अव्ययत्वात् सुखोपः । op "त्रीभावा मत्तं गत्य वदेत्"—Katha .

2. सुख&c—सम् + विद् + क्तिन् भावे = संवित्: feeling, experience (चतुर्थी) here. सुखस्य संवित्: feeling of pleasure, इतत् । चतुर्थांशे र्भा । संवित् also means इति, of, "वायं विनिर्मुक्तं सर्वोत्पन्नं सत्त्वमिदं विनिर्मुक्तं विद्याम्"—Kiraat. XII.

3. स्मरणीया—स् + स्मरीयर् कर्मणि स्मिदात्—स्मरणीया to be recollected. Agrees with the उत्तकर्म—सुखं संवित्: । चतुर्था कर्ता is त्वया

4. अधुनातनी—अधुना an अव्यय meaning 'now'. अधुना भव इति अधुना + व्यु = अधुना + तुट्, (त) + ट्, (चन) = अधुनातन happening now मतः टित्वात् स्त्रियाङोपि इति अधुनातनी । Qual सुखं संवित्: । The rule for ट् is "सायचिरं प्राङ् प्रगेऽप्यथेभ्यष्ट्, ङो तुट्, च" । अधुना is an अव्यय, hence च्, comes after it.

5. इति—इती अव्ययम् ।

6. स्वप्नो &c—उपमोयते इति उप + मा + चङ् भावे = उपमा resemblance. Or—उपमातीति उप + मा + क कर्तरि = उपमा similarity स्वप्न dream. सः उपमा or उपमः एषाम्, बहु, तान् । Qual. कामान् । Objects of senses are unsubstantial like dreams, Malli's स्वप्नतुल्यान् for स्वप्नोपमान् is elucidatory only. For according to Panini we cannot usually have the वाक्य as स्वप्नस्य उपमा ये, of, "व्यधिकरणानां माभूत्"—Bhashya.

7. मत्वा—मत् + क्वाच् having known.

8. कामान्—कास्वन्ते इति कम् + चञ् कर्मणि = कामाः । Objects of sense, तान् । Obj. of मत्वा ।

9. गाः—इ (गती चदर्दि) + लुङ्, सः । माङ्गयोगात् चङागमप्रतिषेधः । चोङ्गे लुङ् (See ante), Conj, ante, Nom, त्वम् ।

Expl.—See Prak.

Mall.—इतः अपि च इया कामा इत्यत्र अहंया इति—अज्ञातुनर्हा 'अहंयाः' । विप्रलब्ध्याः तथा 'विप्रलब्ध्याः' प्रतारकाः विप्रलब्ध्यात्मन इत्यर्थः । तथा प्रीणयन्ति (? प्रीणन्ति) इतः 'प्रियाः' प्रीतिजनकाः ("इगुपध—" इत्यादिना कप्रत्ययः २) तथापि विप्रयकारिणः दुःखजननशीलाः, किञ्च 'त्यजनः अपि' पुरुषं विहाय गच्छन्तः अपि सुदुस्साहाः स्वयं तेन त्यक्तुं शक्नोति 'कामाः' विषयाः 'कष्टाः' कुत्सिताः 'शत्रवः' हि प्रसिद्धशत्रुवैधर्म्यात् इति भावः । (अत्र अज्ञेयत्वादीनां विप्रलब्धकत्वादीनां च एकस्य विरोधः विषयस्वाभाव्येन समाधीयते इति विरोधाभासः अलङ्कारः । तेन च कामानां प्रसिद्धशत्रुवैधर्म्ये व्यतिरेकीयं व्यन्यते इति अलंकारिण अलंकारध्वनिः ३) ॥ २५ ॥

Notes on Malli.

1. By अहंया etc. he says, hence too objects are worthless. 2. The affix क in प्रिय comes by the rule "इगुपधश्चाप्रोक्तिरः कः" । [N. B.—Mall's प्रीणयन्ति should better be प्रीणन्ति । प्री is क्रादि and has sense of "प्रीणन" । Again the rule "इगुपध" enjoins क after प्री and not after प्री+णिच्] । 3. Here the figure is विरोधाभास, for the epithets अहंया and विप्रलब्ध् &c though antagonistic are possible owing to the nature of the objects of sense, Hence too by negation is suggested the peculiarity of objects of senses from the well known (external) enemies. Thus here is suggestion of an अलङ्कार (व्यतिरेक) by another अलङ्कार (विरोधाभास) ।

1. अहंयाः—अज्ञातुनर्हा इति अत्+धा+यत् कर्मणि=अहंयाः reliable, Qual, कामाः । Experience and pleasure gained through senses make them reliable, अत् here is an अन्य meaning faith. Its उपसर्गसंज्ञा comes by the varttika "अपसर्गसंज्ञा उपसंख्यानम् ।"

2. विप्रलब्धः—वि + प्र + लब् + टप्, कर्त्तरि—विप्रलब्धः deceiver. Qual. कामाः। We take sense as valuable sources of knowledge etc but the knowledge etc they give are secondary and not true wisdom. Hence senses deceive us ; comp 'होवते अथात् यद्यप्येवो ह्योते' &c—Katha (quoted before).

3. प्रिया.—प्रौढान्ति इति प्री + क कर्त्तरि—प्रिया agreeable, Qual. कामाः। Malli's प्रौढान्ति is unsound, See notes on Malli.

4. विप्रिय &c—विगतः प्रियः अथात् इति विप्रियः sorrow, बहु । विप्रियं साधु कुर्वन्ति इति विप्रिय + क्त + णिनि साधुकारिणि = विप्रियकारिण, producers of sorrow. Qual, कामाः। Senses cause agreeable sensation but in the long run they do us immense harm, They are also obstacles to gain self-knowledge rather they lead us to death, of, आपातरस्या विषयाः प्रत्यक्षपरितापिनः sl, 12, ante, and compare "परिच कामाननुयन्ति व क्षास्ते सुखीर्यान्ति विततस्य पाशम्" Katha-chapter II. 1. 2.

5. सुदृश्यजा.—दु.खेन त्यजान्ते इति दुस् + त्यज् + खल् कर्त्तरि = दुःखजाः difficult to give up, सु अतिशयं दृश्यजा इति प्रादितत् । Qual. कामाः। It is difficult to avoid objects of senses, cf. "या दुःखाणां दुर्मतिभिः"।

6. त्यजन्त'—त्यज् + क्त्वा ख्येने शब्द = त्यजन्तः leaving, See malli—"विहाय गच्छन्त"। Qual, कामा । In old age senses leave us, but we do not wish this we like senses.

7. कामा—Deriv, sl, 34, Nom, to भवन्ति understood.

8. वष्टा.—कष्ट is here 'कुत्सित' (loathsome), Qual, शत्रवः । Objects of senses are a peculiar kind of enemy. We take them as salutary but they are harmful in the long run they ruin our power—"सर्वेन्द्रियाणां जरयन्ति तेजः"—Katha.

9. शत्रवः—Pred, to कामा ।

10. हि—अवधारणे अव्ययम् । 'हि हेतावधारणे ।'

11 Voice.—...शब्दे येः विप्रलब्धभिः प्रिये,.....कारिभिः.....सुदृश्याः व्यजदभिः.....काकेः कष्टैः शत्रुभिः (भूयते) ।

किरातीकु नीयान

36. *This place is favourable for your salvation only.*

विविक्तोऽस्मिन्नग्रे भूयः प्राप्तिरिति जह्नु कथ्यते ।

प्रत्यासीदति मुक्तिस्त्वां पुरा मा भूदायुधः ॥ ३६ ॥

Prak.—मा भू उदायुधः (Cast away your weapons). Why is this advice?—मुक्तिः त्वां पुरा प्रत्यासीदति (Then salvation will ere long come to you). Is salvation here possible?—विविक्तो भूयः जह्नु कथ्यते प्राप्तिरिति अस्मिन् नगरे (The place is solitary and is suitable for penance; further Mother Holy Ganges constantly washes this place. Hence in this sacred place you can have salvation) 36.

Prose.—विविक्तो भूयः जह्नु कथ्यते प्राप्तिरिति अस्मिन् नगरे मुक्तिः पुरा त्वां प्रत्यासीदति, उदायुधः मा भू । Or—भूय जह्नु कथ्यते प्राप्तिरिति (अएतव) विविक्तो अस्मिन् नगरे &c.

Eng. In this solitary mountain constantly washed by daughter of Janhu (Ganges), salvation will come near to you. (So) Don't be of uplifted weapon Or—In this mountain constantly washed by Ganges and hence sacred salvation will &c.

Beng.—विजन एवः जह्नु कथा गङ्गा कर्तृक विधीत (पवित्र) एही पर्वते भू कृ तोमार निकटे अतिरे आसि'व । (अतएव) गृहीतशस्त्र हई'ना । Or—गङ्गा कर्तृक प्राप्तिरिति सूतवाः पवित्र एही पर्वते &c. ३६ ।

Expl.—See Prak.

Malli.—तर्हि किं कर्तव्यम् ? इत्याशंक्य उपसंहरन् आह विविक्त इति 1—'विविक्तो विजने ("विविक्तविजनश्चमनि शशाकास्तथा रक्त." इत्यमर 2) 'जह्नु कथ्यते शक्यते 'भूयः' भूयिष्ठ' पुनः पुनः वा ("भूयः पुनः पुनः 'व्याप्तं' भूताद्यै पुनरव्ययम्" इति विश्वः 3) 'प्राप्तिरिति' सिके ('प्राप्तिरिति' इति पाठः पवित्रोक्तः इति अर्थः) 'अस्मिन् नगरे' इन्द्रकोटी 'त्वां मुक्तिः पुरा' निकटे 'प्रत्यासीदति' समिप्यथा भविष्यति इत्यर्थः ("पुरा पुराणि निकटे प्रव्यासीतमाविपु—" इति विश्वः 4) 'उदायुधः' गृहीतशस्त्र 'मा भू' विमुक्तं भवन् इत्यर्थः ॥ ३६ ॥

Notes on Malli.

1. "Then what is to done"—anticipating this he concludes by विविक्तो &c. 2. Amara says विविक्त, विजग्न &c are synonymous. 3. According to viswa, भूयस् means again and again and meaning 'truth' it is an अव्ययः। 4. Viswa says, पुरा, means 'old' 'near 'story' 'past' and 'future'.

CHARCHA

1. विविक्तो—वि + विच + क्त कर्त्तरि = विविक्त solitary (विजग्न) Malli. तस्मिन्। Qual, नगे। It may also mean पूत (sacred) here (see alt, Prose, or Eng &c). As the नग was washed by Ganges, hence it was पूत। This meaning seems more reasonable. Indeed Malli takes विविक्त to mean both 'solitary' and 'sacred' under "फलितोरुभूद्विविक्तवग्नः" (Kirat VI sl. 18); cf. "विविक्तो पूतविजग्नौ" इत्यमरः।

2. नगे—न गच्छतीति नञ् + गम + क्त कर्त्तरि = नगः mountain. तस्मिन्। अघि ७मौ। अगे is also correct The rule is "नगोऽप्राणिषु अव्यतरस्यात्"। Hence in the sense of a प्राणिन् 'अग' is the only form, witness अगो मायवकः शोतेन।

3. भूय—वृद्ध + ईयसुन = भूयस्, meaning 'पुनः पुनः', or 'भूयिष्ठ' (highly) Adv, Qual. प्राविते।

4. प्राविते—प्र + शिच + क्त कर्मणि = प्रावित washed, तस्मिन्। Qual नगे।

5. जङ्ग, कन्या—जङ्ग, is the name of a sage, तस्य कन्या, इतत्। इया। अनुक्ते कर्त्तरि इया। जङ्ग, कन्या is the name of Ganges; compare also जाङ्गवौ। The allusion is—that Janbu swallowed up Ganges to save his hermitage. Then entreated by Bhagiratha the sage gave her up through his knee. Thence forward she is called जाङ्गवौ (जङ्ग, कन्या)।

6. प्रयासीदति—प्रति + आ + सद लट् ति। Nom- मुक्तिः। पुरायोगे लट् in place of लृट् by the rule "यावत्पुराणि पातयोरुलट्। [ससादः सत्सति, असात्सत्]। Comp, "आलोके ते निपति पुरा वसिष्ठाकुला मः"—उत्तरमेव।

7. पुरा—An अव्यय meaning 'निजट' (near), चक्षिहरणे ७नो ।
अव्ययत्वात् सुबलोपः ।

8. सूः—सू+लुङ्स् । Nom, त्वम् understood, माङ्गलोभात् अङ्गान् प्रतिविष' ; लोटर्णे लुङ् । Conj ante.

9. उदायुधः—उद्धृतम् आयुधम् च उदायुधः with the weapon up-
lifted, वङ् । Pred, to त्वम् । Warring spirit goes against
salvation as said before.

10. Voice ... सुत्वा ... त्वं प्रत्यासद्यसे उदायुधेन त्वया
आ भाषि ।

11. Remark.—So the advice is give up sensual world,
control the senses, take to penance and attain मुक्ति or ब्रह्मपद
by superconscious perception in योग and समाधि, comp 'एव सर्वेषु
भूतेषु शुद्धोक्ता न प्रकाशते । दृश्यते त्वया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिनः —कडीपनिवत् ।

37. Indra stopped—Then Arjuna began.

व्याहृत्य मरुतां पत्याविति वाचमवस्थिते ।

वचः प्रश्रयगम्भीरमथोवाच कपिध्वजः ॥ ३७ ॥

Prak.—अथ कपिध्वज वचः उवाच [Then Arjuna uttered a
speech]. What kind of speech did he utter ?—प्रश्रयगम्भीरं वचः
उवाच (Arjuna made a solemn speech characterised by mode-
sty). When did this happen ? मरुतां पत्यो इति वाच व्याहृत्य अवस्थिते
उवाच (Arjuna said when Indra finished the above speech) 37.

Prose.—अथ मरुतां पत्यो इति वाच व्याहृत्य अवस्थिते (सति) कपिध्वज
प्रश्रयगम्भीरं वच उवाच । ३७ ।

Eng.—The king of gods (Indra) having stayed uttering
the above speech, Arjuna made a speech solemn through
modesty.

Beng.—देवराज ईश्र उक्त्वाक्य बलिग्रा अवस्थान करिने (थायिले)
पर कपिध्वज अङ्गून बिनमगम्भीर वाक्य बलिनेन । ३७ ।

Expl.—See Prak,

Malli.—‘मरुता पत्नौ’ देवेन्द्रे ‘इति वाच’ व्याहृत्य उक्ता ‘अवस्थिते’ सति
 लूणो स्थिते सति, ‘वच कपिध्वज’ अर्जुनः, ‘प्रशयगम्भीर विनयमधुरम्’ (‘विनयप्रशयो
 ‘समी’ इति यादवः२) ‘वचः उवाच’ उक्तवान् ॥१७॥

Notes on Malli.

1. Yādava says, विनय and प्रशय mean the same,

CHARCHA

1 व्याहृत्य—वि + आ + ह + ल्यप् having uttered. See under
 व्याजहार (sl 9)

2. मरुताम्—मरुत् here means ‘god’—तेषाम्। अपि पत्नी related
 to पत्नौ। Comp—‘मरुतो पवनामरो’।

3. पत्नौ—भावे ७मो by ‘यस्य च भावेन भावलक्षणम्’।

4 इति—An अव्यय meaning ‘above mentioned’ ‘Qual
 वाचम्।

5. अवस्थिते—अव + स्था + क्त कर्तरि—अवस्थित stayed, तस्मिन्।
 Pred to पत्नौ। अव + स्था is आत्मनेपदी, the rule is “समवप्रविभ्य स्थः”।

6 वच—वच + अमुन् (ओणादिक) = वचस्, speech. तत् Obj. of
 उवाच। No tautology here for वचस् is qualified by प्रशयगम्भीरम्,
 of. “शुचिस्मिता वाचमशोचदत्तुत”—Sisu, Thus Viswanath says ‘कचित्
 विशेषणदानार्थं तत्प्रयोगो युज्यते’।

7 प्रशय etc.—प्र + शि + अच् भावे प्रशय’ modesty. गम्भीर is grave,
 hence mild’ too प्रशयेन गम्भीरम् mild through modesty, इतत्।
 Qual वच’। Modesty brings mildness and solemnity.

8 उवाच—वृ + लट् अ कर्तरि said, Nom. कपिध्वज। Here वृ is
 replaced by वच by the rule “ह्रस्वो वचि”। The root is द्विकर्मक
 (i) वचः (प्रधानकर्म), (ii) तम् understood (अपदानकर्म)। [व्रवीतिषाह-
 वृते, अशोचत् अशोचत। वत्यति—ते]। वच लिट् अ also gives उवाच।

9 कपिध्वज—कपि. ध्वजे अस्य, वह। अर्जुन is called कपिध्वज
 for इममान् remained at the top of his chariot’s flag.

10, Voice.—“.....कपिध्वजेन.....ऊचि (स).....।

३४. *Arjun belauds Indra's speech.*

प्रसादरम्यमोजसि गरीयो साधवान्वितम् ।

साकाक्षमनुपस्कारं विष्वग्गति निराकुलम् ॥ ३८ ॥

N. B.—Slokas 38 to 41 form a complete sentence, (See Prak. Prose & here)

Park.—कः प्रियं वाक्यं व्याकुर्व्यात् (Who else will be able toutter a wholesome speech), Why, many men give sound advice to his friends and relatives—प्रसादरम्यं वाक्यम् (The speech is not only wholesome but also characterised by words and their meanings from which the spirit easily and obviously follows) That is good—ओजसि वाक्यम् (The speech is also appealing being full of characteristic compounds) No fault?—गरीयोवाक्यं (No , there is depth of meaning in the speech). Like long harangues is it not tautologous ? साधवान्वितं वाक्यम् (Further the speech is just to the point and not unnecessarily lengthened, Hence there is no repetition too.) Is that all ? साकाक्षम् अनुपस्कारं वाक्यम् (All the sentences of the speech are connected and to keep up brevity it is not characterised by understood word). Then it was a laudable speech !—विष्वग्गति निराकुलम् वाक्यम् (Yes, the speech is really good and in it the speaker has clearly ventilated his mentality (wish) and nowhere the words have been wrongly placed). 38.

Prose.—कः प्रसादरम्यम् ओजसि (समासवद्दलं) गरीय. साधवान्वितं साकाक्षम् अनुपस्कारं विष्वग्गति निराकुलम् वाक्यं व्याकुल्य्यात् ।

[N. B.—कः वाक्यं व्य कुर्व्यात् is in Sloka 41 ahead]

Eng, Who can utter a speech—beautiful for clear-out meanings and words, powerful, weighty, brief, connected, having no word understood, all-embracing (hence complete) and not disjointed as well, 38.

Beng—प्रसाद (अर्थात् प्रसिद्धार्थपदता) हेतु मनोहर, उच्चरि, अर्थबल, विस्तृतमोक्षशुद्ध, साकार, उद्देशमोक्षविहीन, समुदाय अर्थप्रतिपादक एवं असङ्कीर्णार्थक वाक्य के बलिष्ठे पात्रे ?

Expl—See Prak.

Mall—किमुवाच ? इत्यपेक्षायां चतुभिः इन्द्रवाक्यसुपझीकयन् आह प्रसादिति 1 —‘प्रसादरम्य’ प्रसादः अत्र प्रसिद्धार्थपदत्व, तेन रम्यम् [‘प्रसिद्धार्थपदत्व’ यत्प्रसादो निगद्यते’ इति लक्षणात् 2] ‘ओजसि’ समासभूयिष्ठम् [‘ओज समासभूयिष्ठम्’ इति शासनात् 2] ‘गरीय’ अर्थभूयिष्ठपरिगत न तु शब्दाडम्बमात्रमित्यर्थः । ‘लाघवास्त्वित’ विस्तरदोषरहितं ‘साकाञ्च’ आकाञ्चावत्पदरुदम्बालम्बक न तु ‘दशदाडिमादि वाक्यवत्’ अलाकाचितमित्यर्थः 4] ‘अनुपस्कार’ अध्याहारदोषरहितं त्रिविधगतिः कृत्यार्थप्रतिपादक न तु भावशेषाथत्वम् अतएव ‘निराकुलम् असङ्कोचार्थम् ॥ ३८ ॥

Notes on Malli

1 “What he said”—anticipating this, he by the four slokas प्रसाद &c praises Indra’s speech, 2 From the definition “प्रसाद is that in which there is clear meanings and words” 3 From the injunction “ओजस् is mostly of compounds” 4, The sense is, not unconnected like the words, ten and pomegranates etc, (See also canto II. sl. 27)

CHARCHA

1 प्रसाद &c —रम्य beautiful. प्र+सद+घञ् भावे—प्रसाद clearness Here प्रसाद means that in which there is clearness of meanings and words. See Malli also प्रसादेन रम्यम्, इत्तत् । Qual. वाक्यम् । Also See Malli under “प्रसन्नगन्धोरपदा सरस्वती” Kirat XIV. sl. 3-

2 ओजसि—ओजस् power. तदस्ति अस्ति इति ओजस् + विनि (मत्तवर्णे) = ओजसिन् powerful, Originally ओजसि is समासभूयिष्ठ (full of K. R., Kirat—7

compounds). Sentences full of appropriate compounds are very appealing, hence powerful. Qual. वाक्यम् ।

3. गरीय — गुरु + ईयन् = गरीयस्, weighty, having depth of meaning तत् । Qual. वाक्यम् ।

4. लाघव &c.—लघो भाव इति लघु + अण् = लाघवम्, लाघवेन अन्वितम्, इतत् । Qual. वाक्यम् । Malli has “लाघवान्वितं वितरदोषरहितम् ।”

5. साकांचम्—आ + कांच + अङ् भावे स्त्रियाम् = आकांचा desire तदा सङ्गं वर्धमानं साकांचम्, (having syntactical connection) बहु । Qual. वाक्यम् ।

6 अनुपस्कारम्—उप + कृ + घञ् भावे—उपस्कार, here अच्चाहार, e, keeping words understood अविद्यमान उपस्कार (अच्चाहार) अङ्गिन् बहु । Qual. वाक्यम् । See Malli “अनुपस्कारम् अच्चाहारदोषरहितम्” । Here सुट् in उपस्कार in the sense of वाक्याच्चाहार comes by the rule “उपात् प्रतिषेधे कृतवाक्याच्चाहारिषु च” । Thus Bhattoji has ‘उपस्कृतं नूते । वाक्याच्चाहारेण नूते इत्यर्थे” ।

7. विष्वग् &c —Deriv sl. 36 canto I, विष्वग् (समन्तत्) गतिरस्य, बहु । Qual. वाक्यम् । See Malli “विष्वग् गति कृतस्वार्थप्रतिपादकम् ।” For विष्वक् also see Uttaracharita “विष्वङ्मोहः स्थगयति” &c. Aot III. sl. 28. विष् + अच् + क्तिन् = विष्वक्, etc.

8 निराकुलम्—आकुल here is displacement of words .निर्गत. आकुलात् निराकुलम्, प्रादित by the varttika “निरादयः कान्दयै पञ्चम्या” Qual. वाक्यम् । See Malli “निराकुलम् असङ्कोचार्थम्” । सङ्कोचार्थता is displacing words of one sentence in another as in “चन्द्रं सुच कुरङ्गादि पश्यमानं नमोऽज्ञान । Here चन्द्र and मान are misplaced,

9. Voice ... See sl. 41.

39. Speech extolled

न्यायनिर्णैतिसारत्वान्निरपेक्षमिवागमे ।

अप्रकल्प्यतयान्येषामान्नायवचनोपमम् ॥ ३६ ॥

Park.—Easy, [The epithets all qualify वाक्यम् (see sl. 41)]

Prose.—न्यायनिर्णीतसारत्वात् आगने इव (i. e. आगने वाक्यमिव) निर-
पेक्षम् अन्येषाम् अप्रकम्प्यतया आन्नायवचनोपमं वाक्यं क' व्याकृत्यात् ।

Eng.—Who can utter a speech—Independent like sentences of sastras, because the meaning is established by logic, and equalling the sentences of vedas for it is unrefut-
able by others

Beng—युक्तिद्वारा अर्थ प्रतिपादित इत्येव शब्दवाक्येन त्रय अत्र
एवं अत्र कर्तृक अप्रत्यूष्येण बलिम् । वेदवाक्यात्तु वाक्यं के बलिते
पावे ।

Expl.—See Prak,

Mall.—युन' न्यायनिर्णीतसारत्वात् 'न्यायेन युक्त्या निर्णीतसारत्वात्' नञित्वात्
हेतो 'आगने शान्ते विषये इव, निरपेक्ष' स्वतन्त्रमिव । युक्तिद्वारा एव प्रतीयते ।
वन्तस्तु आन्नायवचनमिव, इति इवगन्धार्थ १ । किञ्च 'अन्येषां' प्रतिवादिनाम् 'अप्रकम्प्य-
तया' अनुमानादिभिः आन्नायवत्वात् अप्रत्याख्येतया 'आन्नायवचनोपमं' वेदवाक्यतुल्य-
मित्यर्थः ॥

Notes on Malli.

1 It seems so owing to the strength of arguments.
But really this is like matters established in sastras.

CHARCHA

1. न्याय &c —नि+अय or इ+अञ् करणे=न्याय argument, logic
(युक्ति') See ante. निर+नो+क्त कर्मणि=निर्णीत established, सार
essence, meaning, न्यायेन निर्णीत, इत्येतत् । न्यायनिर्णीत सार. अस्य, बहु ।
तस्य भाव इति न्यायनिर्णीतसार+त्व=न्यायनिर्णीतसारत्वम् the fact of establi-
shing meaning by argument. तस्मात् । हेतौ प्रसो by the rule
“विभाषा गुणोऽस्त्रियाम् ।” Here एत्व in निर्णीत comes by the rule
“उपसर्गादस मासेऽपि योपदेशस्य” ।

2. निरपेक्षम्—अप+ईक्ष+अ भावे=अपेक्षा, dependence, निर्गता ।

অপেক্ষা অজ্ঞাত, বহু। Qual. বাক্যম্। The sentences here are independent In fact they seem so owing to clear-out logical argument See Malli.—যুক্তিদাচ্যাত্ &c. .

3. আগমে—আ+গম্+অপ—আগম্। e sastra, তন্মিন্। বিষয়াধি করণে ওমৌ। আগমে ইব means আগমবাক্যম্ ইব।

4. অপ্রকম্প্যতয়া—প্রকম্পয়িতুং যোগ্যম্ ইতি প্র+কম্প+খিচ্+প্রকম্প্য refutable, ন প্রকম্প্যম্ নজতৎ। অপ্রকম্প্যস্য ভাব ইতি অপ্রকম্প্য+তল = অপ্রকম্প্যতা non-refutableness, তয়া। হেতৌ ইয়া।

5. অন্বেষাম্—জদ্যোগে কস্ম'রি বহৌ। Here the জৎ affix যৎ (in অপ্রকম্প্য) is a জ্ঞাপ্রত্যয়, hence দসৌয়া here is also correct by the rule “জ্ঞানানাকস্ম'রি বা’। Comp “মৌমাংসমিব তে” in Kenopanishad II. 1.

6. আশ্রায়&c —আ+শ্রা+ঘञ. করণে=আশ্রায়' veda, তস্য বচনম্ (উক্তি:), ইতৎ। আশ্রায়বচনম্ উপমা অস্ম, বহু। Qual. বাক্যম্। The speech is unrefutable hence resembles vedic speeches.

Derive—জা as মনতি, মনৌ জাষ্যতি &c,

40. Same idea continued

অলংঘ্যত্বাজ্ঞানৈরন্যৈঃ স্তুমিতীদন্বদৃষ্টিতম্।

ঐদাম্যাদির্দ্যসম্পত্তেঃ শান্তং চিত্তমৃগৈরিব ॥ ৪০ ॥

Prose.—অন্যে জনে অলঙ্ঘ্যত্বাৎ স্তুমিতীদন্বদৃষ্টিতম্, অর্থসম্পত্তে ঐদাম্যাদির্দ্যসম্পত্তেঃ শান্তং চিত্তমিব শান্ত বাক্য' কঃ ব্যাকৃষ্যেত।

Eng.—Who can utter a speech, powerful like the swollen sea because of its unrefutable nature, and calm like the mind of a sage owing to its loftiness of meaning.

Beng.—অত্র লোক কর্তৃক অমূল্যজন্যে স্বতরাং ভরদ্বাষিত নাগরের জায় গন্তায় এবং ঐদাম্যাদির্দ্যসম্পত্তেঃ শান্তং চিত্তমিব শান্ত বাক্যই বা কে বলিতে পারে।

Expl.—The speech was unrefutable and it swayed all before it, hence it was like a rough sea capturing all

around it, Again owing to its loftiness for its richness of meaning, the speech resembled the mild tranquil nature of a sage's mind:

Malli.—अलङ्घ्यत्वादिति—‘अने’ अने ‘अलङ्घ्यत्वात्’ अनुलङ्घनीयत्वात् ‘सुभित्तोदत्तजितम्’ उच्चैः शान्तिविशेषत्वात् ‘औदार्यात्’ उक्तिविशेषत्वात्, श्लाघ्यविशेषत्वात् [तदुक्तं दण्डिना “उत्कर्षवान् गुणं कश्चिदुक्ते यस्मिन् प्रतीयते । तदुदाराद्वायं तेन सनाथा काव्यपटतिः । श्लाघ्यैर्विशेषणैस्तमुदारं केशिदिव्यते ॥” इति । “अशम्यार्थत्वात्” इति केचित् १] अन्यत्र व्यसित्वात् इत्यर्थः । ‘अशम्यते’ प्रयोजनसम्पत्तेः अन्यत्र अणिमादिसम्बद्ध ‘अशमे’ मुने ‘चित्तमिव शान्तं सौम्यम् ॥ ४०

Notes on Malli

1 It is said by Dandina “उदार is that where appears some high quality, by this the line of poetry is provided with a master. Some wish उदार as having significant ennobling epithets. According to some औदार्यात् means having no vulgar meaning.”

CHARCHA

1 अलङ्घ्यत्वात्—लङ्घ + ग्यत् कर्मणि = लङ्घ्य surmountable, न लङ्घ्य, न लङ्घ्यत् । तस्य भार इति अलङ्घ्य + त्व = अलङ्घ्यत्वम् । तस्मात् । द्विती प्रसू । अप्रकम्प्यता in sl 39 and अलङ्घ्यत्व here do not constitute tautology, for the previous sloka speaks of the arguments of the speech, whereas here the meaning or import of the speech is being described (In sl 38 we learn about the words adopted in the speech here mainly the meaning)

2 जनेः—अनुक्ते कर्त्तरि श्या । इष्टी is also correct, see “कृत्यानां” कर्त्तरि वा” —(sl, 39)

3. सुभित &c.—दभ + क्त कर्त्तरि = सुभित disturbed. उदकमव अस्ति इति उदक + वतुप्—उदस्यान् sea, by the rule “उदस्यानुदचौ च” । लज्ज + क्त कर्मणि = लज्जितम् elevated, hence all-swaying. सुभित उदस्यान्,

কর্মণা। স ইব জজিতন্, উপমানতন্ by the rule “উপমানানিসামাণ্য-
বচনে।” A rough sea sways all before it, so a speech of ^{also}
valued meaning prevails on all, of, also ‘জজিতমর্থযুক্তম্’ —
Malli under Sisū. XVI sl 38, Qual. বাক্যম্।

4. বৌদায্যাত্—উদার is great, তস্য ভাব ইতি উদার+অর্থ=বৌদায্যম্
greatness i, e, having significant epithets. See Malli and
notes thereon, সুনিবৃত্তপদে=বৌদায্যাত্ means ব্যাগিত্বাৎ। দ্বিতী প্রমো।

5. অর্থ &c —অর্থ meaning, সম+পদ+ক্তিন ভাবে সম্যক্তি wealth,
অর্থানা সম্যক্তি wealth of meaning ইত্যত। তস্যা। শিবে দৃষ্টী, related
to বৌদায্যাত্। সুনিবৃত্তপদে—অশিমাতিসম্বন্ধে। These epithets refer
to both ‘speech’ and ‘sage’s mind’ Both are restrained

6. শান্তম্—শম+ক্ত কতরি=শান্ত restrained (চিত্তপদে), (বাক্য
পদে) calm Qual. বাক্যম্। The speech was all swaying and
calm, hence its beauty

7 Voice—See sl. 41

41 It is difficult to utter a similar speech

ইদমীদৃগ্, গুণোপেতং লব্ধবাসরসাধনম্।

ব্যাকুর্য্যাত্ কঃ প্রিয়ং বাক্যং যো বক্তানিহগাশয়ঃ ॥ ৪১ ॥

Prak—Easy

Proce,—ইদম্ ইদৃগ্, গুণোপেতং লব্ধবাসরসাধনম্ প্রিয় বাক্যং ক ব্যাকুর্য্যাত্, য-
বক্তা ইদৃগাশয়ঃ ন (ভবতি)।

Eng.—Who can utter such salutary speech adorned
with such qualities and appropriate in time and means,
unless he has such a purpose (and wit). 41

Beng—এইরূপ গুণযুক্ত, প্রাপ্তকাল ও প্রাপ্তোপায় এই প্রিয়বাক্য
কে বলিতে পারে; যে স্রবস্তার ইচ্ছা (পূর্ব ইহাতে) এইপ্রকার না হয়।

Expl. — Easy.

Mall. — इदमिति — “इदम् ईदृग्, सोपेन” यथोक्तगुणयुक्तम् [इदम् उपपदात् दृष्टेः किन् । “इद-किमोरीशकौ” इति ईंशदिशः १] ‘लब्धावसरसाधनं’ लब्धे प्राप्ते अवसरसाधने कृलोपासौ येन तत्, ‘प्रियं’ प्रीतिकरं ‘वाक्यं’ क’ वक्ता व्याकुर्व्यात्, व्याहरेत्, य वक्ता न ईदृगाशय’ ईदृग्विवक्षाभन् न भवतीति शेष । ईदृग्विद्वि-शाली न भवति इति तस्य अर्थस्य वक्तुमशक्यत्वात्, इति भावः २ ॥ ४१ ॥

Notes on Malli

1. In ईदृग्, there is किन् after दृश् having इदम् as उपपद । Then ईंश् is substituted for इदम् when दृक् &c follows by the rule “इदकिमो” (Malli), 2 The sense is, if he is not such intelligent then this logical sentiment cannot be given out.

CHARCHA

1 ईदृग्, etc. — इदम् + दृश् + किन् कर्मकर्त्तरि = ईदृक्, thus, such, (see सादृश ante). उप + इ + क्त कर्मणि उपेतम् endowed, ईदृक् गुण कर्मधा । तेन उपेतम्, इतत् । Qual. वाक्यम् । See Mall. “यथोक्त-गुणयुक्तम्” ।

2 लब्धे &c. — अवसर is here ‘time’. साध्यते एभिः इति साध + ल्युट् करणे साधनम् ‘means’ (उपाय) । अवसरश्च साधनञ्च अवसरसाधने, इत् । लब्धे अवसरसाधने येन, वद् । तत् । Qual. वाक्यम् । A speech made in time and in proper ways, is adopted by all. The speech was timely, for अर्जुन was at that time engaged in penance, the arguments for salvation were also properly put Thus speech had been made in a proper time it had got अवसर (time), and it boded the means for some end—it had साधन (means for execution) and it was in a proper place too.

3 व्याकुर्व्यात्—वि + आ + क्त + विधिलिङ्, यात् । Can utter “शक्ति-लिङ् च” । Nom. क ’ conj. ante

4. य — उत्तरवाक्यगतत्वे नोपादानात् तच्छब्दोपादानं नापेक्षते । Qual. वक्ता । वक्ता is Nom. to भवति understood.

5. ईदगा^० &c.—आ+शी+अच् भावे आशयः purpose, ईदक/ (Deriv, above) आशयः अस्, whose purpose is such, वह । इ-अत्, to वक्ता । वक्ता is to be both बुद्धियुक्त and well prepared

6, Voice —...केन .. व्याक्रियेत .. येन वक्ता .. आशयेन ... (भूयत्) . ।

7 Remark—The difficulties in making such a speech are numerous But you have well performed this feat even though not prepared, Hence you are not an ordinary man (of, "भवतेते नाकृतपुण्यकर्मणा प्रसन्नगम्भीरपदा सरस्वती") । The difficulties are enumerated in right order (i) Clearness etc, of words (ii) force of arguments (iii) depth of meaning and sentiment

42 You don't know the cause of my penance

न ज्ञातं तात यदस्य पौर्वापर्यममुष्य ते ।

शसितुं येन मा धर्मं मुनिभिस्तुल्यमिच्छसि ॥ ४२ ॥

Prak.—ते तात, ते न ज्ञातम् (O venerable one, it is not known to you). What is not known to me ?—अमुष्य यदस्य पौर्वापर्यं ते न ज्ञातम् (You do not know the cause and effect of this my penance) How do you infer this ?—येन मा धर्मं शसितुमिच्छसि (Because you wish to give me instructions about religion), Every act must be based on religion—मुनिभिस्तुल्यधर्मम् (I know that, but you advise me to follow an anchorite's religion I am not an ascetic, hence my religion will differ from his)

Prose,—हे तात, अमुष्य यदस्य पौर्वापर्यं ते न ज्ञातम्, येन मा मुनिभिस्तुल्य धर्मं शसितुम् इच्छसि ।

Eng—O sir, you do not know the cause and effect of this effort (of mine), because you wish to instruct me religion equalling that of an anchorite. 42.

Beng—महाशय, आपनि आमात्र এই তপশ্চক্রণ উত্তমের কারণ ও

फल जानेन ना, वेहेतु आपनि आमाके मुनिर तुम) मोक्षार्थ शिक्षा
स्मिन्नेच्छा करितेहेन ।

Expl.—See Prak

Mall.—एवमिन्द्रवाक्यम् उपशोक्तं न अहं तस्य उपदेशस्य अधिकारो इति
परिहरीति नेति 1—हं 'तात', असुष्य यत्र' तपोरूपस्य अस्य मदयोदयोगस्य, पूर्वं च
अपरञ्च पूर्वोपर, तएव 'पूर्वोपस्य' कारण फलञ्च [चातुर्ऽर्थादित्वात् स्वार्थे ष्यञ्
प्रत्यय. ()] 'ते' तव 'न ज्ञात' त्वया न ज्ञायते इत्यर्थे ["मतिबुद्धि—" इत्यादिना
वर्त्तमाने क्त । तद्योगार्द्धे षष्ठौ 2] । कुत —'येन' कारणेन 'मां मुनिभिः तुल्य' मद्दृशं
धर्मं मोक्षधर्मं 'शासितुम्' उपदष्ट 'मिच्छसि' । [शासिरयं दुहादित्वात् द्विकर्मक
त्रिय. 3] ॥ ४२ ॥

Notes on Malli.

1 Thus having praised Indra's speech he dismisses it
by न &c, saying "I am not fit for this instruction". 2 वर्त्तमाने
क्त in ज्ञात is by the rule "मति—" (char) Here अनक्त कर्त्ता takes
षष्ठौ in connection with this क्त । 3 The root शास being of
the दुहादि list is to be taken as द्विकर्मक ।

CHARCHA.

1 ज्ञातम्—ज्ञा + क्त कर्मणि वर्त्तमाने = ज्ञातम् is known, Nom, 1 o
अनक्तकर्त्ता is ते which takes षष्ठौ by the rule "क्तस्य च वर्त्तमाने" । ज्ञा
being वृद्धार्थे takes वर्त्तमाने क्त by the rule "मतिबुद्धिप्रजायर्थश्च" । For
तात (case of address) see sl, 44.

2 पूर्वोपस्यम्—पूर्वं antecedent, cause (here), अपर subse-
quence, (फल here) पूर्वञ्च अपरञ्च, प्रभापरे—इन्द्र । पूर्वोपस्यम् is also
correct, by the rule "विभाषा वृत्तसंगठनधन्यस्त्रनपशुशकुलश्ववडव पूर्वोपर-
अधरोत्तराणाम्" । पूर्वोपरस्य भाव इति पूर्वोपर + ष्यञ् (ब्राह्मणादि) = पूर्वोपस्यम्
antecedent and subsequence, cause and effect Malli's "चातु-
र्ऽर्थादित्वात् स्वार्थे ष्यञ्" is a slip, for strictly चातुर्ऽर्थादि list of सिद्धा-
न्तकौमुदी does not include पूर्वोपर in it, further in पूर्वोपस्यं.

चौतराधये &c. there is वाच-प्रत्यय । Thus Haradatta says “उत्तरे च चतरे च चौतराधयाः तेषां भाव चौतराधयम्” । उक्तकर्म—of ज्ञातम् ।

3. वासितुम्—वास+तुमुन् to instruct The root is विकर्मक , of the karika “दुष्टाच्च पचदष्टद्विप्रच्छिद्विभूषामुजिमन्यसुषाम् । कर्मयुक्तस्यादकथित प्रया व्याघ्रोदकस्वहाम् ॥” Here प्रधानकर्म is—धर्मम्, and अप्रधान ~~कर्म~~ ।

4. येन—हेतो र्था ।

5. मुनिभि—Definition of २ मुनि (स्थितधी) is found in Gita, thus—

“दुःखेष्वनुद्विगमना सुखेषु विगतस्पृह
वीतरागभयक्रोध स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥”

तुल्ययोगे र्था । See the rule “तुल्यार्थे—” ante, Hence मुनीनाम् is also correct धर्मशास्त्रमननान् अपि मुनिः ।

6 इच्छसि—इष+लट् सिप wish Nom त्वम् understood [एष एवोत, ऐच्छत, एविष्यति] ।

7. Voice — न जानासि.....त्वया इष्यते .. ।

43 Speech inconsistent with the context is fruitless

अविज्ञातप्रवन्धस्य वचो वाचस्पतेरपि ।

ब्रजत्यफलतामिव नयद्गृह इवेहितम् ॥ ४३ ॥

Prak —वच अफलताम् ब्रजति (The speech becomes fruitless), Whose speech ?—वाचस्पतेरपि वच (Even Brihaspati's speech becomes fruitless) Preposterous—अविज्ञातप्रवन्धस्य वाचस्पते वच (I mean Vrihaspati's speech is of no avail if the context is not known to him, Hence your advice too goes amiss) Any parallel ?—नयद्गृहः ईदितमिव (Enterprise is unsuccessful if not conducted according to the rules of Polity. Similarly your speech too is fruitless for you are not aware of the context of my penance). 43

Prose.—अविज्ञातप्रवन्धस्य वाचस्पतेरपि वचः, नयद्रुहः ईदृशमिष अफलतां
ब्रजति/प्रव ।

Eng —The speech even of Brihaspati unaware of the context indeed turns abortive, like the enterprise of one running counter to Polity, 43,

Beng—पूर्वापरसम्यक्ज्ञानहीन बृहस्पतिवच वाक्य, नीतिविरुद्ध-
चारीय उद्योगेन ग्राह्य निष्फलत्वं प्राप्ति इति ।

Expl — See Prak.

Malli,—अथ पूर्वोक्तप्रवन्धस्य अपि उपदेशे दोषमाह अविज्ञातेति—‘अवि-
ज्ञातप्रवन्धस्य’ अविज्ञात प्रवन्ध पूर्वापरसङ्गति यन् तस्य ‘वाचस्पते’ ब्रह्मरूपेति ‘अपि’
[कक्षादिवात् स । अथवा “षष्ठ्या पतिपुत्रपदपदयस्योच्चेपु” इति सकार ।
एतस्मादेव आपकात् अलङ्कृति केचित्] ‘वचः’ उपदेश, ‘नयद्रुहः’ नीतिविरुद्ध-
कारिण पुरुषस्य ‘ईदृशम्’ उद्योग ‘इतः’ अफलतां निष्फलत्वं ‘ब्रजति एव’
गच्छत्येव ॥ ४३ ॥

Notes on Malli,

1 स in वाचस्पति is by the rule “कक्षादिषु च” । Or—सकार is
by the rule “षष्ठ्या पतिपुत्र—” (Malli) Some say, अलङ्कृति comes
by implication from this very rule (char)

CHARCHA

1 अविज्ञात &c.—प्रवध्यते अनेन इति प्र + वन्ध + चञ्ज करणे = प्रवन्धः
context, (with antecedent and sequence) वि + ज्ञा + क्त कर्मणि =
विज्ञात known. न विज्ञात, न ज्ञातम् । अविज्ञात. प्रवन्ध अस्य, बह्व । तस्य ।
Qual. वाचस्पते ।

2. वच — वच् + अमुन् (उणादि) = वचस् speech, advice तत् ।
Nom. to ब्रजति ।

3 वाचस्पते — This is an instance of अलङ्कृतिमात्र ; hence the
form is वाचस्पते in षष्ठी like सुते. by the rule “पतिः समासएव ।” श्लोके

बडो, related to वचः । वाचः पतिः वाचस्पतिः, इतत् (अलुक् समास) । The बडो does not disappear and the विसर्ग is replaced by स । ~~This~~ the गणकार explains saying that वाचस्पति occurs in the कस्कादि list. Hence because the list wants स for विसर्ग, therefore the विसर्ग is not dropped as is usual in a समास (विसर्गस्य अलुक्) । Nagasa first appeals to the rule “तत्पुरुषे कृति बहुलम्” “वाचस्पत्यादौ तैत्तिरीयपुरुषे कृति इति अलुक्”—Sabdendusekhara He has then to refer to कस्कादि list for the स । The कस्कादि list is आकृतिगण, but so far as given by पाणिनि the word वाचस्पति does not appear in it If however, we take this as a vedic usage then we may refer to the rule “ब्रह्मा पतिपुत्र—” (See Malli) which enjoins सत्त्व and by implication अलुक् also of—“कथं तर्हि वाचस्पतिइति । उच्यते, क्वचित् ह्यान्दा अपि भाषायां प्रयुज्यते । कस्कादिषु वा षट्त्वम्—Saranadava, See also वाचस्पत्यम् in our sisu II 30.

4 ब्रजति—ब्रज+लट् ति । [ब्रजाज, ब्रजिष्यति, ब्रजाजौत्] ।

5 अफलताम्—अविद्यमानं फलमस्मिन्, बहु । अफलस्य भाव इति अफल+तल्ल=अफलता fruitlessness ताम् । Obj. of ब्रजति ।

6 एव—An अव्यय denoting “certainly”

7. नय &c —नौ+अच् करणे बाहुलकात्=नय see canto I. sl. 6 नय दुश्चिन्ति इति नय+द्रुह+क्तिप् कर्त्तरि=नयद्रुह् those warring against polity, going against नयशस्त्र । तस्य । शेषे इडो, related to ईहितम् ।

/ 8 ईहितम्—ईह (चेष्टायाम्) + क्त नपुंसके भावे=ईहितम् enterprise (लक्ष्यम्) । उपमान of वच ।

9. Voice.— ..वचसा ..अफलता ब्रज्यते ईहितेन इव ।

44 Thus I am not fit to receive your present advice

श्रेयसोऽप्यस्य ते तात वचसो नास्मि भाजनम् ।

नभसः स्फुटतारस्य रात्रे रिष विपर्ययः ॥ ४४ ॥

Prak —इ तात, अस्य ते वचस' भाजन' नास्मि (O sir, I am not the fit man for this harangue of yours). I think a good

advice is always effective—श्रेयसः अपि वचसः न भाजनम् (Your advice is salutary, but it will not affect me, for my motive is otherwise than you think) I can't follow you—रात्रे विपर्ययः, स्फुटतारस्य नभसः न भाजनम् (Day cannot hail a starry sky, so I with my mind bent on another direction, cannot accept this your sound salutary advice). 44

Prose.—हे तात, श्रेयसः अपि ते अस्य वचसः, रात्रे विपर्ययः (दिवसः इत्यर्थः) स्फुटतारस्य नभसः इव, न भाजनम् अस्मि ।

Eng O sir, I am not the person for this salutary advice of yours as a day the antagonist of night, is not the receptacle of clear-starred sky. 44.

Beng—महाशय बाबुबि विपर्याय (अर्थात् विपरीत) दिवस वेषन तारकायुक्त आकाशेन पात्र इव ना, तद्गुण आसिउ आपनार এই हित-वाक्येन उ उपदेशेन पात्र नाई ।

Expl —See Prak

Mallī —‘ननु सदुपदेशस्य कुत वैफल्यम इत्याशङ्क्य, स अपि अस्थाने प्रयुक्तश्चेत् उषरचेत्वे शालिवीजवत् विफल एव इति आशयेन आह, श्रेयस इति१—न ‘तात’ [‘पुत्रे पितरि पूज्ये च तातशब्दः प्रयुज्यते’ इति] ‘श्रेयसः अपि’ द्वितीययोगात् प्रसक्ततरस्यापि ‘अस्य ते’ तत्र ‘वचसः’ द्वितीयदेशरूपस्य ‘रात्रे विपर्ययः दिवसः स्फुटतारस्य’ व्यक्ततारस्य ‘नभस इव भाजनम्’ पात्रं ‘नास्मि’ अनधिकारित्वात् इति भावः [अत्र अहं नभोमात्रसम्बन्धसम्भवे अपि तारासम्बन्धासम्भवात् तद्विशिष्टनभः—सम्बन्धविरोधात् युक्त तारकितस्य नभस न पावनमहः इति२] ॥ ४४ ॥

Notes on Mallī.

1. “Where is the barrenness of good advice” apprehending this he says, that too directed to an improper person is fruitless like paddy—seed sown in a barren ground. 2. It is right that day is not the receptacle for starry sky, though

day has connection with the sky only still it has no relation with stars hence here is contrast of day with ~~starry~~ sky.

CHARCHA

1. अयेयस्—अतिशयेन प्रशस्य इति प्रशस्य + ईयसुन् = अ + ईयसुन् अयेयस् good. तस्य । Qual. वचसः ।

2. तात—Case of address. The word is used on son, father and respectable persons, of. “पुनः पितरि पूज्ये च तातशब्दः प्रयुज्यते”—Mall.

3. वचसः—शेषे षष्ठी, related to भाजनम् ।

4. भाजनम्—भाजन is पाव । The word is always neuter. विषेय of अहम् ।

5. नभसः—उपमान of वचस । The sky is compared to वच ।

6. स्फुटतारस्य—स्फुटा' (प्रकटा') तारा अस्य, अस्मिन् वा बहु । तस्य । Qual नभसः । Starry sky is compared to good advice.

7. विपर्ययः—वि + परि + इ + अच भावे विपर्यय contrast. रात्रेः विपर्यय is day (दिवस्), for it contrasts night दिवस is compared to अहम् ।

8. अस्मि—अस + लट् मि । Nom. अहम् ।

9. Voice,—...सया भाजनेन न भूयते विपर्यय [अस्ति here changes to भू, of. the rule “अस्तेभू.”] ।

45 *Let me disclose myself*

क्षत्रियस्तनयः पाण्डोरहं पार्थो धनञ्जयः

स्थितः प्रास्तस्य दायादैर्भ्रातृज्येष्ठस्य शासने ॥ ४५ ॥

Prak.—अहं पाण्डोः तनयः (I am Pandu's son). There are several Pandus—अहं क्षत्रियः (I am kshatriya Pandus son).

He has several sons—अहं पार्थो धनञ्जय. (Pandu begot me through Kunti and my name is Dhananjaya). Now I recognise you, but what is the aim of your penance—व्येष्टस्य धातुः शासने स्थित (I am doing this penance to carry out my eldest brother's order), Why he ordered you so ?—दायादेः प्राक्तस्य धातुः (My brother has been ousted from the kingdom by the co-sharers Now to take revenge I am here practising penance at his command. Hence salvation is not my aim) 45.

Prose —अहं चविय पाण्डोलनय पार्थ धनञ्जय दायादेः प्राक्तस्य व्येष्टस्य धातुः शासने स्थित । ४५ ।

Eng—I am kshattrya, son of Pandu through Pritha (Kunti) named Dhananjaya I am under the command of my elder brother ousted from the kingdom by the cousins.

Beng—आमि ক্ষত্রিয়, পাণ্ডুর পুত্র কুন্তীগর্ভজাত—নাম ধনঞ্জয় । জ্ঞাতিগণকর্তৃক রাজ্য হইতে বিতাড়িত (অতএব বৈরনির্যাভনাথ) জ্যেষ্ঠ ভ্রাতার আদেশ পালনে নিযুক্ত হইয়াছি ।

Expl.—See Prak.

Mall.—‘कुत मे मोक्षोपदेशानधिकारितम्, किञ्च ते तपस पौर्वापर्याकथ न जाने’ इत्याशङ्क्य तत् सर्वं स्वजात्यादिकथनपूर्वकं निरूपयति चविय इति 1—‘अह चविय.’ चवियकुलजात । तवापि महाकुलं प्रसूत. वीरसन्तानस्य इत्याह—‘पाण्डो-क्तनय’ इति । तवापि कौन्तेय’ अस्मि न साद्रेय इत्याह—‘पार्थ.’ इति । प्रथा कुन्तो तत्सुत पाथ [‘तस्यापत्यम्’ (?) इति अण्] अर्जुन’ अहं महावीरस्य इत्याह—‘धनञ्जय’ इति । उत्तरकुलम् विजित्यधनाहरणात् धनञ्जय अस्मि इत्यर्थः । [खचि सुमागम इति उक्तं प्राक् । ‘धनञ्जय’ इति उक्ते शरोरस्य वायु. सर्पविशेषः वा स्यात् तदर्थं पार्थ । गन्धर्व अपि कथितं पृथामृत. अस्ति तदर्थं पाण्डोः सुत (? तनय) । नैमिषारण्ये पाण्डु, विप्र तत्पत्नी पृथानाम काचित् ब्राह्मणी तत्पुत्रः अपि स्यात् तदर्थं चविय. इति 2] अथ एवं चेत् तर्हि किमर्थं तपस्यसि, मोक्षार्थं वा किं न तपस्यसि 3 ?

तवाह स्थित इति—‘दायादे.’ दायं पेटकम् धनमाह दते इति दायादा ज्ञातयः
 [“दायादो ज्ञातिपुत्रयोः” इति । “विभक्तञ्च” पितृद्वयं दायमाहुर्मनीषिणः” इति च
 विश्वः । “स्त्रामौशरादि” सूत्रेण सोपसर्गादपि ‘दयाद’ इति क प्रत्ययान्तः निपातनात्
 साधुः ४] हेः ‘प्राक्तस्य’ राज्यात् निरस्तस्य वैरनिर्घातनाशिः नः इत्यर्थः ‘जेष्ठस्य भ्रातुः’
 युधिष्ठिरस्य [वृहस्पत्यात् वृष्टन् प्रत्ययः । वृष्टस्य ज्योतिषः ५] ‘यासने’ निदेशे स्थितः
 तदाज्ञया तपस्यानि इत्यर्थः [अन्यथा मानङ्गानिः सोभावभङ्गः पूज्यपुजाव्यतिक्रमः शेष-
 स्यात् इति भावः । अतएव द्विसेकरस्य रागद्वेषकषादितत्वेन सः कुतः मे मोक्षोप-
 कारः इति तात्पर्यार्थः । सार्थः (? सार्थक) विशेषणत्वात् परिकरात्कारः ६] ॥ ४५ ॥

Notes on Malli

1. “Whence is my unfitness of advice for your salvation, and how do I not know the antecedent and sequel of your penance?”—Apprehending this he establishes this by a narration of his own caste &c 2 It is said before that सुम् comes in when खच् follows (Now Malli shows the appropriateness of the epithets धनञ्जय &c, here) . If only धनञ्जय is said then it may refer to our particular bodily wind or a snake hence ‘पार्थ’ is used There is a certain गन्धर्व, son of Pritha, so he further says पाण्डो तनयः । In नैमिशारण्य there is a Brahman named पाण्डु, having a wife named पृथा, so the reference by पार्थ only may be to their son, hence चवित is used 3 If this be so, why do you practise penance and why is not your penance being conducted for salvation ? 4 Visva says दायाद means ज्ञाति and पुत्र । It also says “the wise say that divisible hereditary property is called दाय” दायाद is irregularly formed with the affix क added to the सोपसर्ग root दा—1, e, चा + दा, this is by implication from the Panini’s rule “स्त्रामौशरादिप-
 तिदायादसाक्षिप्रतिभूपस्तैश्च” । 5. In ज्येष्ठ we have वृष्टन् after the word वृष्ट । वृष्ट is replaced by व्य (the rule is “वृष्टस्यच”) । 6. Other-
 wise there will ensue loss of

self-respect, and fraternity and transgression of adoration to the adorable, Hence how can there be fitness for salvation of mine, having spiteful sentiment and having the mind bitter with anger and malice—This is the purport here. The figure is परिकर here, for the epithets are all significant.

CHARCHA.

1. चवियः—चवर्जात इति चव+च=चवियः A descendant of kshatriya, also a protector, of “चनात् किल वायने इतुदय चवल् शब्दो मुचनेषु दृढ.”—Raghu. “स चवियस्त्राणसहसतां यः”—Kirat III, Pred to अहम् ।

2. पार्थः—पृथा is a name of कुन्ती । तस्या अयम् जात इति पृथा+अच्=पार्थः Son of Kunti Here अच् comes by the general शेषिक rule “तस्येदम्” । Malli’s “तस्यापत्यम् इत्यण्” is a slip In the sense of तस्या अपत्यम्, पृथा will take टक् by the rule “दाचः” । Thus Bhattoji says “पार्थ इत्यत्र तु ‘तस्येदम्’ इत्यण्” । दुव टङिति has ‘कथ पार्थं वनञ्चय, पृथा शब्दात् शिवाद्यण्” । But as the शिवादि list of काशिका and सिद्धान्त कौमुदी does not include पृथा in it, so we prefer Bhattoji’s derivation. Some include it in the उन्वादि list and derive पृथा+अच् (अपत्ये) =पार्थ । Qual. वनञ्चयः ।

3. वनञ्चय—Derive—वन+जि+खच्—see canto I. sl, 35. For the significance of the epithets see Malli and notes thereon Pred. to अहम् । As a वनयाहक he was also a तपोयाहक । Hence also this name of अर्जुन is appropriately used here.

4. स्थितः—स्था+क्त कर्त्तरि । Nom अहम् । Conj ante.

5. प्राप्तस्व—प्र+अस (क्षेपे) दिवादि+क्त कर्मणि=प्राप्त. ousted. तस्य । Qual. आतु ।

6. दायादे—दाय is divisible hereditary property. दायमाददते इति दाय+आ+दा क कर्त्तरि निपातमान्=दायादाः cousins and uncles (जातयः) । तै. १, अर्जुनो कर्त्तरि श्या । The rule “आतोनुपसर्गे क” —directs क after आकारान्ता roots not preceded by an उपसर्ग, still आ+दा here takes it; for पाणिनि himself uses the word दायाद in the

rule “ଲୀନୋଦର—” (Malli); also of, “ସୌରଭାବିକାଂ କୋହସ୍ୟାତ୍ ଗତପଦ
ନିପାତନାତ୍ କ:—” Tattwabodhini, Or—ହସ+ହସ୍+କ୍ ଶତ୍ତରି
=ହାସାଦା: । ତୈ: ।

7, ज्येष्ठस्य—अतिशयेन वृद्ध इति वृद्ध+इष्टन्=ज्य+इष्टन्=ज्येष्ठ: [eldest.
तस्य । Qual. [आतु: । वृद्ध+इष्टन् also gives वषिष्ट, and-प्रशस्य+
इष्टन् gives both अश्व and ज्येष्ठ ।

8. शासने—शिक्ष्यते यदिति शास्+लुगट् कर्मणि=शासनम् [Command.
तस्यिन् । अघि ७मो ।

9, Voice—अत्रियेष तनयेन.....पाद्रेण धनञ्जयेन मया (भूयते)
मया स्थितम् ।

46. I follow penance at Vyasa's Cammand.

कृष्णहोपायनादेशादिभर्मिब्रतमौदृशम् ।

भृशमाराधने यत्त: साराध्यस्य मरुत्वत: ॥ ४३ ॥

Prak.—What is the reason for this penance—कृष्णहोपायना-
देशात् ईदृशं ब्रतं विभर्मि [I observe this vow at the command of
Vyasa .It is he who prevailed on my eldest brother for sen-
ding me for penance]. Whom do you worship?—साराध्यस्य
मरुत्वत: आराधने भृशं यत्त: [I am deeply engrossed in the worship
of my उपास्य देवता Indra. For as a Kshatriya he can endow
me with befitting valour and weapon] 46.

Prose.—कृष्णहोपायनादेशात् ईदृशं ब्रतं विभर्मि । साराध्यस्य मरुत्वत: (इन्द्रस्य)
आराधने भृशं यत्त: (अस्त्र) ।

Eng.—I take up this vow at the instance of Vyasa. I am
deeply engaged in the worship of Indra, my object of adora-
tion. 46.

Beng—कृष्णहोपायनं व्यासस्य आज्ञानेन आरभ्य এই ব্রত ধারণ
করিতেছি । নিজ আরাধ্যদেব ইন্ଦ্রের পূজার আমি নিতান্ত যত্নবান আছি ।

Expl.—See Prak.

Mall.—यत् उक्तम् 'विदुः केवलं वेदः' इति तन्नोत्तरमाह कण्वेति—'कण्व-
होपायनादेशात्' होपम् अयनं जन्मभूमिः यस्य सः होपायनः, स एव 'होपायनः' व्यासः
[प्रज्ञादित्वात् स्वार्थे ण्य् प्रत्ययः] स एव कण्ववर्णत्वात् कण्वहोपायनश्च । तस्य आदेशात्
उपदेशात् 'इदृश' विदुः इवेवमित्यर्थः. 'व्रत' तपोनियमं 'विभर्ति' चारयामि, न तु
खेच्छया इति भावः । अथ उपायां देवतामाह, भृशमिति—'स्वाराध्यस्य' सुखमारा-
ध्याय्य [प्रादि समासः । 'स्वाराध्यस्य' इति पाठे उपमृष्टात् खल् प्रत्ययः] 'महत्ततः'
इन्द्रस्य 'भृश' सम्यक् 'चाराधने यत्' प्रयत्नवान् इत्यर्थः । तस्य अत्रियदेवतत्वात् इति
भावः ॥ ४६ ॥

CHARCHA

1. कण्व &c.—होप is island, स अयनं (जन्मस्थानं) यस्य सः होपायनः,
वहु— व्यास is called होपायन for he was born in an island. होपायन
एव होपायन, प्रज्ञादित्वात् स्वार्थे ण्य् । कण्व होपायन. कर्मधा— । तस्य
आदेशः, इतत् । तस्यात् । इतो प्रमो । Or— ल्यपलोपे कर्मणि प्रमो । Thus
होपायनादेशात् = होपायनादेशम् आश्रित्य । Malli gives the reason why
व्यास is called कण्वहोपायन, of 'स एव कण्ववर्णत्वात् कण्वहोपायनश्च' ।

2. विभर्ति—भृ + लट् निप् । Nom अहम् [वभार-वधे भरिष्यति ते,
अभाषीत अभृत] ।

3. इदृशम्—Deriv. sl. 41. The base is इदृश with कञ् ।
Qual. व्रतम् । see also मृदृश' in sl. 10 ante.

4. भृशम्—An अव्यय meaning 'greatly'. Adv. Qual. यतः ।
Or=भृशम् means सम्यक् । Adv. Qual. चाराधननिधाय ।

5. यत्—यत् + क्त कर्त्तरि (अक्तमकत्वात्) = यत्तः attentively enga-
ged. Nom अहम् । [यतते, येते, यतिष्यते] ।

6. स्वाराध्यस्य—आ + राध् + ण्यत् कर्मणि = चाराध्य Object of adora-
tion. खल्व चाराध्यः इतत् । तस्य । Qual. महत्ततः । Malli, makes
here a प्रादितत् of (सुखम्) and चाराध्य here ; but शिव is more
easily adorable (चाराध्य) than इन्द्र, he is indeed आरतोष । Further
स्वाराध्य here points to his object of adoration, and indeed

Malli, means this when he says 'अथ उपास्यां देवतानाह'। Hence we prefer a इतत्—here as given above.

7. मरुत्वतः—मरुतः (देवताः) सन्ति अस्य इति मरुत् + ऋतुप् = मरुत्वत् & name of Indra, तस्य । शेषे इष्टौ, related to आराधने । मरुत् is not a पद here by the rule "तसौ मत्वहे", hence we do not get मरुत्वान् ।

8. Voire—...मया विद्यते . यत्तम्.... ।

9. Remark,—For the nature &c of the व्रत referred to here, see canto III, sl. 22-25 — आचरता तपस्या...शत्रवत्समুत्थितारः etc.

47. *We are driven to this state through dice.*

दुराज्ञান् दीव्यता राज्ञা राज्यমাत्मा বয়ং বধূঃ ।

নীতানি পণ্যতাং নুনমীদৃশী ভবিতব্যতা ॥ ৪৭ ॥

Prak.—রাজ্য পণ্যতাং নীতানি [The king kept as pawn], Whom did he keep as stakes—রাজ্যম্ আত্মা বয়ং বধূঃ পণ্যতাং নীতানি [He staked kingdom, himself, us and his wife] Where did he stake all these ? দুরাঙ্গান্ দীব্যতা রাজা (The king played at dice staking kingdom &c And he lost all and consequently was reduced to this miserable present state), Dice is a sin, why a sane like him played this ?—ইদৃশী ভবিতব্যতা নুনম্ (Destiny prevails over all. He was rather destined to do so, he could not help) 47.

Prose.—দুরাঙ্গান্ দীব্যতা রাজা রাজ্যম্, আত্মা, বয়ং বধূঃ পণ্যতাং নীতানি । ইদৃশী ভবিতব্যতা নুনম্ । ৪৭ ।

Eng. — The king, playing at teaucherous dice 'staked king-
dom himself, ourselves and wife. Such indeed (or surely)
is providence. 47.

Beng—চুই পাশা খেলিতে বাইয়া রাজা বুধিঠির, রাজ্য, আত্মা, জাতা ও বধূকে পণ রাখিয়াছিলেন (ও হাখিয়াছিলেন) । নিয়তি নিশ্চয়ই জেতুন ।

Expl.—Very easy.

'Malli'—ननु महाद्वयभातसहायस्य महावीरस्य युधिष्ठिरस्य कथम् अरिपरिभव-
प्राप्तिः, इत्यत आह दुरचान् इति 1—'दुरचान्' कपटपाशकैः इत्यर्थः ["दिवः कर्म च"
इति करणे कर्मसंज्ञा] दोष्यता क्रीडता ["आहूतो न निवर्त्तत द्यूतादपि रणादपि"
इति शास्त्रात्, न तु व्यसनितया इति भाव 2] 'राज्ञा' युधिष्ठिरेण 'राज' राष्ट्रम्
'आत्मा' वयं चत्वार अमुजा 'बधू' जाया द्रौपदी च 'पण्यता' ग्लहलं ["पणोऽन्वेषु
ग्लहोच्चास्तु देवता. पाशकाश्चेते" इत्यमर 3] 'नीतानि' सर्वं द्यूते राज्ञा हारितमित्यर्थः ।
['नीतानि' इति मनुसंकेतकशेषः । 'नयते. द्विकर्म कत्वात् प्रधाने कर्मणि क्त 4] ननु
संज्ञस्य राज्ञः कथमियम् अविवक्ष्यकारिता 5 ? तत्राह—'भवितव्यता' अनर्थानाम्
अवश्यंभाविता 'इदृशीनूनं' निश्चितं—नात्र संशयः इत्यर्थः । बुद्धिरपि भवितव्यतानु-
सारिणी एव, न स्वतन्त्रा इत्यर्थः 6 ॥ ४७ ॥

Notes on Malli.

1. "How can there be insult from enemies of the highly
valourous Yudhishthira having assistant-brothers like you"
—This he answers by दुरचान् &c 2. From the injunction
"one must not desist from gambling and also from fight
when summoned" and not from addiction (dissipation)—This
is the sense. 3. Amara says, पण्य means stake at dice, and
अच, देवन, पाशक, are synonymous, 4. The root नी being
द्विकर्मक it takes क्त with reference to its प्रधानकर्म । [प्रधाने कर्मणि
क्त means प्रधानं कर्म विषयौक्त्य क्तः] । 5. Whence is this thought-
less deed of the all-wise king 6 Intellect too follows
destiny and is not independent.

CHARCHA

1 दुरचान्—अच is dice, दु' दुष्टा अच्चा दुरच्चाः, प्रादितन् । तान् । !Obj.
of दीवता । Here कर्मल (in दुरचान्) is optional by the rule "दिवः
कर्म च" । Hence दुरच्चे. is also correct.

2. दीव्यता—दिव + खट; स्थानि शब्द = दीव्यत् playing. तेन। Qual. राज्ञा ।

3. राज्यम्, आत्मा &c.—उक्त कर्म of नीतानि। The root नी is चिकर्मेक, hence its प्रधान कर्म—राज्यम् &c. becomes voiced by the diathem “प्रधाने नीवृत्तञ्चाम्” ।

4. नीतानि—नी + क्त कर्मणि = नीत caused. नीतश्च नीताश्च नीताश्च इति नीतानि। Here नपुंसकैकशेष comes by the rule “नपुंसकमनपु सक्तेकवच अस्याव्यतरस्याम्” । Hence नीतम् is also correct.

5. पण्यताम्—पण्य stake. तस्य भाव इति पण्यता। ताम्। अप्रधानकर्म of नीतानि ।

6. नूनम्—An अव्यय meaning ‘Surely.’

7. ईदृशी—Deriv. sl. 46. Qual, भवितव्यता ।

8. भवितव्यता—भू + तव्य भावे = भवितव्यम् Sure happening. तस्य भावः inevitability. “अदमिद्धितो भावो द्रव्यवत्प्रकाशते”, hence भवितव्य is द्रव्यवत् and as such there is no incongruity in attaching a भावतद्धित to it. The thing was predestined to happen and it has happened ; of “स ईदृशा भगवतो भवितव्यतैव”—Bhavabhūti, “नियतिः प्रतीष्टं गच्छति” । Nom. to भवति understood.

10. Voice—...दीव्यन् राजा.....आत्मानम् अस्मान् वधूँ...नीतान्... इदंश्या भवितव्यतया (भूयते)... ।

48. King Yudhishthira is pining.

तेनानुजसह्यायेन द्रौपद्या च मया विना ।

भृशमायामियामासु यामिनीष्वभितप्यते ॥ ४८ ॥

Prak,—तेन यामिनीषु भृशम् अभितप्यते (Yudhishthira pines at night). I think for a short period only—आयामियामासु यामिनीषु (He pines the whole night and in his suffering his nights seem heavy and long to him), Why this sufferance ?—मया विना अभितप्यते (He suffers due to my absence), Is he alone the

sufferer—अनुजसहायेन तेन द्रौपद्या च अभितप्यते (He, his brothers and Draupadi too pine for my absence, This thought does not at all allow वैराग्य to come up to my mind). 48.

Prose.—अनुजसहायेन तेन द्रौपद्या च, मया विना आयामियानासु यामिनौषु मृशम् अभितप्यते ।

Eng.—Without me he (Yudhisthira) along with his younger brother and Draupadi too, greatly pine at night having prolonging hours. 48

Beng.—আমার অভাবে, অনুজসহ রাজা যুধিষ্ঠির ও দ্রৌপদী দীর্ঘসাম (যামিনীতে) রজনীতে অত্যন্ত মৃশ হইতেছেন ।

Expl.—See Prak.

Mall.—ननु तथापि तव एव तेषु आसङ्गः न तेषां त्वयि तदाह १ तेनेति—
'अनुजसहायेन' अनुजा' सहजाता सहाया यस्य तेन अनुजयुक्तेन इत्यर्थः । [तुल्ययोगः
सहायार्थे २] 'तेन' युधिष्ठिरेण 'द्रौपद्या च', 'मया विना' मद्विरहात् इत्यर्थः ।
'आयामियानासु' आयामिन यानां प्रहरा यानां ता तासु [दुःखितस्य तथाभावात् इति
भावः] 'यामिनौषु मृशम् अभितप्यते' [भावे छट्] तेषु महत् तेषां मयि अपि
आसङ्गात् न वैराग्यावकाश इत्यर्थः ३ ॥ ४८ ॥

Notes on Malli.

1. "Still you have attachment in them and they have not on you"—on this he says 2 The meaning of सहाय implies equal participation here. 3 The sense is—As I have on them, so they also have attachment on me, hence there in no scope for वैराग्य (disgust).

CHARCHA

1. तेन—Refers to Yudhisthira, अनुक्ते कर्त्तरि इया ।

2. अनुज &c —अनु पश्चात् जाता इति अनु + जन + ड कर्त्तृविभूते = अनुजाः
—younger brothers, सह अयते इति सह + अय + षच् कर्त्तरि = सहाय
companion, अनुजाः सहायाः अस्य, बहु—। तेन । Qual. तेन ।

3. द्रोपद्या—अनुक्ते कर्त्तरि ष्या ।

4. मया—विनायोमे तृतीया । रया and प्रमौ are also correct by the rule पृथग्विनानानाभिस्ततोऽन्यतरस्याम् ।

5. आयामि &c —याम is a 4th part of a night (प्रहर) । “हो खलमप्रहरी समौ” इत्यमरः । आ + यम + चञ् भावे = आयामः length, स अस्ति अस्य इति आयाम + इति मत्वर्थे = आयामिनः long. Or—आ + यम + चिनुण = आयामिनः becoming long. आयामिनः यामा. अस्याम्, बहु । तामु । Qual. यामिनोषु । In times of suffering day or night seems long to us, the sufferers of.—दुःखितस्य तथाभावात्—Malli. and “विषाद-दोर्घतरां रजनौ गमयति” &c.

6. अभितप्यते—अभि + तप (दिवादि) + लट् भावे = अभितप्यते । Conj. ante. We take तप here as दिवादि by following Malli (see Malli under परितप्यसे sl, 29), and other शिट्प्रयोग as in कादम्बरो &c. But usually दिवादि तप is ऐश्वर्ये, and भ्वादि ‘तप’ is दाहे, उपतापे । This is Bhattoji’s view, cf, “अयं धातुरेश्वर्ये वा तडश्यनौ लभते, अन्यदा तु शब्धिकरणः परलोपदो” । So better say अभि + तप (तापे भ्वादि) + लट् भावे । Comp—‘तपति मां तनुगवि’ &c Sak

7. Voice.—....अनुमसहायः सः द्रोपदी च... ..अभितप्यते etc.

49. *We were insulted by enemies.*

हृतोत्तरीयां प्रसभं सभायामागतञ्जयः ।

मर्मच्छिदा नो वचसा निरतच्छरातयः ॥ ४६ ॥

Prak.—चरातय न वचसा निरतच्छब्द (The enemy severely pricked us with cutting words). Perhaps they cut jokes with you—मर्मच्छिदा वचसा निरतच्छब्द (They pricked us with pinching words), Only injury came to you—आगतञ्जयः नः (They insulted us too by putting us to shame). How so ? सभायां प्रसभं हृतोत्तरीयान्

(अतएव) आगतऋयः न' (अपि) निरतचन् (They took away by force Draupadi's clothes, This made us ashamed. Then they wounded us and Draupadi too with cutting words, Thus they added injury to insult), 49.

Prose.—अरातयः सभायां प्रसभं हतोनरीयाम् [द्रौपदीम्] (अतएव) आगत-
ऋयः न. (अपि) मर्मच्छिदा वचसा निरतचन् ।

Eng The enemy wounded us and Draupadi with vital-
rending words—we too were rendered ashamed, because
Draupadi's upper garment was forcibly taken away in the
assembly. 49.

Beng—मभार बलपूर्वक हतवद्वा द्रौपदीके एवं हतवां
सम्प्राप्तलज्जा आमादिगके शत्रुरा मर्मभेदी वाक्य द्वारा आहत वा विक
करियाहिल । ४९ ।

Expl.—See park.—

Maili.—अथ बेरनिर्यातनस्य अवयवम्यावद्योतनाय चतुर्भि परापकृति' दर्शयन्
परनिकारान् वर्थयति १ हतौत्यादि—'अरातयः' शत्रवः 'सभायां प्रसभं' बलात्कारेण
'हतोनरीया' अतएव 'आगतऋयः' सम्प्राप्तलज्जान्, 'न' अस्मान् 'मर्मच्छिदा' मर्मच्छि-
दि 'वचसा निरतचन्' अशतयन् । [वस्त्राद्यपहार-वाक्पादव्याभ्यां तथा व्यथयामासुः
इत्यर्थः । "तच्चशब्दसामर्थ्यात् वचसा वा अस्त्रीपत्यं गम्यते इति वस्तुना अलङ्कार-
ध्वनि. 2] ॥ ४९ ॥

Notes on Maili.

1. To indicate the inevitability of revenge he enumera-
tes the insults done on them by having shown the wrongs
of enemies. 2. The sense is, by stripping off clothes and by
harshness of words they pained us thus. Here there is
suggestion of a figure by a fact in as much as similarity of
words with weapons may be inferred on the strength of the
word तच (in निरतचन्) ।

CHARCHA

1. उत &c.—उत्तरी भवमइति उत्तर+इ=उत्तरीयम् upper garment-
उ+क्त कर्मणि=उत stolen, taken. उतमुत्तरीयमस्याः, बहु । ताम् । Refers
to Draupadi. Adj, used substantively. Obj. of निरतचन् ।
Draupadi's clothes were taken away—she was हतवस्त्रा, and
then cutting remarks were passed on her. This fact put
कर्जुन and his brothers to shame, they were आगतद्वियः—and
they were also wounded by harsh words too.

2. प्रसभम्—प्रगता सभा विचारः अस्यात् इति प्रसभम् बहु—। तत् यथा
तथा । Adv. Qual, उत in उत्तरीयम् । प्रसभेन is also correct : of
“परित प्रसभेन शोयमान.” — Sisū.

3. आगत &c.—आ+गम+क्त कर्त्तरि=आगता 1. e. प्राप्ता । आगता स्त्रीः
एषाम्, बहु । ते । Qual. न । स्त्री (=कञ्जा) is declined like श्री, but
आगतस्त्री is declined like सुषो so to say. Qual. नः । She was
उत्तरीया, hence we were naturally आगतद्वियः ।

4. ममं &c,—ममंन् vital, ममंक्षिनति इति ममं+क्षि+क्त्
कर्त्तरि...ममंक्षिद vital rending तेन । Qual वचसा ।

5. वचसा—करणे श्या ।

6. निरतचन्—निर+तच्+लुङ् अन्=निरतचन् wounded, Nom,
अरातयः । [तच्चति, ततच्च, तच्चियति तच्चाति, अताचोत् अतचोत्] ।

7. Voice—अरातिभिः उत्तरीया ..वयम् निरतत्यामहि ।

50. *Methinks this will destroy our enemies.*

उपाधत्त सपत्नेषु कृष्णाया गुरुसन्निधौ ।

भावमानयने सत्याः सत्यद्वारमिवान्तकः ॥ ५० ॥

Prak,—अन्तकः सपत्नेषु भावमुपाधत्त [Death entertained this
idea (भाव) e, g, of taking away the enemies (Duryodhana &c)
to his own abode]. When death entertained this idea ?—गुरु-
सन्निधौ कृष्णायाः आनयने(सति) भावमुपाधत्त (Death made this resolution
when Draupadi was being dragged in the assembly even in
the presence of the superior gurus as Bhishma, Drona &c.)

Pehaps Draupadi made serious offence—सत्याः कृष्णायाः [No; she was a devoted wife and pure in character, she can commit no fault], A hyperbole !—सत्यद्वारमिव भावसुपाधत्त [I make no exaggeration ; when our enemies thus dragged Krishna's death resolved to swallow them up. As man swears when he is compelled to do a work or to buy a thing, so methinks death also swore on the occasion of बन्धहरण, to kill our enemies. In other words, this heinous offence of our enemies will I think destroy them. Thus it may be said that death already gave them the advance price (सत्यकार) in the shape of this unpardonable deed, for carrying away their lives) 50

Prose.—‘अन्तकः’ गुरुसन्निधौ सत्या. कृष्णाया आनयने (सति) भावं सत्यद्वारमिव सपक्षेषु उपाधत्त । ५० ।

Eng —In dragging chaste Draupadi before the superiors (Bhisma &c), Death as it were entertained the idea (of destruction) on our enemies like making of a promise (by even staking something beforehand for sure-performance of the work) 50.

Beng—डीयादि गुरुजनैर सगृहे सती द्रोणदीके केश धरिया आनाय, (आमार मने हय) बमराज आमादेर शत्रु उपर “तादेर मारिब” এই ভাব সত্যপণের জায় পৌষণ করিলেন ।

Exq,—Arjuna surmises that when their enemies dragged Draupadi by the hair, even then Death resolved to kill them, the price being already paid in the shape of this crime. 50.

Malli.—अथ अतिदुःसहनिकारान्तरमाह, उपधत्तेति—‘अन्तकः’ मृत्यु ‘गुरु-सन्निधौ’ भीष्मद्रोणादिसमक्षमिव ‘सत्याः’ पतिव्रताया ‘कृष्णायाः’ द्रौपद्या ‘आनयने’ केशास्त्रादिकषण्णे ‘भाव’ चित्ताभिप्रायम्, इतः परम् अनेन पाण्डवाभिभवम् एतान् स्वमग्नं नैव्यामि इति एवम्भूत ‘सत्यद्वारमिव’ [क्रियते अनेन इति कार. । करणे चक्ष्. । ‘सत्यस्यकारः’ ‘सत्यद्वारः’ सत्यापनम् । चिकीर्षितस्य कार्यस्य अवश्यं क्रिया-

स्थापनार्थं परहस्ते यद्दीयते सः सत्यङ्कारः । क्रियादौ सत्यङ्कार्याय प्राग्दीयमानं तन्मूल्येकदेशश्च । “क्रीते सत्यापनं सत्यङ्कारः सत्यङ्गतिः स्त्रियाम्” इत्यमरः । “कारे सत्याङ्गदस्य” इति सुमागम २। तन्निव ‘सपत्नेषु उपाधत्त’ निहितवान् । तेषां विनाशकाले विपरीतबुद्धिसुत्पादितवान् इत्यर्थः ३ ॥ ५० ॥

Notes on Malli.

1. स्तनगरम् means ‘abode of death’. 2. सत्यङ्कार means the price which is given on other’s hand for sure performance of an action resolved upon. It also means the portion of price given beforehand for surety of an action &c. Amara says सत्यङ्कार is synonymous with सत्यापन (neuter) and सत्याङ्गति (fem). सुम् in सत्यङ्कार comes by the rule “कारे—” (ohar). 3 sense is, Death caused derangement of their intellect at the time of ruin, (of “भवत्यपये परिमोहिनी मति.” XIV and “विनाशकाले विपरीतबुद्धि.”) ।

CHAROCHA

1, उपाधत्त—उप + धा + त् + लङ् । Entertained, Nom, अनन्तः । कर्मभिप्राये क्रियाफलं आत्मनेपदम् । [दधाति धत्ते, दधौ दधे, धास्यति ते, धधात् धधत्त] ।

2. सपत्नेषु—सङ्घ पतन्ति एकार्थे इति सङ्घ + पत्त + न् (बाहुलकात्) = सपत्नाः enemy ; some say it as an अनुगतपत्र word, others derive it also with च (इवार्थे) to the base सपत्नी meaning co-wife, Comp—“सपत्नशब्दः शब्दपर्यायोऽनुगतपत्रं प्रादिपदिकम् । वस्तुतस्तु सपत्नीशब्दादिवाच्ये च प्रत्ययो निपात्यते । सपत्नीवसपत्न.” —manorama. तेषु । अषि ओम् ।

3. गुरु &c. —गुरु refers to भौष, द्रोण etc. गुरोः सन्निधिः (सान्नीप्यम्), इतत्— । तस्मिन् । अषि ओम् । The offence of उत्तरोपकरण was before superiors even, it was thus a grave unpardonable one.

4. भावम्—भू + धञ् भावे = भावः feeling i, e, the idea of taking away the life of Duryodhan etc. Obj of उपाधत्त ।

5. सत्या —अस + लटः स्थाने ऋ = सत् existing, good, तत्. स्त्रियां लोप् इति सती obaste, तस्याः । Qual लक्षणायाः ।

6. सत्यङ्कारम्—क्रियते अनेन इति क्त + धञ् करणे = कारः । सत्यस्य कारः इतत्— । तम् । Here सुम् comes by the rule “कारे सत्याङ्गदस्य”

सुम् comes after सत्य and अगद when कार follows. उपमान of भावम् । The word means the value that is given for the sworn performance of a deed. See Mall. As soon as they did वस्त्रहरण of द्रौपदी, then even अन्तक swore to kill them by paying advance money as if for such a heinous offence.

7. अन्तकः—Deriv ante, Nom to उपाधत्त ।

8. Voice— ‘‘अन्तकेन सत्यद्वार इव भाव उपाधीयत .. ।

51, Draupadi dragged in the assembly—they tolerated it ?

तामैक्षन्त क्षणं सभ्या दुःशासनपुरःसराम् ।

अभिसायाकर्मामृतां क्षायामिव महातरोः ॥ ५२ ॥

Prak—सभ्या. तां क्षणम् ऐक्षन् [The venerable men of the assembly e, g, Bhisma, Drona etc. looked at her for a moment, They could not look long through shame] Why shame ?—दुःशासनपुरःसराम् ताम् (She was being dragged into the assembly by Dussasana, this rendered them abashed. Neutrality only prevented them from doing remedy) Any parallel ?—महातरो. क्षायामिव (As the shade of a great tree is dependent on the tree. so Draupadi here was dependent on the mercy of Dussasana, She cannot but follow him). Any thing more of the similarity—अभिसायाकर्म (स्थितस्य) तरोः आश्रिता क्षायामिव (She was unwilling to go before the members but Dussasana dragged her there like the tree dragging its shade as it were before the setting sun). 51.

Prose,—सभ्याः दुःशासनपुरःसरां ताम् अभिसायाकर्म (स्थितस्य) महातरो. आश्रितां क्षायामिव क्षणम् ऐक्षन् ।

Eng.—The members looked at her led by Dussasana for a moment, like the receding shade of a huge tree remained facing an evening sun. 51.

Beng—छःशानन कर्तृक आकृष्टभाषा ज्योषदी सभागण कर्तृक, अर्थात्त्रिभुवनेहित महातन्त्र (अर्थात्—तत्कर्तृक आकृष्टभाषा) छायां शत्रु अङ्गमात्र दौर्धराहिलेन ।

Expl.—Draupadi being forcibly led by Dussasana before the eyes of the assembly is compared to the shade of a huge tree, unwillingly dragged as it were by the tree itself towards the setting sun. The members looked at her for a moment through shame, similarly the falling evening sun looks at the shade for a short period only because of his setting. 51.

Malli.—केन इयमाज्ञप्ता, सभ्यैः वा किं कृतम् ? तत्राह तामिति—दुःशासन-पुरःसरां दुःशासन. पुरःसरं यस्याः तां तयोक्ता, दुःशासने सभां प्रति आज्ञापयामाणा-मित्यर्थः [“अनुपसर्जनात्” इति न ङोप्2] ‘तां’ कृष्णां सभायां साधवः ‘सभ्या’ [“सभाया य” इति य प्रत्यय 3] ‘अभिषयाकं’ दिनान्तर्थाभिमुखं स्थितस्य इति शेष [“साद्यो नाशदिनान्त्यो.” इति विश्व. । “लक्षणेनाभिप्रो अभिसुख्ये” इति अन्वयोभाव 4] ‘महातरोः’ सम्बन्धिनीम् ‘आहसां छायासिव तां कृष्णां क्षणम् ऐक्षन्’ न चिरं लुप्तस्तत्वात्, नापि किञ्चित् व्याभियन्त साध्यस्यभङ्गमयात्1 । [अत्र आज्ञाप-माणाया. कृष्णाया. आक्रुष्टार प्रति पराङ्मुखत्वात् आहसच्छायोपम्यम् । तथापि तां न मुञ्चति इति दुःशासनस्य तदसाध्यम्] ॥ ५१ ॥

Notes on Malli.

1. “By whom was she dragged and what did the members say ?”—On this he says. 2. In दुःशासनपुरःसराम् we do not get ङोप् by the rule “अनुपसर्जनात्”. 3. The affix य in सभ्या is by the rule “सभाया यः”. 4. Visva says, साय means ‘destruction’ and ‘end of day’. The अन्वयोभाव in अभिषयाकम् comes by the rule “लक्षणेनाभि—” (ohar). 5. And did not meddle in it through fear of breach of neutrality. 6. Here ‘dragged Krishna’ being unwilling to the dragger is compared to the receding shade, and Dussasana did not let her go ; hence the similarity of him with a tree.

CHARCHA

- 1 ताम्—Refers to 'Krishna' i.e., Draupadi, Obj. of ऐचन ।
2. ऐचन—ईच+ञच् चन् । Nom सभ्याः । [ईचते, ऐचिष्ट] ।
3. चणम्—चण & moment, तम् । व्यासार्थे or अत्यन्तसंयोगे एथा by the rule “कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे” ।
4. सभ्याः—सभायां साधव इति सभा+य=सभ्या' members of an assembly
- 5 दुःशासन &c.—For दुःशासन—दुर.+शास युञ् see canto I, Sl, 22, पुरः अये सरतीति पुरस्+सु+ट करि=पुरःसरः Moving forward. दुःशासन, पुरःसरः अस्या', बद्ध । तम् । Qual, ताम् । She was being dragged by दुःशासन । Hence she was दुःशासनपुरःसरा । See Malli also for gram. etc,
6. अभि &c.—सो (अन्तर्कर्मणि)+चञ् भावे=साय' day-fall. साये अर्कः, सुप्रसुपा । सायाके लक्ष्मीकृत्य इति अभिसायाकम्, अन्वयीभाव—by the rule “लक्षणेनाभिप्रती अभिसुखे” words are compounded by लक्षणे-वाचक अव्यय to denote अभिसुख्य । Adv Qual. the क्रिया ‘स्थितस्य’ understood. सायस्य अर्कः too correct here.
- 7 आहताम्—आ+हन्+क्त कर्त्तरि=आहता returning back, receding ; ताम् । Qual. छायाम् । The shade was receding from the tree. So Draupadi was trying to get away from दुःशासन । In this sense of आ+हन्, cf, “अनिन्द्या नान्दिनो नाम धैरुरावहतेवनात्” Baghu.
- 8 छायाम्—Here छाया is compared to द्रौपदी । For the simile, see Expl, and Notes on Malli above.
9. महातरोः—महान् तरः, कर्मधा । शिबे इष्टो, related to छायाम् । महत् becomes महा by the rule “आन्महत्तः समानाधिकरण जातीययोः । महातर is compared to दुःशासन । See above.
- 10, Voice—...सभ्यैः.....पुरःसरासा.....आहता छाया ऋच ऐत्यत ।

52. *She cried and wept.*

अथार्थक्रियारम्भेः पतिभिः किं तवेक्षितैः ।

अरुध्येतामितीवास्या नयने वाष्पवारिणां ॥ ५२ ॥

Prak.—अस्या नयने वाष्पवारिणां अरुध्येताम् [Her eyes were filled with tears]. Why so ?—इति इव [Methinks her eyes were tearful for this very cause]. What was the cause ?—तव पतिभिः इक्षितैः किम् [“What will be gained by having looked at your husbands’—This thought made her eyes tearful) Why they will save her from the situation—अथार्थक्रियारम्भेः पतिभिः (your husbands’ procedure was in a wrong line. One of them staked you at the game of dice, And having lost all at dice he has no control on you You are at the mercy of the enemy. Hence your looks cannot move them to action. This very thought, I think, made Draupadi bewail her lot) 52.

Prose.—अथार्थक्रियारम्भेः तव पतिभिः इक्षितैः (सङ्घि) किम् ? इतीव अस्याः नयने वाष्पवारिणां अरुध्येताम् ।

Eng. “What will be done by your husband, though looked at by you as they had done wrong procedure of action”—This methinks filled her eyes with tears. 52.

Beng.—“मिथ्याभावे क्रियारम्भे कदाचिन्मां पतिभिर दृष्टिं
छाह्नि किं दृष्टे” —एवै छिन्नाहं आमार मने हय तार छन्दस बाष्प
परिपूर्ण करि ।

Expl.—See Park.

Malli.—अथ अस्या तदात्मिकतां वर्णयति । अथार्थेति—‘अथार्थक्रियारम्भे’
अथार्था निष्पत्त्याः क्रियारम्भाः पतिशब्दप्रतिनिमित्तभूतकर्मयोगाः येषां तैः,
तान्तराश्रितैः इत्यर्थः । ‘तव’ सम्बन्धिभिः ‘पतिभिः’ पान्ति रक्षति इति पतयः भर्तार’
[“पतिर्भर्ता” इति औषादिक. उक्तं प्रत्ययः] तैः ‘इक्षितैः’ ‘अवेक्षित’ ‘किम्’ न
किञ्चित् फलमस्ति इत्यर्थः । ‘इति’ इत्यत्र विधायं ‘इव’ इति उत्प्रेक्षा, ‘वाष्पवारिणां’
अस्याः कृपायाः नयने ‘अरुध्येताम्’ आह्वते [कर्मणि लङ्.] । अथारम्भे बरोद
इत्यर्थः ॥ ५२ ॥

Notes on Malli.

1. Now he describes her action at that time.

Charcha

1. अथार्थे &c —यथा is an अव्यय meaning 'proper'. यथा अर्थः अस्मिन्, यथार्थे true, बहु । Or यथा (सदृश) अथ इति सुपसुपा or कर्मधा । Or यथार्थम् is अव्ययभावात् । तत् सत्वर्थीयं अच् । न यथार्थः, नञतत् । क्रियाणाम् आरम्भ, इतत् । अथार्थः, क्रियारम्भ एवम् बहु । तेः । Qual. पतिभिः । Yudhisthira lost Draupadi and all his brother at dice. He was अथार्थक्रियारम्भ । Hence he and all his brothers cannot save Draupadi. Thus indeed were they all अथार्थक्रियारम्भाः । See Malli.—अथार्था &c.

2. पतिभिः—पति इति पा + डति = पतय, husbands, protectors. Hence द्रौपदी can look up for to them, वारणे इया । करण of the क्रिया—साध्यते &c understood, cf. "गम्यमाना वि क्रिया कारकविभक्तौ प्रयोजिका । अल्ल अमेण, अमेण साध्यं नास्तीत्यर्थः"—Bhattoji.

3. ईक्षिते—ई + क्ष + कर्त्तृणि = ईक्षित looked. ते । Pred to पतिभिः । पतिभिः ईक्षिते सहि किम् ?

4. अदध्यताम्—रुध + लङ् आताम् कर्त्तृणि । Were filled. [दण्डि दध्ने, दरोधे दध्ने. रीतृस्त्विति ।]

5. इति—An अव्यय meaning 'hence'

6. इव—Implies 'surmise' (उत्प्रेक्षा) here.

7. नयने—उक्तकर्म of अदध्यताम् ।

8. वाच्य &c—वाच्याणां वारि, इतत् । अनुक्ते कर्त्तरि इया ।

9. Voice—केन भूयते...वाच्यवारि...अदध्ने...

53. Our eldest brother tolerated all this.

सौदवान् नो दशामन्यां ज्यायानिव गुणप्रियः ।

सुलभो हि दिषां भङ्गो दुर्लभा सत्स्ववाच्यता ॥ ५३ ॥

Prak.—ज्यायान् एव नः अस्यां दशां सोढवान् [Our eldest brother tolerated this miserable condition of ours]. Strange—गुणप्रियः ज्यायान् (He is always after qualities, so he cannot but tolerate this state). Enemies should not be allowed to get the upper hand—द्विषां भङ्गः (नाशः) सुलभः हि (Enemies can be rooted out in time). Similarly quality also can be acquired in time—सत्सु अवाच्यता दुर्जभा [That can't be, a scandal once imputed on a person can never be wiped off, whereas even a great enemy can be extirpated by force and strategy. So to avoid scandal he preferred this degradation]. 30.

Prose.—गुणप्रियः ज्यायान् नः अस्यां दशां सोढवान् । द्विषां भङ्गः सुलभः हि, सत्सु अवाच्यता दुर्जभा । Or—हि द्विषां भङ्गः सुलभः &c.

Eng—Our eldest brother fond of quality, tolerated this low condition of ours. Destruction of enemies indeed can easily be made, whereas blamelessness is rare with the good. 53.

Beng—गुणप्रियां श्रेष्ठतां वृद्धिर्वा आयादेव एहि निरुद्धे नशा सह करिमेन । बास्तविक भङ्गं नाश सहज, किञ्च मतेव अनिन्द्यता दुर्लभ । ५३।

Expl.—Yudhishthira in consequence of his promise at the game of dice had to tolerate this state, specially he feared scandal. For even a great adversary may be uprooted but a scandal of the good can never be wiped off. 53.

Malli.—ननु भवद्भिः किमर्थमसमर्थः इव उपेक्षितं—तदाह सोढवानिति 1 गुणाः प्रिया यस्य भः 'गुणप्रियः' प्रियगुणः । [“वाप्रियस्य” इति परनिपातः 2] 'ज्यायान्' अयजः वृद्धिर्वा 'एव' [वृद्धशब्दात् ईयसुनि “ज्यादादीयसः” इति आकारादेशः 3] 'नः' अस्माकम्, अन्ते भवाम् 'अन्त्या' निरुद्धा 'दशाम्' अवस्थां सोढवान् न तु वयं किन्तु तदवस्था इति भावः । ननु यत्रूपेक्षा महानर्थकारिणी इत्याशङ्क्य आह—सुलभ इति—'द्विषां' विविधा 'भङ्गः सुलभः' काङ्क्षानुरूपि इति शेषः । 'सत्सु' सत्त्वनेषु 'अवाच्यता' अनिन्द्यता दुर्जभा, न तु यत्रूपेक्षा । 'हि' प्रसिद्धी । यत्रूपेक्षतः शोकापवाद

एव वलवान्, वस्य उत्पन्नस्य पुनः अप्रतिविधेयत्वात्, स च समशीलकृत्ने स्यात् एव
इति भावः ॥ ५३ ॥

Notes on Malli.

1. "Why did you neglect thus like disabled ones"—on this he says by सोढवान् &c, 2. परिनिवात of प्रिय comes by the varttika "वा प्रियस्य" (char), 3, In ईयसुन् after the word वृद्ध, आ after आ comes by the rule "जात् आत् ईयसः". 4, The sense is, scandal is stronger than indifference to enemies. for a scandal once imputed on one, cannot be remedied, And that will follow if promise (at dice) is not kept.

1. सोढवान्—सङ्ग + णवत् कर्त्तरि अतीति = सोढवान् tolerated, Nom, ज्ञायान् ।

2. ज्ञायान्—अतिशयेन वृद्ध इति वृद्ध + ईयसुन् = ज्ञा + ईयसुन् = ज्ञायान् । Here Arjuna uses ज्ञायान्, for युधिष्ठिर was elder in comparison with him. Adj used substantively

3. गुणप्रिय.—गुणाः प्रिया, अस्य, बहु—। Qual. ज्ञायान् । प्रियगुण is also correct by the varttika "वा प्रियस्य" ।

4. सुखम्.—Deriv. ante, Pred to भङ्ग । In time enemy can be overcome of. "सुखरसद्वत् सद्विद्याना रिपुदन्तूलयितुं महानपि"—Kerat II.

5. दुर्लभा—deriv ante, Pred to अवाच्यता ।

6 अवाच्यता—वक्तुं योग्यमिति वच + ण्यत् कर्मणि = वाच्यम् contempt, तस्य भाव इति वाच्य + तल् = वाच्यता contempt, न वाच्यता, नञ्त् । Nom. to भवति understood. Here the form is not वाच्य for it does not denote शब्दसत्ता, the rule is "वचोऽशब्दसंज्ञायाम्" । Public blame is invariably seen with the good, of. "यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः"—Uttaracharita. I.

9. Voice—गुणप्रियेण ज्ञायसा.....अनृत्त्या दया सोढा.....भङ्गेन सुखमेव भूयते.....अवाच्यतया दुर्लभया (भूयते) ।

54. *Minds of the high-souled are like sea-waters.*

स्थित्यतिक्रान्तिभीरुणि स्वच्छान्याकुलितान्नापि ।

तोयानि तोयराशीनां मनांसि च मनस्विनाम् ॥ ५४ ॥

Prak.—तोयराशीनां तोयानि मनस्विनां मनानि च (समान) [Water of the seas and the mind of the high-souled are equal]. How ? स्थित्यतिक्रान्तिभीरुणि [The sea does not outrun its beaches, similarly the great does not break the limits of मर्यादा or contract, promise &c.], Is that all ?—आकुलितानि अपि स्वच्छानि (The water of the sea is translucent though disturbed, similarly the mind of the great is steady though agitated) 54.

Prose—तोयराशीनां तोयानि मनस्विनां मनानि च स्थित्यतिक्रान्तिभीरुणि, आकुलितानि अपि स्वच्छानि (भवन्ति) ।

Eng.—Both the water of the sea and the minds of the great fight shy of transgression of limits and are clear though agitated. 54.

Beng.—নমুদ্রে জল এবং উন্নতের মন—উভয়েই সীমানা ভাঙে এবং উভয়েই আকুলিত হইলেও নির্মল থাকে ।

Expl.—See Park.

Mall.—ननु शब्दघटे राज्ञा क नाम अपवादः ? प्रतुष्ट कीर्तिः एव इत्याशङ्क्यं, स एव समयोन्नद्धचनकलङ्कितकौट्यां मङ्गलान्दानदानमिति आशयेन आह । —स्थितेति 'तोयराशीनां सत्तुद्राणां 'तोयानि, मनस्विनां मनानि च' समान भवन्ति । समर्थं विशनष्टि—'स्थित्यतिक्रान्तिभीरुणि' स्थित्यतिक्रान्तेः मर्यादोन्नद्धचनानां द्वेते. भीरुणि अतएव 'आकुलितानि' सङ्घोभनानि अपि स्वच्छानि' अकलुषाणि, न त्वरन्ते इत्यर्थः । मनस्वी अयं युधिष्ठिरः इति भावः 2 [अथ तोयानां सामान्यतः मनस्विनां ('मनस्विमनसां) च अग्रजतानां एव गुणतोल्यात् औपम्यस्य मन्वतया तुल्ययोगिते चकारः । गुणभाव भीरुत्व' स्वच्छता च] ॥ ५४ ॥ [त्वरन्ते = ल'घन्ते] ।

Notes on Mallinatha.

1 "Wherein lies the scandal of kings in killing enemies. rather it is conducive to fair —" Apprehending this he says—that is the source of great infamy in as much as the fame will be stained for breach of trust 2. The sense is, this Yudhisthira is a high-minded one 3 Here the figure is तुल्ययोगिता for the similarity is suggested owing to the general similarity of qualities of water and the mind of the highsouled The qualities are fearfulness and clearness (N. B.—Valli's मनस्विना should be मनस्विमनसाम् for तोय and मनस् are here compared,].

CHARCHA

1. स्थितिर्वात &c.—अति + क्रम + क्तन् भावे = अतिक्रान्ति transgression. स्थिति is limit of seabeach (तोयपट्टे) ; and limit of society. contract &c. (मन' पट्टे) । स्थिते अतिक्रान्ति, इतत् । तस्या' भौदण्यि, पूतत् or सुपसुपा । Qual both—तोयानि and मनसि । For स्थिति meaning limits (मर्यादा), of "स्थितैरभेत्त। स्थितिमन्तमन्वयम्"—Raghu.

I स्वच्छानि—अच्छ pure. सु अतिशयेन अच्छानि (निमज्जानि), प्रादितत् । Qual. तोयानि and मनसि ।

• 3. आकुलितानि—आ + क्लृ + णिच् + क्त कर्मणि = आकुलितानि disturbed. The sea does not become turbid though disturbed. So the great are not perturbed even if disturbed. Qual, तोयानि and मनसि ।

4. मनस्विनाम्—मन' प्रशस्तमस्ति एवमिति मनस् + विनि मत्वर्थे = मनस्विन. The high-souled. The मनस्विन् are compared to तोयराशि (Sea). People's mind or their placid state are often compared to vast sheet of waters, of "सुप्तमोन इव ऋद" and "ऋदा' प्रसन्ना इव गृधनकाः"—Raghu. अष्टमे शानं चित्तम्—sl. 40.

5. मनसि, तोयानि—Noms to भवन्ति understood,

6. তৌয় &c.—তৌয়ানা' রাশয়' তৌয়রাশয়: lit, masses of water, hence a 'sea', ইত্যৎ । তৌয়ান্ । Similarity of water with mind is through the similarity of their qualities, See Malli.

7. Voice—'মনোমি. তৌয়ে: ... মৌরমি.' 'আকুললিতৈ' অপি স্বচ্ছৈ: (ভূয়তে)

55. *Friendship with দায়াদ Duryodhana &c. ended in enmity.*

ধার্মারাদ্ভৈ: সহ প্রীতির্বৈ রমস্মাস্বসুত ।

অসম্মৈত্রী হি দৌষায় কুলচ্ছায়েব সেবিতা ॥ ৫৫ ॥

Prak.—অস্মাসু বৈরমসুত [In our case it ended in enmity].

What ended in enmity ?—ধার্মারাদ্ভৈ: সহ প্রীতি: অস্মাসু বৈরমসুত [Friendship with the sons of Dhritarastra ended in enmity]

How is that possible ?—অসম্মৈত্রী সেবিতা (সতী) হি দৌষায় [I say friendship with the bad produces misery]. Clear the point by an instance—কুলচ্ছায়া সেবিতা (সতী) ইব দৌষায় (ভবতি) [In fact friendship with an evil party is like resorting to a falling river bank—both being dangerous to life].

Prose.—ধার্মারাদ্ভৈ: সহ প্রীতি' অস্মাসু বৈরমসুত । হি অসম্মৈত্রী কুলচ্ছায়া ইব সেবিতা (সতী) দৌষায় ভবতি ।

Eng.—Friendship with the sons of Dhritarastra produced enmity in us, For evil friendship (i. e, friendship with the bad) being contracted is conducive to ill effects like the shadow of a (falling) river-bank 55,

Beng—ধৃতরাষ্ট্রের পুত্র (দারিদ্র) দুৰ্য্যোধনাদির সহিত প্রীতি আমাদের উপর শত্রুতা উৎপাদন করিল। কারণ দুৰ্জনের সহিত সঙ্গতি করা হইলে, পতনোন্মুখ নদীতটের ছায়ায় ঝাঝ দোষেব কারণ হইয়া থাকে।

Expl.—See Prak.

Mallī,—“ननु अजातशत्रोः स्वजनवैरे किं कारणम्” इत्याशङ्क्य अजातशत्रोः
 मैव इत्याह १ धातृराष्ट्रेरिति—धातृराष्ट्रेः ‘धातृराष्ट्रपुत्रैः’ ‘सह प्रीतिः’ शीघ्रादमीक
 अस्मासुविषये ‘वैरेमस्यत’ सूतवती [स्यति. रादिकात् कर्त्तरि लङ्] । ननु शीघ्रादं
 वैरजनकं चेत् विप्रतिषिद्धं तत्राह २ असदिति—‘हि’यस्यात् ‘असम्ये’नो दुर्जनेन सङ्गतिः
 ‘कूलच्छाया’ कूलस्य आसन्नपातस्य नदीतटस्य छाया इव ‘संवित्ता’ श्रिता सती ‘दीपाय’
 अनर्थाव भवति । न खलु दर्जनः सुकमवत् मितद्रोहपातक पश्यति इति भावः ३ ।
 [उपमानुपाणितः अयमर्थान्तरन्यासः अलङ्कारः] ॥ ५५ ॥

Notes on Mallī

1. Apprehending the statement “what is the cause of
 Ajatasatru’s enmity with the kinsmen” he says our friend-
 ship &c 2 “This is a contrary assertion, that friendship
 produces enmity”—on this he says 3 The bad indeed do
 not eye like the good the crime of quarrelling with friends.
 4 The figure here is अर्थान्तरन्यासः enlivened by उपमा ।

CHARCHA

1. धातृराष्ट्रे.—धृतराष्ट्रस्य अपत्यं पुत्रा इति धृतराष्ट्र+अण्=धातृराष्ट्राः
 sons of Dhritarashtra, ते । सहशब्दयोगे द्वितीया by the rule
 “सहसुक्तेऽपञ्चने ।”

• 2. प्रीति —प्री+क्तिन् भावे=प्रीति love, here friendship, Nom.
 to अस्यत ।

3. वैरम्—वीरस्य भावः कर्म वा इति वीर+अण्=वैरम् enmity. वीर
 being a गुणवचन word अण् would have been the proper affix
 here by the rule “गुणवचनब्राह्मणादित्य कर्मणि च” । But as Panini
 himself uses वैर in the rule “इन्द्राह, न् वैरमैट्ठिकयो” so the word
 takes अण् । Cf “कथं वैरमिति ? वीरस्यभावः कर्म इति अस्मा भाव्यम् ।
 उच्यते, “इन्द्राह, न् २२—” इति निद्देशात्—”Saranadeva, Obj. of अस्यत ।

4. अस्यत—सू (प्राणिप्रसवे दिवादि)+लङ् त कर्त्तरि । [स्यते, सुषुवे,
 सोष्यते सविष्यते] ।

5. असन्मैवौ—मित्रस्यभाव (इति or) इदम् मित्र + यच् = मैवम् । ततः स्त्रियाम् ऊप इतिमैवौ । or मित्र + यञ् = मैवम्, then ऊपि (fem) also gives मैवौ with यलोप । असन्मैवौ कर्मध.—; पुं वद्भावे by the rule “पु वत् कर्मधारयजीतय्देशेषु—” । No, -to 'भवति understood. Here fem, is taken to keep up the comparison with the fem, कथा ।

6. हि—हेतौषव्यय । “हि हेतावधारणे” ।

7. दोषाय—दुष् + षञ् भावे = दोष fault, तस्यै । सम्प्रदाने ऽर्थो by the varttika “क्त्वापि सम्प्रदाने च” ।

8. कूल एतौ—कूल with दोषं means 'river-bank, तस्य कथा । उपमान of असन्मैवौ । A river-bank is always dangerous it may give way at any moment, so is friendship with the bad “त्यज दुर्जनसंसर्गं भज पुण्यमहोरात्रम्” ।

9. सेविता—सेव + क्त कर्मणि + टाप् स्त्रियाम् = सेविता resorted to. Pred. to असन्मैवौ and कूलकथा ।

10. Voice—...पोत्या . मैवम्.... कथया इव विवेचिता सत्या..... (भूयते) ।

11 Remark —For almost a similar idea compare “समुद्र-यन् भूतिमनाय्यं सङ्गमात् वरं विरोधोपि समं महात्मभिः” Canto I sl 8.

56 The ways of the wicked are inscrutable.

अपवादादभीतस्य समस्य गुणदोषयोः ।

अमहत्तरहो वृत्तं दुर्विभावं विधेरिव ॥ ५६ ॥

Prak —अहो असह्ये वृत्तं दुर्विभावम् (O the ways and movements of the bad are inscrutable), Nothing inscrutable here—विधे वृत्तसिव दुर्विभावम् [Their movements are unfathomable like the movements of Providence], wherein lies their similarity ? अपवादात् अभीतस्य (Both are indifferent to public opinion, Like providence, the bad go on with their will whether people approve or disapprove it), This is not all ? गुणदोषयोः

समस्य (In their attack or in their favour both the bad and the Providence do not pay heed to men's badness or goodness. Providence works with reference to our successive births and not to temporary goodness or badness in our life Hence Providence is compared to the bad) 56.

Prose.—अहो ! अपवादात् अभीतस्य गुणदोषयो समस्य असङ्गते, वृत्त विधेः (वृत्तम्) इव दुर्विभावम् ।

Eng.—Ho, the ways of the wicked, regardless of infamy and equal in merit and demerit are inscrutable like the ordains of Providence

Beng.—হায় অপবাদে নিষ্ঠীক এবং গুণে ও দোষে সমান, অসত্তের কেটোচরিত্র বিধির বিধানের তায় দুজের বটে ।

Expl.—See Prak.

Malli,—ननु आदावेव तेषां वृत्तमविज्ञाय कथं मीम्रीकता 'इत्याशङ्क्य किङ्कर्तुः', दुर्जनवृत्तं दुर्विज्ञेयम् इत्याह अपवादादिति 1—'अपवादात्' जनाक्रोशात् 'अभीतस्य' अजुगुप्समानस्य इत्यर्थः । 'गुणदोषयो, समस्य' तुल्यबुद्धेः, मियद्दानुयहौ गुणदोषयोः अननुबन्धत इत्यर्थः 2 ['विधौ' अपि एतत्, विशेषणं योजयाम्,] 'अहो असङ्गते' गुणाचारस्य घूर्तस्य 'इ'ङित विधेः देवस्य 'वृत्तमिव' 'दुर्विभाव' विभावार्थतुल्यशक्यम्, किन्तु कार्यकसमधिगम्यम्, इत्यर्थः 3 [भवति यस्मात् कृच्छ्रात् खल्वप्ययः 3] ॥ ५६ ॥

Notes on Malli

1 "Why have you contracted friendship without first ascertaining their ways"—anticipating this he says, the works of the wicked are inscrutable 2 The sense is, without paying heed to punishment and favours of demerit and merit. 3, The sense is, but can be known from results only, 4, In दुर्विभावम्, the affix is खल् denoting difficulty after धिज्जल भू ।

Charcha

1, अपवादात्—अद + वद + घञ् भावे=प्रवाद infamy, scandal. अस्यात् । "भोवार्थानां भयङ्गितुः" इत्यपादाने ५मौ ।

2, अभौतस्य—भी + क्त कर्त्तरि (चकम् कत्वात्)—भीतः frightened. न भीतः, नञतत् । तस्य । Qual. both असहृतेः and विधेः । Both seem to be regardless of infamy Their nature goes uniformly.

3 गुणदोषयोः—गुणदोषयश्च, इन्द्र । तयो । विषयाधिकरणे ऽनौ । For a similar use of. “वनः सिद्धासिद्धौ च” ।

4, असहृतेः—इत् + क्तिन् भावे = इत्ति' deeds असतो इतो अस्य, वद् । तस्य । शेषे ऽष्टौ, related to इत्तम् । Adj used substantively.

5. अहो—आश्चर्ये अव्ययम् । See canto I. sl. 28

6. इत्तम्—इत् + क्त नपु सके भावे = इत्तम् deed. Nom. to भवति understood.

7. दुर्विभावम्—दु खेन विभाव्यते ज्ञायते इति दुस् + वि + भू + णिच् + खल् कर्मणि = दुर्विभावम् inscrutable. Pred. to इत्तम् ।

8. विधेः—विदधातीति वि + धा + क्ति कर्त्तरि = विधि' Providence, तस्य । Same case with असहृतेः ' Providence is known by the final result only and not before, of, 'प्रतीयते चातुरिवेदित फले.' Canto I. This is due to पूर्यन्त्यकम् ।

9. Voice.—...इत्तेन...दुर्विभावेन भूयते ।

57 *I cannot but remedy this condition'*

ध्वंसेत हृदयं सद्यः परिभूतस्य मे परैः ।

यद्यमर्षः प्रतीकारं भुजालम्बं न लम्बयेत् ॥ ५७ ॥

Prak.—हृदय सद्यः ध्वंसेत (The heart instantly would have given way). Whose heart ?—परैः परिभूतस्य मे हृदयम् (I say my heart would have been destroyed ; for I am defeated by my enemies). It ought to have already been destroyed—यदि अमर्षः प्रतीकारं भुजालम्बं न लम्बयेत् (Yes, it would have been shattered, but my idea of revenge is ringing in my heart. And to fulfil this desire I am seeking power of remedy in my arms). 57.

Prose.—परैः परिभूतस्य मे हृदयं सद्यः असेत यदि अमर्षः प्रतीकारं भुजा-
लम्बं न लम्बयेत् ।

Eng.—My heart would have been shattered, overcome as I am by the enemy, had not revenge caused my heart to fall back on arms as remedy. 57.

Beng.—अक्रकूर्क परिभूत आमार हृदय तत्कारणं क्षणं प्राप्त
हैत यदि वैरनिर्घातनवासना हृदयके प्रतीकाररूप भुजावलम्बन ना
पाওয়াইত (অর্থাৎ বৈরনির্ঘাতন বাসনায় আবার প্রতীকারেচ্ছা যদি না
থাকিত) । ৫৭ ।

Expl —See Prak.

Malli.—ननु एवंमानी कथं परिभूत जीवासि तदाह असेत इति—‘परै.’
शब्दमिः ‘परिभूतस्य मे हृदयं सद्यः असेत भवेत् इत्यर्थः । ‘अमर्षः’ कर्ता प्रतीकार’
प्रतिक्रियारूपं ‘भुजावलम्बं’ हस्तावलम्बनं ‘न लम्बयेत्’ न यादयेत् यदि हृदयेन इति
शेषः । सत्यं जीवामि प्रतिविधित्सया न तु निरुज्जतया इति भावः ॥ ५७ ॥

Notes on Malli.

1. “How you having such self-respect still live”—on
this he says 2, The sense is, truly I live for remedy and
not through shamelessness,

CHARCHA

1 असेत—अ स + लिङ् (विधौ) इत् । Should perish or would
have perished, Nom. हृदयम् ।

2. सद्य—समाने अर्हान् भव इति समान + द्यम् = स + द्यम् = सद्य imme-
diately. अव्यय । Qual असेत । In this sense of सद्य, of, “सद्यः-
कृतद्विरदरदनच्छेदगौरवम्”—Megha,

3. परिभूतस्य—परि + भू + क्त कर्मणि = परिभूत overpowered, chook-
ed down तस्य । Qual, मे ।

4. परैः—पर here means enemy, तै । अगुक्ते कर्तृ रि श्या । “परो
द्राम्यश्चेद्वयम्” इति हेमचन्द्रः । Its original meaning is ‘other than

self'; thence means it 'enemy', "परापरशब्दयो. उपचारात् शत्रोप्रति-
वादिनि च प्रयोग"—Manorama The base in this sense is a सर्व-
नाम, of, "तथा परिषां युधि च"—Raghu "लज्जो असुतसुकयितासिभ्यश्
परेशाम्," sl 80, infra.

5. असर्वः—सर्वणम् इति स्रज्+घञ भावे=सर्वः tolerance, न सर्वः
नक्तत् । 'असर्वः' is 'ire', प्रयोजक कर्ता to लभयेत् ।

6. प्रतीकारम्,—प्रति+कृ+घञ भावे=प्रतिकार or प्रतीकार remedy,
तम् । Same case with भुजालम् । Here प्रति optionally becomes
प्रती by the rule "उपसर्गस्य घञामनुष्ये बहुलम्" ।

7. भुजालम्,—आ+लभ्+घञभावे आलम्ब support, भुजे आलम्ब'
support on arms, सुस्पृया । Or भुजस्य आलम्ब. support of arms,
इ तत् । तम् । Obj, of लभयेत् । I depended on arms (i, e, on
fight) to take revenge.

8. लभयेत्—लभ+णिच्+लिट् (तिघो)+यात् लभयेत्, should
cause to take, Nom, (प्रयोजककर्ता) असर्वः । Here लुम् is added
to the root लभ by the rule 'लभेय' । णिजल लभ has two kinds of
meanings (i) प्राप्त्युपसर्जना गति and (ii) गतुपसर्जना प्राप्ति । Here it is
गत्युपसर्जना प्राप्ति in as much as attainment of attitude is impli-
ed. Thus the root being प्राप्तार्थे its णि कर्ता (हृदय) takes श्या, and
the rule "गतिबुद्धिप्रत्ययवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता सणौ" does
not apply, Thus without णिच् the sentence was हृदयं भुजालम्
लभेत, with णिच्—असर्वं हृदयेन भुजालम् लभयेत् । Also see canto I, sl,
15 In this sense of णिजल 'लभ', of, "सितं सितम् सुतरां सुनेपुर्विंसा
रिभिः सौधनिवाय लभयन्" Sisū, I, Malli's, "लभयेत्" here should
better be replaced by प्रापयेत् ।

9. Voice...हृदये न...असर्वेण प्रतीकार' भुजालम्' लभोयत्... ।

58. I am ashamed of this state of ours

अवधूयारिभिर्नीता हरिणैस्तुल्यवृत्तिताम् ।

अन्योऽन्यस्यापि जिह्नीमः किं पुनः सहवासिनाम् ॥५८॥

Prak.—अरिभिः वयम् हरिणैः तुल्यवृत्तिता नोताः (The enemy has made us equal with the deer. For like the deer we roam from forest to forest and our live' hood consequently is like them). Could you not confront your enemy,—अवधूय नोता. (They have defeated us at dice and we are now thus circumstanced), What is your position now ?—इय अन्योन्यस्य अपि जिज्ञोमः. (We are ashamed of one another even). Is that all ?—सहवासिनाम् किं पुन (That is not all, we are abashed of our colleagues also. We can not look any one up to the face, such miserable is our state). 53,

Prose.—अरिभिः अवधूय हरिणैः तुल्यवृत्तिताम् नोताः वय अन्योन्यस्यापि जिज्ञोमः. सहवासिनाम् पुनः किम् ।

Eng.—Defeated by the enemy and having attained the status of the deer we thus are ashamed of one another what to speak of the fellow-men ? 53.

Beng.—अनिकर्तृक पराजित एव हरिणेर सहित तुल्यजावनत आशु इहेरा आसरा परस्पर नञ्जित आछि, सहवादिन निकट ये नञ्जित आछि ताहा आर वनिना कि वनिते इहेवे ।

Expl.—See Prak

Malli.—ननु तथैव क' अयमभिमानः, तदाह अवधूयति—'अरिभिः अवधूय' परिभूय 'हरिणैः' सङ्गेः 'तुल्यवृत्तिताम्' तुल्यजीवनत्वं वन्द्याहारतामित्यर्थः । 'नोताः' प्रापिता वय पञ्चापि इति शेषः, 'अन्योन्यस्यापि जिज्ञोमः', लज्जामहे 'सहवासिना' सहचारिणा 'किं पुनः' प्रागेव जिज्ञोमः इति किमु वक्तव्यमित्यर्थः. [क्रियायोगे सम्बन्धसामान्यं वृत्तौ] । अत्र वयं पञ्चापि तुल्यभिमाना एव, इदं तु मदकसाध्यं कर्म इति मुनिशासनात् मया अनुष्ठेयते इति भावः ॥ ५८ ॥

Notes on Malli.

1. The sense is, we five are equally sensitive, but this deed can be done by me alone, so it is being done by me at the instance of the sage (Vyasa), See ante and Canto III.

1. अवधूय—अव+धूज+ल्यप् having overpowered.

2. अरिभिः—अरि enemy, तैः । अनुक्ते कर्तरि इया ।

3. नीताः—नी+क् कर्मणि=नीताः driven. Qual, वयम् ।

4. हरिणैः—तुल्यशब्दयोगे इया by this rule “तुल्यार्थे,—” ante, Here हरिणै and तुल्य are connected, still तुल्य enter into समास in तुल्य-इतिता । This is allowed by the dictum “सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात् समास” । Comp “विनयात् अपेतपुङ्गवः” in स्वप्रशंसवदत्तम् ।

5. तुल्य &c.—इत + क्तिन् करणे=इति. livelihood, तुल्या इति एषाम् वङ्—। तस्य भाव इति तुल्यइति + तल्=तुल्यइतिता । ताम् । Obj. of नीताः ।

6. अन्योन्यस्य—अन्यस्य अन्यस्य has अन्यस्य repeated owing to the varttika “कर्मव्यतिहारि सर्वनाम्नोद्देशाच्चे समासवच्च बहुलम्” । Then comes the varttika “अन्यपरयोर्न समासवत्” । Thus we get अन्यस्य अन्यस्य, then वङ् in the first अन्यस्य becomes स् by the varttika “असमास वदभावे पूर्वपदस्यस्यसुप सुवर्तक्य” । Lastly by सन्धि we get अन्योन्यस्य । Here स् is not dropped. This is an irregularity suggested by the word बहुलम् (बहुवचनत्वात् पूर्वपदस्याया विभक्तनेलुक्) । ५मो would have been the proper विभक्ति here by the varttika “जुगुप्साविराम-प्रमादार्थानामुपसंख्यानाम्” । But वङ् here is सम्बन्ध सामान्ये cf, “कर्मादौ नामापि सम्बन्धमात्रविषयश्चा वष्टीएव”—Bhattoji.

7. जिह्रोमः—ज्रो (जादि)+जट मस् । Nom वयम् । [जिह्रति, जिह्रय, ज्ञेयति, अज्ञेयौत्] । ज्रो + क्त gives both ज्रोत as in “ज्रोतमिव नभसिबोतमली” Kirat xii sl. 13. and ज्रोण as in “ज्रोणा च कृष्टा च वभाण भैमो”—Naishadha.

8. किम्—An अव्यय by intonation (भक्तिविशेष) means किं वक्तव्यम् ।

9. सहवासिनाम्—सह एकत्र वसन्ति इति सह + वस + शिनि कर्तरि सधु-कारिणि सहवासिनः colleagues, तेषाम् । सम्बन्धसामान्ये वष्टो as in अन्योन्यस्य ।

10. Voice—नीतैः अजाभिः...ज्योयते... ।

59, *The dis-spirited are like grass.*

शक्तिवैकल्यमनस्य निःसारं चाक्षणीयम् ।

जन्मिनो मानहीनस्य दणस्य च समा गतिः ॥ ५६ ॥

Park—जन्मिन. दणस्य च समा गतिः (A man is equal to a grass). How is that possible?—मानहीनस्य जन्मिन. (I say a man having no self respect is as good as a grass) Still a man is very powerful—शक्तिवैकल्यमनस्य जन्मिनः (Think of a man humbled down for want of strength. Is he not equal to a grass?) What about his qualities?—नि सारत्वात् लघोयम्. (The man having no stamina is devoid of gravity &c. Then he is equal to a hollow grass, In fact self respect is the root which makes a man of us). 53.

Prose,—शक्तिवैकल्यमनस्य नि.सारत्वात् लघोयम् मानहीनस्य जन्मिनः दणस्य च समा गतिः ।

Eng.—The state of a man, humbled down through disability of strength, incapacitated for want of inner essence and devoid of self-respect is equal to a grass, 59.

•Beng—मार्थव्यविरहहेतु नम्र, अस्तःसारं शून्यतां जगु गौरवविहीन एतत् अभिमानहीन व्यक्तिं अवस्था तूनेर तुल्य इहेवा थाके ।

Expl. — See Prak

Mall.—ननु तच्च दु खैकनिदानमन्तःशब्दः मान एव त्यजताम् इति आशङ्क्य तत्पत्तिं दोषमाह 1, शक्ति इति—‘शक्तिवैकल्यमनस्य’ शक्तिवैकल्येन उत्साहादिशक्ति-वैधुर्येण अवष्टम्भसामर्थ्यविरहेण च नम्रस्य प्रक्षीभृतस्य विषयेभूतस्य च ‘निःसारत्वात्’ दुर्बलत्वात् स्थिराशरहितत्वात् च । [“मारोवली स्थिराशे च” इत्यमरः 2] लघोयम् गौरवहीनस्य नोरस्य च इत्यर्थः ‘मानहीनस्य जन्मिनः’ जन्मिनः [प्रीत्यादित्वात् इति] ‘दणस्य च गतिः’ अवस्था ‘समा’ इति । मानहीनस्य दण्वादपि मित्रत्वात् न त्याज्यः

मान इति भावः (स्त्रियाज्कारः अयं, तदनुप्रासिता इयमुपमा इति अनेकार्थदोषिका इति व्यज्यते (१ उपमा वा व्यज्यते इति अनेकार्थदोषिकाऽ) ॥ ५८ ॥

Notes on Malli.

1. Apprehending the saying 'then give up self respect the root of sorrow', he enumerates the faults in abandoning it, 2. Amara says, सार means strength and inner essence. 3. According to अनेकार्थदोषिका the figure here is स्त्रेव and the उपमा enlivened by it, is suggested. (N. B.—Here Malli's reading seems defective We have corrected it).

CHARCHA

1. शक्ति &c. — विगता कला अस्य इति विकलः disabled, बहु — । तस्य भाव इति विकल + व्यञ्ज् = वैकल्यम् । नमः humbled down, शक्तेः वैकल्यम्, इतत् — । तेन नमः, इतत् । तस्य ; Qual. जन्मिनः and दण्डस्य । In the case of जन्मिनः शक्ति comes to mean enterprise &c which follows from strength, and in the case of दण्ड, 'शक्ति' means power of resistance. By the rule "पूरणगुणसुद्धितार्थसद्व्ययतय्यसमानाधिकरणेन," षष्ठो cannot be compounded with पूरणार्थं गुणार्थं दण्डार्थं, शब्दशान्तिना अव्यय, तस्यान्त and समानाधिकरण words, वैकल्य is गुणार्थं, how then do we get the compound शक्तिवैकल्य ? This prohibition has exceptions, because Panini himself used the compound संज्ञापनाच्चत्वं in the rule "तद्विशेष्यं संज्ञापनाच्चत्वं" । शक्तिवैकल्य is such an exception. See also अर्थगौरवम् in our canto II.

2. निःसारत्वात्—सार is essence. निर्गतः सारः अस्य बहु । तस्य भावः इति निःसार + त्व । तस्मात् । "विभाषा गुणोऽस्त्रिशम्" इति इतौ ५मी ।

3. लघ्वीयसः—अतिशयेन लघुः इति लघ + ईयस् लघ्वीयस् not grave (जन्मिपक्षे), 'light' being hollow (दण्ड पक्षे) । तस्य । Qual. जन्मिनः and दण्डस्य ।

4. जन्मिनः—शेषे इतौ related to नतिः । Deriv sl. 13.

5. मानहीनस्य—मानेन हीनः इतत् । तस्य । Qual. जन्मिनः ।

6. गतिः—गम + क्तिन् भ.वे = गति state, condition, “गति. अवस्था”
—Mall, Now, to भवति understood, cf. “भक्तिर्भवन्तोपर अप्रयुज्य-
मानोऽप्यस्ति”—Bhāṣhya,

7 Voice—.. गत्या समया भूयते ।

8. Remark —One must have self-respect (मान), with-
out it a man is at ease even insulted and hence he is no
better than grass or dust, cf. “स्वस्यादपमानेऽपि दर्द्विनक्षहर रज”
—Sisu.

60 Highness is to be sticked to

अलङ्घ्यं तत्तदुद्दीच्य यद्यदुच्चैर्महीभृताम् ।

प्रियता ज्ञायसीं मा गान्महता केन तुङ्गता ॥ ६० ॥

Prak,—तुङ्गता केन (हेतुना) ज्ञायसीं प्रियतां मा गान् (Highness should
be favourably entertained). Whose highness do you say ?—
महतां तुङ्गता (I mean the highness of the high-souled should
be highly appreciated and loved), Why do you say so ?—
तत्तत् अलङ्घ्यम् उद्दीच्य (I say this, seeing all those as insurmounta-
ble), Which are insurmountable ?—महीभृतां यद्यद उच्चैर् तत् तत्
अलङ्घ्यम् उद्दीच्य (Seeing that all that are high in mountains are
insurmountable, why should not highness in men be appre-
ciated ?). 60

Prose —महीभृतां यद्यद उच्चैर् तत् तत् अलङ्घ्यम् उद्दीच्य महतां तुङ्गता
(मानोन्नत्य) ज्ञायसीं प्रियतां केन (हेतुना) मा गान् ।

Eng —All that are high in mountains are insurmounta-
ble—seeing this, why should not the highness in the great
attain greater favouritism

Beng —পর্বতের বা বা উচ্চ, তা তা অলঙ্ঘ্য বিবেচনা করিয়া,
যহাআগণের মানোন্নত্য কেন নিরতিশয় প্রিয়তা প্রাপ্ত হইবে না ।

Expl —People respect the mountain for its insurmount-

able loftiness, similarly the great are worshipped and dreaded for their high strong mindedness. Here we may well remember Maṭha's saying—"तुङ्गत्वमितरा नादौ नेदं सिन्ध्यावगाधता ।

अलघनीयताहेतुरुभयं तन्ममस्त्रिणि ॥"

(Also see sl. 63.—infra)

Mallī,—मानव्यागे दोषमुक्ता तत्सङ्घात्रे षड्भिः गुणसाह अलघ्यमिति—सङ्घो-
दता पर्येताना सन्ध्याय 'यत् यत्' शृङ्गादिकम् 'उच्चै' उन्नत 'तत् तत् अलघ्यम् उदोचा'
उत्तमेचा तर्कयत्वा इति भावन्, सङ्घाता' सङ्घात्मना 'तुङ्गता' मानोन्नत्य 'जगत्प्रमा'
प्रियता' प्रियत्व 'केन' हेतुना 'मा गात' केनापि प्रियत्व गच्छत्येव इत्यर्थे [आशिपि
'मा'ङ लङ्] । अटोऽपवादः । देवादनिष्कतोऽपि इच्छामुत्पादयति एव औपववत्
अग्निन् अथै आशामनार्थमाशी प्रयोग । उदोचा इति अभिमानकत्वं कल्पनिर्देश,
क्वचित् प्रयोगदर्शनात् सोढव्यम् ॥ केचित् 'उदोचाम्' इति पठन्ति । तत्र 'यत् यत्
उच्चै' तत् तत् अलघुमुदोचाम्' अवलोकनीयम् न च उन्नतघनीयम् इति । अतः
सङ्घातामित्यादि योजयन्ति] ॥ ६० ॥

Notes on Mallī,

1 By the rule "माङलङ्" in गात् there is लङ् in the sense of आशिम् । Then अङ् is prohibited by the rule "न माङयोगे" (ante) The benediction is here applied to wish that in this matter it generates desire like medicine even of one having accidentally no such attitude In उदोचा and गात् there is no समानकटं कता, but it is to be tolerated through several such instances (in भाषा),

CHARCHA

1, अलघ्यम्—लघु + अलघ्य कर्मणि—लघ्य surmountable. न तथा ।
अलघ्यम् नञ् तत् । Pred. to तत् तत् ।

2, तत् तत्—वोपसायां द्विकृति । यत् यत् are its correlatives, cf.
यत्तदोः नित्यसम्बन्धः । Obj. of उदोच्य ।

3. **उद्बोद्ध**—उद्+बि+ईत्+ल्यप्, having seen, i. e., considered

4. यत् यत्.—Nom to भर्गत् understood. तौ पत्न्या द्विरुक्ति ।

४ उच्चे.—An अव्यय meaning 'high', Prod to यत् यत् । अव्यय-
त्वात् सुब लोप ।

6. मङ्गोश्चताम्—मङ्गो (cat), अर्थात् मङ्गलं वाचयति अत्रियात् इति मङ्गो +
 च + क्त्वि कर्तरि = मङ्गोश्चत् तयापि । अर्थात् एषः पुरुषः एतः यत्.
 All that are high in mountains, on the top of the peak etc., are un-
 passable, - so is highness of mind in this matter, मङ्गोश्चत् अपि
 means 'Kāśyapa' (Gautama, 10-1-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000-1001-1002-1003-1004-1005-1006-1007-1008-1009-1010-

7 प्रियताम—प्रियस्य मातुः अर्थात् पिता + पुत्र = प्रियता विवरणार्थम्,
ताम्। Obj. of वात्.

ततः स्त्रियासु डोप इति ज्ञायसीत । ताम् । Adj. Qual. श्रियताम् ।

9 गात—इ+लुङ्ङद । Hore वृङ्, 19 आशिषि । माङ्थीगात्, अडागम
निषेधः । See Malli Conj, ante

10. केन-द्विती तृतीया ।

11. तुङ्गता-तुङ्ग is lofty, यस्य भावः सित तुङ्ग + तल् = तुङ्गता loftiness, highness, Now, to गात् ।

12 Voice — येन येन...भूयते तुङ्गतया जग्रायसो प्रियता अगायि .. ।

13. Remark — In उद्योच and गात् we have two different nominatives. But this is not allowable by the rule “समान-कृत कयो पूर्वोक्तान्” । However to support such instances we can make स्थित &c, as understood, Thus उद्योच स्थितानां सहता तुङ्गता ना गात्, &c. Also see Remarks under sl 23

61, *A spirited man only, is a man,*

तावदाश्रयितं लक्ष्म्या तवदस्य स्थिरं यशः ।

पुरुषस्तावदेवासौ यावन्मानान्न हीयते ॥ ६१ ॥

Prak.—*তাবত লজ্জা আশীযতে (Fortune favours him up to that time) 'Up to what time'—do you mean?—যাবত্ মানাত্, ন হীযতে (So long as a man is not deprived of his self respect, he is in affluent circumstances), Anything more?—তাবত্ অস্ব যশ স্থিরম্ (भवति) (Then his fame also attains permanency), Is this all?—তাবত্, এব অসৌ পুরুষ (He is up to that time a man in the proper sense of the term. In fact, self-respect constitutes the manliness of man) 61.*

Prose.—*যাবত্ অসৌ মানাত্ ন হীযতে, তাবত্ লজ্জা আশীযতে, তাবত্ অস্ব যশ: স্থির' (भवति) তাবত্, অসৌ পুরুষ এব। পুরুষপদবাচ্য এব।*

Eng — So long as man does not lose his self-respect, till then fortune favours him, his fame becomes permanent and he is a man so to say (in the proper sense of the term)

Beng—যতক্ষণ পর্যন্ত মানুষ অভিমান হইতে ভ্রষ্ট না হয় ততকাল পর্যন্ত লজ্জা তাহাকে আশ্রয় করে, ততকাল তার যশ স্থির হয় এবং ততকাল সে পুরুষ বলিয়া গণ্য হয়।

Expl.—See *Prak.*

Malli.—*তাবদিত্তি—কিচ্চ 'তাবত্' এব 'অসৌ লজ্জা আশীযতে, তাবত্ অস্ব' পু'স: 'যশ স্থিরম্। 'তাবত্ এব অসৌ পুরুষ:' পুরুষত্বেন গণ্যতে ইত্যর্থ'। 'যাবত্ মানাত্, অভিমানাত্, 'ন হীযতে' ন অধ্ব্যতি। মানহীনস্য ন কিচ্ছিত্, যুগ্মনস্টি ইত্যর্থ: 1 ॥ ৬১ ॥*

Notes on Malli.

1, The sense is, no good follows of one having no self-respect,

CHAROCHA

1. *যাবত্ তাবত্*—There are correlative terms—meaning 'so long as' and 'till then' respectively, *তত্ পরিমাণমস্ব ইতি তদ+অনুপ্ (পরিমাণে) = তাবত্ (till then), Adv, Qual. আশীযতে &c,*

Similarly we get यावत्—Adv Qual. होयते । ‘यावत् तावच्च साकल्येवधौ मानेऽवधारणे’ इत्यमर ।

2. आशोयते—आ + शि + लट् ते क् णि । Agree with the उक्तकर्म ‘असौ’ understood. [अयति—ते, शिष्य शिष्ये, अयिष्यति ते]।

3 लक्षा—लक्षयति पुरुष नीनिमन्तमिति लन + शिच + ई (ओणादि), = लक्ष्मी (with सुट् added by the rule “लनेसुट्, च”) । The base is declined like नदी except 1st singular where the form is लक्ष्मी । तथा । अनुक्त कर्त्तरि श्य । अनुक्तकर्त्ता of आशोयत ।

4. यश —अर्थात् व्याप्नोति इति अश + अमुन् = यशम्, fame Nom to भवति under-tood,

5 पुरुष —पुरुष is here man having manliness (पुरुषत्व), Pred to असौ ।

6. मानात्—मान + घञ भावे = मान self-respect तस्मात् । अपादाने प्रसो by the rule “भ्रुवमपायेऽपादानम्” ।

7 होयते—ह्य (ल्यगि) + लट् ते कर्मकर्त्तरि । Nom असौ । [जहाति, लोटङि जहिङि &c, See ante). ह्य is सकर्मक, and its कर्तृत्व (in ‘मान’) is ignored here and अपादानत्व in मानात् is then established, this is in the line of Panini’s rule “अपादाने चाहोयवृद्धौ”—(तर् in अपादान is added but not in connection with ह्य and वृद्ध) । By ‘होय’ is meant ह्य—of “होयते इति विकारनिर्देश जहाति प्रतिपत्तार्थ”—Kasika, Thus for—मान त जहाति we get मानात् स होयते in कर्मकर्तृ-
‘वाच्य to denote लोक्ये (easy performance) in मानहानि ।

8 Voic, लङो असुमाश्रयति, यशसा स्विरेण भुयते •असुना पुरुषेण भुयते •असुना होयते ।

62, He is a man who surpasses all

स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य नाम्नि पुरःस्थितः ।

नान्यामङ्गलिमभ्येति सह्यः यामुद्यताङ्गलिः ॥ ६२ ॥

Prak —स पुमान् अथवज्जन्मा (That man’s life is worth living)
Whose life do you mean ?— यस्य नाम्नि पुर स्थिति अङ्गलि नान्यामभ्यति
(I mean that man whose name being written or uttered

our finger does not approach another finger). I can not follow you ?—सङ्ग्राह्यम् उच्यताङ्गुलिः अन्यम् अङ्गुलिं न अभ्येति (When we count worthy men we count them on fingers; In counting we make the thumb go to the several joints of the other fingers for accurate reckoning, Now, if the name of the worthiest is uttered then in counting, our thumb will not approach another finger, for we find no one to equal him. Hence it is that such man's life is worth living.) 62.

Prose,—सः पुमान् अर्थवज्जन्मा यस्य नास्ति पुरः स्थिते सङ्ग्राह्यम् उच्यताङ्गुलिः अन्यम् अङ्गुलिं न अभ्येति ।

Eng.—That man deserves living whose name being placed in front, our raised finger (i e, the thumb) does not approach another finger in counting (name of worthy personages) 62

Beng—সেই পুরুষই সার্থকজ্ঞা, যার নাম সম্মুখে স্থাপিত হইলে, যোগ্যপুরুষগণের নাম গণনা সম্বন্ধে আমাদের উত্তত বৃদ্ধ অঙ্গুলি অন্য (কনিষ্ঠাদি) অঙ্গুলিতে যায় না ।

Expl,—By the side of the worthiest personage we can not find anyone to equal him, hence it is said that in counting others to equal him our thumb does not approach towards the little finger &c 62

Malli.—स इति—‘स पुमान् अर्थवज्जन्मा सार्थकजनमा ‘यस्य’ पुंस ‘नास्ति पुरः अथे ‘स्थिते’ सति, ‘स ग्राह्य’ पुरुषगणनाप्रस्तावे ‘उच्यता’ गुणमधिकृत्य उन्नमिता ‘अङ्गुलिः, ‘अन्या’ द्वितीयाम् ‘अङ्गुलिम्’ उच्यताम् इति १ ष, न अभ्येति’ न प्राप्नोति, अद्वितीयत्वात्, अस्य इत्यर्थः । एतत् मानरहितस्य न सम्भवति इति भावः ॥

Notes on Malli

1 The sense is, this is not possible in the case of one devoid of self-respect.

CHARCHA

1. अर्थवज्जन्मा—जन+मनिन् (चौणादि)—जन्यन् birth, अर्थ is प्रयोजन। स अस्ति अस्य इति अर्थ+वतुप्=अर्थवत् 1, e साधेक, deserving. अर्थवत् जन्म अस्य, बहु—। Pred. to पुमान्। Man's manliness makes his life worthy of name.

2. यस्य—Refers to पुमान्। “उत्तरवाक्यगतत्वेन उपादानात् तच्छब्दोपादनं नापेक्षते”। शेषे ङी, related to नास्मि।

3. नास्मि—भावे ङी, by the rule “यस्य च भावेन भावलक्षणम्”।

4. पुर—पूर्वस्मिन् देशे इति पुर्वे+ङि (ङी)+असि स्वाधे=पुर in front. अव्यय, अस्मि ङी। आधार of the क्रिया in स्थिते।

5. स्थिते—स्था+क्त कर्त्तरि=स्थित placed. तस्मिन्। Pred to नास्मि।

6. अभ्येति—अभि+इ+लट् ति। Approaches. Nom. अङ्गुलिः। Conj. ante,

7. सख्यायाम्—सप्त+ख्या+अङ् भावे स्त्रियाम्=संख्या counting तस्याम्। विषयाधिकरणे ङी। In the matter of counting worthy men.

[Acc. to व्यास, we cannot have ख्या preceded by सप्त, comp. “सपूर्वस्य ख्याति प्रयोगो न”। It may be from चच्।]

8. उद्यता—उद+यम्+क्त कर्त्तरि स्त्रियाम्=उद्यता uplifted, raised. Qual अङ्गुलिः। In counting one finger especially the thumb is first naturally raised and is then put on another finger, See Prak also.

9. Voice तेन पुसा... . जन्मना भूयते....उद्यतया अङ्गुल्या...अन्या अङ्गुलिः असौयते...।

63. *The great are insurmountable.*

दुरासदवनज्यायान् गम्यस्तुङ्गोऽपि भूधरः ।

न जहाति महौजस्कं मानप्राशुमलउद्यता ॥ ६३ ॥

Prak.—भूधर तुंग अपि गम्य (A mountain is passable though very lofty) If it is full of jungles too—दुरासदवनज्यायान् भूधरः

(However crowded it may be with terrible forests, still it is surmountable) Nothing is then impassable in the world, I think a high-souled is also such—अलंघ्यता महीजस्कं मानप्राशुं न जहाति (Never, a valourously high-souled cannot be fathomed, he is always a source of menace to all and is completely unconquerable, hence insurmountable too. Thus a high-souled excels a lofty mountain) (63

Prose,—दुरासदवनजग्रायान् तु ग अपि भूधरः गम्य' (भवति) । अलंघ्यता महीजस्कं मानप्राशुं न जहाति ।

Eng —A mountain, rich in impassable wilds and lofty even can be surmounted, but insurmountability does not forsake a valourous high souled (one).

Beng—दुर्गम अरण्यसमृद्ध एव उच्च हृष्टेन, पर्यंत नज्या बटे ; किन्तु अतीतमूर्त एव मनोव्रत पुरुषके अनज्याता त्याग करे न ।
से अनज्या ।

Expl.—See Prak. & Expl. also under sl. 60.

Mall.—दुरासदेति । 'दुरासदवनजग्रायान्' दुरासदे वनैः जग्रायान् प्रहृष्टः । तथापि तु ग' अपि भूधरः गम्य, गन्तुं शक्य एव, प्रसिद्धं चैतत् इति भावः । 'महीजस्कं प्रतापसम्पन्नं' 'मानप्राशुं' मानोव्रतं पुरुषमिति शेषः । 'अलंघ्यता न जहाति' न कदाचित् मानौ लघयितुं शक्यते इत्यर्थः । गिरि अपि गरीयान् मानाधिक इति भावः (अत्र उपमानात् भूधरात् उपमयस्य मानस्य धर्मान्तरसाम्ये अपि अलंघ्यत्वेन आधिक्य-कथनात् व्यतिरेकालङ्कार १) ॥ ६३ ॥

Notes on Mall.

1 The figure here is व्यतिरेक for the excess in point of अलंघ्यता of the उपमेय 'मानिन्' is spoken of in spite of its similarity in other respects with the उपमान—'भूधर' ।

CHARCHA

1. दुरासद &c —Deriv sl. 23. - असद unapproachable. व्यायान् rich (here). दुरासदानि वनानि, कर्मधा—। ते व्यायान्, इतत्—। Qual. भूधरः ।

2, गम्य —गम + यत् कर्मणि = गम्य' here surmountable Pred to भूधर ।

3. अपि—Implies गर्हा (disregard) भूधर, 19 गम्य, disregarding (गर्हा) its तुङ्गत्व । It can also be taken as समुच्चयः । Thus जग्रायान् अपि तृग, भूधर' &c “गर्हासमुच्चयश्चाप्रशंसश्चावनास्त्रपि” इत्यमर ।

4, भूधर,—धरतीति धर' (पञ्चाद्यच्) 1,0, धृ + ञच्, कर्त्तरि = धर holder. भू earth, तस्य, धर इष्टोत् । For gram. See अन्व, धर sl 12. Nom to भवति understood

5. जहाति—हा + षट् ति forsakes, abandons. Nom, अलक्ष्यता । Conj. ante.

6. महौजस्कम्—भोजस्, valour महत्, भोज' अस्य, बहु—। महतो आत्, समासान्त' कप् च । The rule for कप् is “शेषादिभाषा” (ante) तम् । Qual. मानप्रायम् । comp. “महता हि चित्तमविभाष्य बभूवम्” ।

7, मान &c.—प्रकृष्ट' अशु दौष्टि अस्य इति प्राय high (उन्नत), बहु by the varbhuka “प्रादिभ्यो धातुजस्य बहुव्रीहि. वा चोत्तरपदलोपो वक्तव्य” (ante), मानेन प्राय, सुपसुपा' तम् । Adj, used substantively. Obj. of जहाति ।

8, अलक्ष्यता—Deriv See sl 60 under अलक्ष्यम् । तस्य भाव इति अलक्ष्य + तल्, । , Nom. to जहाति ।

9 Voices —- जग्रायसा तु गेन भूधरेण गम्येन भूयते. ... अलक्ष्यतयः ... महौजस्क मानप्राय ह्ययते ।

10. Remark,—This sloka may be well compared to the sloka of Magha quoted under sl. 70 (under Expl)

64. *They make their race famous,*

गुरुन् कुर्वन्ति ते वंशान् अन्वर्था तैर्वसुन्धरा ।

येषां यथासि शुभाणि ऋपयन्तीन्दुमण्डलम् ॥ ८४ ॥

Prak.—ते वंशान् गुरुन् कुर्वन्ति (They make the family members famous) . But what the world gain by them ?—तैः वसुन्धरा अन्वर्था (The word वसुन्धरा as applied to the world is true to the meaning when such men reside in her). Which men do you mean ? येषां यथासि इन्दुमण्डलम् ऋपयन्ति (I mean those men whose fame outrun the moon's white orb even) . Then their fame is also white—शुभाणि यथासि (Yes, their pure and hence white fame surpasses the moon's orb even) 64.

Prose.—येषां शुभाणि यथासि इन्दुमण्डलम् ऋपयन्ति, ते वंशान् गुरुन् कुर्वन्ति तैः वसुन्धरा अन्वर्था (भवति) ।

Eng.—They whose white (1, e, chaste) fame puts the moon's orb to shame, make the family members high, and the earth is significant with them 64

Beng.—यांशदेव श्रुतवश इन्दुविश्वके लब्धित करे, तांशवा वंशश्च लोकदेव उन्नत करे एवं तांशदेव कर्तृक पृथिवीर 'वसुन्धरा' नाम नार्थक हय ।

Expl—See Prak.

Mall.—गुरुनिति—'त' नराः वंशान् अन्वयभवान् 'गुरुन् कुर्वन्ति' प्रथमन्ति । स्वनाम्ना व्यपदेशयन्ति रघुदिलीपादिवत् इत्यर्थः १ । 'तैः नरैः वसुमि धनानि धरति (? धारयति) इति वसुन्धरा ["संज्ञाया मृतृवज्जि—" इत्यादिना स्वच-प्रत्यये "खचि ऋध्व" इति ऋत्वात् सुमागमश्च २] 'अन्वर्था अगुगतार्था, तेषां वसुभूतानाम् धारणात्-इति भावः ३ । 'येषां शुभाणि यथासि इन्दुमण्डलम् ऋपयन्ति' लज्जयन्ति यथासि निष्कलङ्कत्वात् इति भावः । ईदृश द्वि यथा मानमहत् एव सम्भवति इति तात्पर्यार्थः । [क्रोधातोः यण्नात्-लट् । "अर्त्तिः क्रो—" इत्यादिना पुगागमः । अत्र ऋपणस्य सादृश्यपर्य-वसनात्-उपमालङ्कारः ४] ॥ ६४ ॥

Notes on Malli.

1. The sense is, like Raghu and Dilipa (they) mark the race by their own names, 2. खच् in वसुन्धरा comes by the rule 'सञ्ज्ञायाम्भट्' (char), then चारि has the उपधा shortened when खच् follows in णिच् by the rule "खचि ऋलृ." Then the augment सुत् comes by the rule "अहोभट्" (ante), [N. B — Here Malli's धरति should become धारयति, for the rule 'सञ्ज्ञायाम्भट्' adds खच् after धारि and not after धृ]. 3. The sense is, for having sustained them that are equal to wealth (वसुभूत) 4. In क्रेपयन्ति we have लट् after क्री + णिच्. In णिच् पुक् comes in by the rule "वत्तिङ्गो" (char), Here the figure is उपमा, for similarity follows from क्रेपय.

CHARCHA

1. गुरुन्—गुरु heavy. 'heru', 'famous', तान्। Pred. to वक्ष्यान्।
2. कुर्वन्ति—कृ + लट्, अन्ति। Nom. ते। [करोति—कुरुते, करिष्यन्ति-ते, अकार्षीत् अकृत]।
3. वक्ष्यान्—वक्ष race, तस्य भव इति वक्ष + यत् = वक्ष्य those that are born in the race, तान्। Obj. of कुर्वन्ति।

4. अन्वर्थी—अनुगा अर्थमिति, or अनुगत अर्थं यथा इति अन्वर्थी (true to the meaning), प्रादितत्, or बहुव्रीहि by the vaittika "प्रादित्थो" (ante) Such men are jewels, and earth is वसुन्धरा for having contained them. See Malli "तेषां वसुभूतानां धारणात्"। Qual वसुन्धरा। In this sense of अन्वर्थ, cf "अन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्जनात्"—Raghu

5. ते —करणेभ्यः।

6. वसु &c.—वसुर्धरा धारयतीति वसु + धृ + णिच् + खच् कर्त्तरि स्त्रियाम् = वसुन्धरा a name of 'Earth' As the word implies सञ्ज्ञा, so खच् comes by the rule 'सञ्ज्ञायाम्भट्' हजिधारिसहितपदम्" Also See Notes on Malli, Nom to भवति understood.

7. शुभाणि यशानि—Pure fame is compared by poets to white luminous substances of, “मिता वमनः खलु कौर्त्तिमोक्तिका” Naishada, also see “तनोति शुभं गुणममदा यशः” Kirata canto I,

8. क्रेपयन्त—क्रो + णिच् + लट्, अन्ति put to shame, Nom यशंसि । In णिच्, क्रो becomes क्रेप with पुग् added by the rule “अर्त्तं क्रो-बीरौ क्तथोच्चाय्याता पुक् णौ” the roots ऋ, क्रो वो &c. and आकारान्त roots take पुक्, when णिच् follows, Then by गुण etc we get क्रेप णिच् ति = क्रेपयति etc,

9 इन्दु &c —मण्डल lit, circle, here the moon's orb उन्नति जलोष्णमेन भुवन किन्न करोति इति उन्द + उ कर्त्तरि (औष्णदिक) = इन्दु moon, इन्दो मण्डलम्, इतत् । तत् । Obj. of क्रेपयन्ति । Moon though white and bright still she has a stain in her, but pure fame is unstained hence its greater whiteness. see Malli “यशस निष्कलङ्कतात्” ।

10. Voice —शुभैः यशोभिः...क्रेप्यते...ते' वंश्या गुरव क्रियन्ते वसुधैव कुटुम्बकम् ।

65, They are great who take revenge on enemies

उदाहरणमाश्रीःषु प्रथमे ते मनस्विनाम् ।

शुक्लेऽशनिरिवामघो यैररातिषु पात्यते ॥ ६५ ॥

Prak.—ते आश्रीषु उदाहरणम् इति (Men should be so and so (great)—this is the general wish (आश्री), and in counting such great men these only are cited as instances) Who are cited as examples ?—मनस्विनां प्रथमे ते (I mean those men who are foremost among the self-respected ones), How they head the list of the self-respected ones ?—यै ररातिषु अमर्षं पात्यते (They direct their anger and energy on the enemy to keep up their prestige The enemy can not but hold them in awe. Thus they rise through self-respect). Anyparallel ?—शुक्ले अशनिः इव (As thunderbolt on a dry tree destroys it,

so their ire forced on an enemy completely vanquishes him. Hence they rise high indeed) 65

Prose.—‘यै शुक्ले अग्नि इव अरातिषु अमर्षं पात्यते, मनस्विनां प्रथमे ते आशौ षु (पुरुषाणां योग्यताकामनासु) उदाहरणम् (भवन्ति) ।

Eng—Those who let their ire fall on enemies like thunderbolt on dry (tree &c) are cited as examples of the benediction (that men should be so and so great), foremost as they are among the self respected 65,

Beng—যাহাঁরা শুষ্ক দ্রব্যে অগ্নিপাতেব হ্যায় শত্রুর উপর ক্রোধ নিক্ষেপ করেন, মনস্বিগণের মধ্যে শ্রেষ্ঠ তাহারা, “মানুষ এই প্রকার হউক” এই আশীর্বাদেব উদাহরণ হইয়া থাকেন ।

Expl — See Prak. & Eng.

Mallī — ‘यै अमर्षं क्रोधं ‘शुक्ले’ नीरसे अग्नि इव अरातिषु विषये ‘पात्यते’ प्रचिप्यते ‘मनस्विनां’ मानिना ‘प्रथमे’ अग्रे मरा (ते, आशौ षु—पुरुषैः एवं भवितव्यम्, एवरूपासु ‘उदाहरणं’ निदर्शनं भवन्ति इति शेषः, रामादिवत् उत्पमानं भवन्ति इत्यर्थः १। अत न त्याज्य मान इति सुन्दर्भाय. २ ॥ ६५ ॥

Notes on Mallī.

1, The sense is, they are standards of comparison like Rama &c, 2 The meaning of the saying is, hence self-respect should not be given up.

Charoḥa

I. उदाहरणम्—उदाह्रियते यत् इति उद+आ+ह+लृट् कर्मणि= उदाहरणम् example. विधेयविशेषण of ते । “विधेयोद्देश्ययो लिङ्गवचनेषु न तन्मता” इति अत्र लौकिकत्वम् । For difference of gender in विधेय and उद्देश्य of. “उत्पाठ्य मेरुशृंगानि आक्रोडपर्वतास्तेन कल्पिता.” Kumara II. sl. 48.

2. आशौषु—आ + शस + क्तिप् = आशौ benediction. तासु । अषि ७मी । In the benediction that man should be such high. See Mallī “पुरुषैः एवं भवितव्यम् एवरूपासु” ।

3. ते—Nom, to भवन्ति understood,

4. मनस्विनाम्—मनः प्रशन्त अस्ति एवामिति मनस् + विनि = मनस्विन' high souled, तेषाम् । निर्दारे षष्ठौ by the rule “धृत्व निर्दारेणम्” । Hence मनस्विषु is also correct मनस्विनाम् प्रथमे hence आशौ षु उदाहरणम् ।

5. शुष्के—शुष्क + क्त कर्त्तरि = शुष्क dry substance Adj uses substantively, तस्मिन् । विषयाधिकरणे ओम् । अरातिषु has plural, यः शुष्के ought to have been. शुष्केषु । उपमान or अरातिषु । क in place of क्त after उप comes by rule “गद' न” ।

6. अग्नि —अग्नि the underbolt, स । उपमान of असर्ष । असर्ष, like अग्नि is terrible Both destroy the thing on which they fall Hence the two are compared.

7. अरातिषु—अराति enemy तेषु । विषयाधिकरणे ओम् ।

8. पात्यते—पत + णिच् + लट्, त कर्मणि । Nom (अनुक्त कर्त्ता) दै । Agrees with उक्तकर्म = असर्ष (deriv, ante) [पतति, पपात, परिप्यति, अपपत] ।

9. Voice,—यैः अग्निमिव असर्षे पातयन्ति प्रथमे त . उदाहरणेन (भुयते)

10. Remark—अग्नि readily falls on a dry substance and also easily destroys it For dry things are good conductors of electricity and are easily combustible Hence the poet says शुष्के (द्रव्ये) अग्नि इव (असर्ष, अरातिषु पात्यते) ।

66. I do not seek after the supreme soul

न सुखं प्रार्थये नार्थमुदन्वद्भीचिचञ्चलम् ।

नानित्यतामनेच्छस्यन् विविक्तं ब्रह्मणः पदम् ॥ ६६ ॥

Prak.—(अह') सुखं न प्रार्थये [I do not seek after pleasure], Then you want money perhaps—उदन्वद्भीचिचञ्चलम् अथे न प्रार्थये [Neither even do I look up for money, money is worthless and transient like sea-waves and does not pay the pain of penance], Then you want the soul supreme—विविक्तं ब्रह्मणः पदं न प्रार्थये (I am not even desirous of the abode of the pure

Supreme soul]. Are you not trying for immortality being afraid of Sansar ?—अहम् अनित्यताशने वस्यन् न (I am not afraid of this short lived life full of torment, that I will seek the Permanent Absolute by penance—Thus all these efforts are not for avoidance of rebirth or to gain ब्रह्म &c. Hence my aim is nothing of the above kind) ७७

P1090,—अहम् सुखं न प्राप्ते, उदन्वहोच्चित्रलम् अयं न प्राप्य, अनित्य-
ताशने वस्यन् विविक्षु ब्रह्मण पं न प्राप्ये ।

Eng —I do not look for pleasure, nor do I look for money than men like the sea gaves, nor even fearful of thunderlike (electric) bolts in nest I seek after the pure abode of Brahman (the Supreme soul)

Beng—आमि স্মা কামনা আর না, মনুষ্য উদ্বোধের গ্রামে চক্ষুণ
(অত্যাচারী) ধনও চাই না, (এমন কি) অনিত্যতাশয় বসায় ভয়ে ব্রহ্ম
হইবার পবিত্র লক্ষ্যপদ প্রার্থনা করি ।।

Expl —See Park of Eng

Malli,—यदुक्तम् “अभिद्रोहेण भूतानाम्” इत्यादि तत्र युग्मेन उत्तरमाह 1
नेत्यादि—‘उदन्वहोच्चित्रलम् उदन्वहो वायव वक्षन् समुद्रतरंगवत् आस्थिर ‘मुख’
काम ‘न प्राप्ये’ न इच्छामि । तथा चक्षुःम् ‘अथक्ष न प्राप्ये’ । विश्व ‘अनित्यता
शने’ अनित्यता विनाशिता, सा एव अगति तस्मात् ‘वस्यन्’ विभक्त [“वा भूय—”
इत्यादिना श्यन् प्रत्यय 2। ‘विविक्षु’ निवाच ‘ब्रह्मण’ वैधर्म आत्मन, पश्यते इति
‘पद’ स्थानम् एकलक्षणं सूक्तिञ्च ‘न प्राप्ये ।’ एतन् यदुक्तम् “उच्छेदं जन्मनः
कतुम् इत्यादि, तत् समाहितम् 3 ॥ ६६ ॥

Notes on Malli

1 By the two slokas he gives the answer to “अभिद्रोहेण भूतानाम्” &c. (1, 21) that has already been said. 2 श्यन् optionally comes after वाय, वस, क्रम, वस् &c — when साधातुक् affixes follow, by the rule “वा माशभ्लाशसमुक्तमुक्लमुवसिबुटिलष” । 3 By this, the answer to the saying “उच्छेदं जन्मनः” &c, is established.

CHARCHA

1. सुखम्—सुखयतीति सुख+णिच्+अच् कर्त्तरि=सुखम् pleasure, तत् । Obj, of प्रार्थये ।

2. प्रार्थये—प्र+अर्थ+णिच् (चुरादि)+लट्, ए कर्त्तरि । Wish. seek after &c. Nom. अङ्गम् ।

3. उदन्वदौचि etc. —उदन्वत् sea (deriv, sl, 40). वीचि wave, चञ्चल passing, transient उदन्वत् वीचय इतत्—। उदन्वदौचय, इव चञ्चलम् इति उपमान तत्—by the rule “उपमानानि सामान्यवचने.” —An उपमान-वाचक word may be compounded with the word denoting common attribute. Qual, both सुखम् and अर्थम् । Both are short lived, [N. B.—Malli's वति in समुद्रतर गवत् is rather unsound for here it has no connection with a क्रिया, whereas the rule for वति is “तेन तुल्य क्रिया चेदति:”] ।

4 अनित्यता &c,—न नित्यम् अनित्यम् not permanent, नश्वरम्—। अनित्यस्य भाव इति अनित्य+तल्=अनित्यता non permanency i, e. mutability अनित्यता एव अशनिः, रूपकमंश by the rule “मयूरव्य सकादयश्च” । तस्मात् “भौवार्थानां भयहेतुः” इति अपादाने १मो । The idea of nothingness now and then pierces us. Hence it is identified with a piercing thunderbolt (अशनि) । And through fear of it, man resorts to Brahman, so Arjuna replies that he does not want ब्रह्मपद through fear of अनित्यतः of स सार ।

5. वसन्—वस (दिवादि)+लटः स्थाने शब्द=वसत् fearing सः । Qual. अङ्गम् । [वसति वसति, तवास, वसिष्यति] । For gram, See Notes on Malli.

6. विविक्तम्—विविक्त here means 'pure' (पूत), Here it may also be taken to mean 'free from obstacles or dangers', Hence Malli has “विविक्तं निर्वधम्” । Qual, पदम् । When वैराग्य possesses us, we seek after ब्रह्मपद, hence it then becomes निर्वध for us.

7 ब्रह्मण — ब्रह्मन् here means "Soul supreme" तस्य । श्रये इष्टी । related to पदम् । ' ब्रह्मण' = परमात्मन ।

8, पदम्—पद abode (स्थान) । In this sense, of, "अविवेकः परमापदा पदम्"—canto II "ब्रह्मपदं प्रविशाय विदित्वा"—Sankara. Obj. of प्रार्थये । ब्रह्मपद is highest विष्णुपद ।

9, Voice, ..सुखं प्राप्यंते...अर्थः 'अञ्जल' प्राप्यंते मया ..वस्यता मया .. प्रार्थयते ।

67. *I wish to kill my enemies*

प्रमाष्टुमयशःपङ्कमिच्छेयं ह्यना कृतम् ।

वैधव्यतापितारातिवनितालोचनाम्बुभिः ॥ ६७ ॥

Park.—अयशःपङ्कं प्रमाष्टुम् इच्छेयम् (My aim is to wipe off our infamy), Whence has infamy come on you ? — ह्यना कृतम् अयशः-पङ्कम् (Our infamy was brought on us by our deceitful defeat at the game of dice), How will you shake off this infamy ? — वैधव्यतापितारातिवनितालोचनाम्बुभिः प्रमाष्टुमिच्छेयम् (I mean to kill all my enemies. And consequently the flow of tears of their female relations at that reverse, will extinguish our ire of taking revenge on enemies. Thus our complete victory over the enemies will be appreciated by all and will wash off this dark infamy of ours) 57.

Prose — ह्यना कृतम् अयशःपङ्कं वैधव्यतापितारातिवनितालोचनाम्बुभिः प्रमाष्टुमिच्छेयम् ।

Eng. I wish to wash off this mud of infamy brought on us by deceit, by the tears of enemies' beloved wives, oppressed by widowhood,

Beng—कपट पाशाय हल उपस्थापित এই অবশঃপঙ্ক, আমি বৈধব্য-পীড়িত শত্রুগণের নয়নবারিধারা কালন করিতে ইচ্ছা করি ।

Expl.—See Prak, & Remark below.

Ma'li.—प्रमाष्ट मिति—किन्तु 'कृशमा' कपटेन कृत शब्दभि इति शेष ।
 'अयश' एव पङ्क्तिमिति रूपकालङ्कार । 'वैधव्यं पितारातिवर्नितालोचनाम्बुभि वैधव्येन
 तापितानां दुःखीकृतानाम् अरातिवर्निता लोचनाम्बुभि' 'प्रमाष्टम्' जालयितम्
 'इच्छेयम्' अभिलषयम् [इषधानो लिङि रूपम्] वेरनियतमातिरिक्तं न किञ्चित्
 इच्छामि इत्यर्थः ॥ ६७ ॥

Notes on Mali.

1 The verse 1, I wish no hing more than revenge on the enemies

CHARCHA

1, प्रमाष्टम्—प्र + सृज् + तुमुन् to wash off, to efface [माष्टि, लोट
 ङि—सृङ्ङि, अमाष्टि, ममाजं, माजिंयति माजिंयत, अमाजिंत् अमाजिंत्] । Cf
 "वाच्य त्यागेन पद्मा परिमाष्टम् &c" "अयश प्रमाष्टम्" &c —Raghu.

2. अयश &c —न यश अयश infamy नञतत् । तदेव पङ्क्ति, कर्मधा
 by the rule "नयुरव्यसकादयश". Here अयश is identified with
 पङ्क्ति (See Malli' also 'अयश ..इति रूपकालङ्कार') for both stans up.
 Obj of प्रमाष्टम् ।

3 इच्छेयम्—इष + लिङ् विधौ + याम् । Nom, अइम् । Conj ante.

4, कृशमा—कृशम् is deceit The deceit was at the game
 of dice. तेन, करणे श्या ।

5. कृतम्—कृ + क्त कर्मणि । Adj Qual, अयश पङ्क्तिम् । Nom. अरातिभि
 understood.

6. वैधव्य &c,—धव husband विगत धव' अस्या इति विधवा widow,
 बहुव्रीहिः । विधवाया भाव वैधव्यम् (with ध्वञ्) । तप + णिच् + क्त कर्मणि—
 तापित oppressed. वर्निता is a beloved wife, अरातीनां वर्निता wives

of enemies, इतत् । वैधव्यं न तापिता इतत् । वैधव्यतापिताः अरातिवनिताः, कर्मधा । लोचनामा अश्वनि, इतत् । वैधव्यतापितारातिवनिता लोचनाश्वनि, इतत् । ते । करणे रथा । As mud is washed off by water so our infamy will be washed off by the tears of enemies' wives,

7 Voice --मया इत्येत ।

8 Remark,—(1) The enemies having killed their wives will be widows, and the tears caused by this widowhood will so to say, wash off our infamy. For a somewhat similar saying of, “विदधातु शमं शिवेतरा रिपुनाशेनयनं स्मृमन्ति” Canto II & Rag VI 28,

(1) Thus too Sar Arjuna does not want सुखं or अर्थं or ब्रह्मपदं, but as a Kshatriya he wishes to kill the enemies who have insulted him. And this is the prime duty, of a क्षत्रियः, of ‘धर्म्यादिपुद्गलाच्चेत्येतत् क्षत्रियस्य न विद्यत’ ।

68 Your speech on me has thus gone amiss

अपहस्येथवा सङ्गः प्रमादो वास्तु मे धियः ।

अस्थानविहितायामः कामं जिज्ञेत्तु वा भवान् ॥३८॥

Prak —अथवा सदृमि अपहस्ये (I will be laughed at by the good for this motive of mine) I think of you otherwise—

मादः वा अस्त (Yes ; my wit may be deranged, I may be guilty for this work or aim of mine. But still I will stick to this idea of mine). You then make my position false—अस्थानविहितायामः भवान् कामं वा जिज्ञेत्तु (You have made a fruitless effort in giving me advice for मोक्ष । For my motive, as you see is otherwise. This I think may put you to shame, but I can't help) 68

Prose —अथवा सदृमि अपहस्यः, मे धियः प्रमादः वा अस्त, अस्थानविहितायामः भवान् वा कामं जिज्ञेत्तु ।

Eng —I will be laughed at by the good, or there may be a defect of my wit, or you truly feel shame for having made this effort of advice in a wrong place, 68.

Beng—आमार एहे उजोगेर जन्म आमि मद्गण कतुक हसित हईते पारि, अथवा आमार बुद्धि प्रमाद (दोष) हईरा थाकिबे अथवा आपनि अहाने हितोपदेशरूप एहे परिश्रम करिया मताई लज्जित हईरा थाकिबेन ।

Expl—Easy.

Malli. - एवं तर्हि “यः करोति वधोदकां” इत्याद्युक्तदोषं स्यात् इति आशङ्कामङ्गोक्त्य ‘ग्लानिः न दोषाय’ इति न्यायमाश्रित्य युष्मेनोत्तरमाह १—अपहस्ये इत्यादि—‘अथवा सदृशि, पश्चित्’ ‘अपहस्ये’ अपहस्ये इत्यर्थः [‘वत्मानसमोप्ये वत्मानवदा’ इति दसतेरप्यन्तात् कर्मणि लट् । अणस्तु धातुः पाठ २] ‘मि धियः प्रमाद’ अनवधानत्वं ‘वा अस्तु ; भवान्’ अपि ‘अस्यानविहिततायाम्’ अस्याने अयोग्यविषये विहितः आयासः हितोपदेशरूपप्रयासः येन स तद्योक्तं विकल्पप्रयत्नं सम-इत्यर्थं ‘कामं वा जिह्ते’ लज्जताम् ॥

Notes on Malli.

1, Then the fault enumerated by “यः करोति” &c, (sl, 19), may come—accepting this apprehension he answers by the two slokas अपहस्ये etc, by having recourse to the maxim, “worry is not conducive to fault” 2. In अपहस्ये there is लट्, after अणिल्ल root ‘दस’ in the sense of near future amounting to present by the rule “वत्मानसमोप्ये—” (Malli). Here लट्, seen after दस + णिच्, is wrong

CHARCHA.

1. अपहस्ये—अप+हस+लट्, ए कर्मणि । Nom. सदृभिः । Agrees with उक्तकर्म—अहम् । वत्मानसमोप्ये भविष्यति लट् । See Malli, [दसति, जहास, अहासोत्] ।

2 अथवा—An अन्यथ implying ‘विकल्प’ । He says his effort may be viewed as such or such, but he will stick to it as his only motive (see remark sl. 67), for the reasons given in the next sloka and in the Remark below.

3 प्रमाद—प्र+मद+घञ् भावे=प्रमाद lit carelessness, hence fault. Nom. to अस्तु । In the sense of द्वेषे the form is प्रमद with अप, cf. the rule “प्रमदसंयदौ द्वेषे” ।

4 धिय—धे+क्षिप् करणे=धीः intellect with तस्या । श्रेषे षष्ठौ ; related to प्रमाद ।

5, वा—An अव्यय meaning 'or', of 'पुराणो वा सस्वन्' जन्मात्तर-नविडयन्—uttaracharita

6 अस्थान &c —विहित (कृत) आयास' अनेन, बहु । अस्थाने (अविषये) विहितायास', सुप्सुवा । Or—अस्थाने विहित अस्थानविहित, सुप्सुवा । अस्थानविहित आयास अस्य, बहु । Qual भवान् । You (Indra) have advised me for सुक्तिपथ, but यद्वपथ is now by aim, so your effort (आयास) for persuading me to stick to सुक्ति is अस्थानविहित ।

7, कामम्—An अव्यय meaning 'true' (सत्यम्) । In this sense, of “महाभाग काम नरपतिरभिन्नस्थितिरसौ” Sak V. Adv Qual. जिज्ञेत् ।

8. जिज्ञेत्—ज्ञो+लोट तु । Nom, भवान् । भवत् meaning 'you' governs a verb in the third person by the rule “शेषे प्रथम” । conj, ante. Your effort has gone amiss, hence you may be ashamed ज्ञो (ज्ञादि) + क्त=ज्ञीत as in ‘ज्ञीतमिव नभप्रिवीतमले” XII sl. 13, also ज्ञोष् sl 58 and comp गन्तु जिज्ञमि—in sak

9 Voice — ‘मन्त' मा अपहसन्ति प्रमादेन भूयताम विहातायासेन भवता ज्ञोयताम् । (Here अस् is changed to म by the rule “अस्तेभु”) ।

10 Remark—Arjun points out that for this effort of his, all these alternatives here, e.g. अपह्वास, वृद्धिप्रमाद etc, are possible, but he cannot help doing also, for he wants to kill enemies and to him efforts for salvation not without gaining वंशलक्ष्मी will be an obstacle to victory.

69 My aim is revival of वंशलक्ष्मी ।

वंशलक्ष्मीमनुद्धत्य समुच्छेदेन विद्विषाम् ।

निर्वाणमपि मन्येऽहमन्तरायं जयश्रियः ॥ ६६ ॥

Park.—निर्वाणमपि जयश्रियः अन्तराय मन्ये (To me salvation stands in the way to victory), I can not follow you—वशन्तोम अनुद्धृत्य निर्वाणम् [First I am to establish the hereditary kingdom, then salvation is laudable for me, without delivering the lost fortune, salvation, which is all conquering can not give me victory and prosperity over worldly enemy In other words, salvation favours the similarly disposed only, but I now want शत्रुजय], But how will you be victorious in शत्रुजय ?—विहिषाम समुच्छेदेन (I will kill all our enemies and restore our lost fortune: Then fortune will favour me and I may then freely proceed to salvation) 69

Prose — अहं विहिषां समुच्छेदेन व शत्रुलोम अनुद्धृत्य निर्वाणमपि जयश्रियः अन्तराय मन्ये ।

Eng.—Without establishing hereditary fortune (kingdom) by the destruction of enemies even the effort for salvation do I deem as an obstacle to victorious fortune.

Beng.—शत्रुं उच्छेद करिष्या वंशवन्धुं पुनरावर्तन न करिष्ये
आमि मोक्षोत्थोगकेउ जयश्रीव अन्तराय मने करि ।

Expl.—My first duty is to conquer my enemies then I will try for मोक्ष । Otherwise the one will stand in the way of the other

Mall.—व श्रुति—‘अहं’ तु ‘विहिषां’ शत्रुणां ‘समुच्छेदेन’ विनाशेन करणेन व शत्रुलोम अनुद्धृत्य अपुनरावर्त्य ‘निर्वाणं’ मोक्षमपि ‘जयश्रिय अन्तराय’ विषयं ‘मन्ये’ न तु पुरुषार्थम् इत्यर्थः । किमुत अन्योत्सवादिकम् ? इति भावः ॥ ६० ॥

CHARCHA

1. व श्रुति etc —लक्ष्मी (deriv ante) fortune, व श्रुत्य लक्ष्मी fortune of the race, i, e, our hereditary kingdom (lost at dice), इ तत् । ताम् । Obj of, अनुद्धृत्य ।

2, अनुदृत्य—उद+हृ or धृ+ल्यप्=उद्धृत्य having rescued न उद्धृत्य, नञन्त । We prefer उद+धृ in the sense of delivering of, “उददौषरत प्रपितामहान् भगौरथ” in atcharacharita.

3 ममुच्छेदेन—सम्+उद+हिद+घञ् भावे=ममुच्छेद extirpation तेन । करणे ३या ।

4 विविधा—विधन्तीनि विध+क्तिप् कर्त्तरि=विधयः ६नाम्न विविधेण विध, निविधः ६ना लोट् ६नाम्न, प्रादितन् तेषाम् । नदयोगा कर्त्तुणि ६श्लो ।

5 निर्वाणम्—निर+वा+लृट् भावे=निर्वाणम् १, ८, सत् । or निर+वा+क्त भावे=निर्वाणम् meaning ‘salvation’, the १ १० निर्वाण when क follows comes in by the rule ‘निर्वाणोऽवाते’ क्त्वो वात is not the कर्त्ता here, Hea take निर्वाण to mean ‘effort for निर्वाण’, other-wise complete मोक्ष being all freedom can not be an obstacle to any victory, Without achieving victory, (one’s motive), one will not be favoured by fortune Thus his work being un one, circumstances being unfavourable his मोक्षोद्यम will not be successful but rather shall stand in the way to victory Hence Arjuna says this निर्वाणम्=सम् निर्वाणम् ।

6 मयि—मन+लट् ६ । I think Nom. अहम् । [मिने, रंस्तन असक्त] ।

7 अन्तरायम्—अन्तरा an अव्यय meaning ‘middle’. अन्तरा अयते गच्छति इति अन्तरा+अय+अच् कर्त्तरि=अन्तरा । obstacle तस्य । pred. ६ निर्वाणम् । Or—अन्तरे मयि अयते गच्छति इति अन्तरा+अय+अच् कर्त्तरि=अन्तराया ।

8 जयामय—यो (deriv o into I) Fortune जयं यो सुप्रसूया or जयस्य यो इतत् । तस्या । शब्दे ६श्लो, related to अन्तरायम् । Try for निर्वाण after conquering external & internal enemies, else you will be foiled in your attempt—this is the instruction

9, Voice — •मयते • मया • ।

70 Let me win back my lost fame.

अजन्मा पुरुषस्तावत् गतासुस्तृणमेव वा ।

यावन्नेषुभिरादत्ते विलुप्तमरिभिर्ययः ॥ ७० ॥

Prak,—तावत् पुरुषः अजन्मा (Till then man is as good as unborn), He may have a good future before him—तावत् गतासु पुरुषः (Man is till then almost dead) Death ends all!—दणमेव वा (Man may be alive but then he is no better than a grass. Such humiliating in his position) How long does this humiliation continue of him?—यावत् इषुभिः यशः न आदत्ते (This worthless humiliation lasts so long as man does not get back due fame like a brave man by killing enemies) I cannot follow you—अरिभिः विलुप्तं यशः (The enemy has ousted us from our kingdom. Thus as men we have been lowered in the estimation of the public Hence I say that our fame is destroyed And now our duty is to restore our lost property by destroying enemies, and to re-establish our lost fame by destroying enemies, until we do this we are not men so to say). 60

Prose—पुरुषः यावत् अरिभिः विलुप्तं यशः इषुभिः न आदत्ते तावत् अजन्मा, गतासु, दणमेव वा ।

Eng.—Man is almost unborn, dead or grass-like until he gets back by arrows (i.e. by open fight) his fame destroyed by enemies

Beng—যতক্ষণ পর্যন্ত লোক শত্রু কর্তৃক বিলুপ্ত যশ বাণঘাতী অর্থাৎ যুদ্ধঘাতী ফিরাইয়া না আনে ততক্ষণ সে অজাতপ্রায়, মৃতপ্রায় অথবা তৃণপ্রায় হয় ।

Expl.—See Prak

Mall.—ननु अयं ते दुरायह इत्यत आह—अजन्म इति । ‘पुरुषः यावत् अरिभिः विलुप्तं’ संज्ञितं ‘यशः इषुभिः न आदत्ते’ अरिघनेन न प्रत्याहरति इत्यर्थः । ‘तावद-जन्मा’ अज्ञातप्राय इत्यर्थः । ननु अज्ञातोऽपि जननान्तरमुपयज्यते एव इति अरुच्या पक्षान्तरमाह—‘गतासु’ मृत मृतवृत्त्य इत्यर्थः । मृतोऽपि प्राक् उपयुक्तवान् इति अरुच्याह—‘दणमेव वा’ इति दणतुला इत्यर्थः । अकिञ्चित्करस्य वैकाल्यानुपयोगात् जीवन्मृत इत्यर्थः । अतः नाहमायहात् ब्रवीमि, किन्तु बौरधर्ममनुपालयामि इत्यर्थः २ ॥ ७० ॥

Notes on Malli

1 "Though unborn he may deserve another birth"—not accepting this he suggests an alternative 2. The sense is, he is dead like though living, for one doing nothing is of no service at any time Hence I do not say so through earnestness but I follow the duty of the valourous,

OHARCHA

1 अजन्मा—जन्मन् birth अविद्यमान जननशून्य, वह by the varttika "नञोऽस्त्यर्थां वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः" । Hence अविद्यमानजन्मा is also correct Qual पुरुष । Here अजन्मा means अजन्मपुरुष । See Malli—अजातप्रायः ।

2. तावत्. यावत्—See ante Correlative terms

3 गताम्.—गता असुख अस्य, वह । Pred to पुरुष । 'गतासु ... मृततुल्यः'—Malli.

4 लणम्—Pred to पुरुष । "लणम् लणतुल्यः" Malli.

5 एव—अव्यय denoting certainty (अवधारणे) ।

6 इषुभिः—इषु arrow, of "उत्तकष" स च धन्विना यद्विष्व सियन्ति लक्ष्यं चर्त्तन्"—Sik तै , करण श्या । करण of the क्रिया in अदत्ते ।

7 आदत्ते—आ+दा+लट् ते । Lakov. Nom, पुरुष । [ददाति दत्ते, अदात अदित, ददौ ददे] "आडोदोऽनास्यविद्वग्णः" इत्यात्यन्तपदम् । No कर्त्तृभिप्रायविवक्षा here , it is a general assertion, But of "नादत्ते प्रियमण्डनाय" &c Sik, for कर्त्तृभिप्राय विवक्षा ।

8. विनष्टम्—वि+लृप्+क्त कर्मणि=विनष्टम् destroyed Qual यश् ।

9 अरिभिः—अनुक्त कर्त्तरि श्या ।

10 यश्—lo iv ant) O) of आदत्ते ।

11 Voids ...पुरुषेण...अदोयत ...अजन्मा गतासु लणम् (भयने) ।

71 Conquer enemies and be a man

अनिर्जयेन द्विषतां यस्यामर्षः प्रशाम्यति ।

पुरुषोक्तिः कथं तस्मिन् ब्रूहि त्वं हि तपोधन ॥ ७१ ॥

Prak—हे तपोधन त्व ब्रूहि (O Ascetic just you say this)
 What shall I say ?—तस्मिन् कथं पुरुषोक्तिं इति ब्रूहि (Tell me how
 the term 'man' can be applied on him) On whom do you
 mean ? = यस्य अमर्षं प्रशम्यति (I mean him whose anger subsides).
 Anger should subside—द्विषताम् अनिर्जयेन प्रशम्यति (He whose anger
 abates even without conquering evil doing enemies should
 not deserve the title "man") 71

Prose.—यस्य अमर्षं द्विषताम् अनिर्जयेन प्रशम्यति तस्मिन् कथं पुरुषोक्तिं
 (प्रवर्त्तते)—इति हे तपोधन, त्व ब्रूहि ।

Eng—How the designation "man" can be applied on
 him whose anger abates without conquering enemies, O
 Ascetic, you say this ?

Beng—যার ক্রোধ অপকারী শত্রুর জয় না করিয়াই প্রশান্ত হয়,
 তাঁর উপর পুরুষাখ্যা কিরূপে যাইতে পারে, হে তপোধন, ইহা আমাকে
 তুমি বল ।

Expl—A man is not a man unless he shows manliness
 i. e, courage, fortitude by ousting evil-doers etc

Mall,—मर्षा वैरनिर्घातन कर्तव्यमित्याक्त, तदकरणे पुरुषगुणानां हानि
 दोषमाह—अनिर्जयेनेति 'यस्य अमर्षं' क्रीष 'द्विषता' शत्रुं याम् 'अनिर्जयेन' निर्जयार्थ-
 नैव [उपलब्धे ततोया] 'प्रशम्यति' तस्मिन् 'पुरुषोक्ति' पुरुष इत्युक्ति । "पुरुषशब्द"
 'कथम्' न कथञ्चित् इत्यर्थं प्रवर्त्तते इतिशेषः । प्रवर्त्तनमित्यस्य पुरुषकारस्य
 अभावात् इतिभावः । हे तपोधन 'त्व हि' त्वमेव 'ब्रूहि' कथय । न च ते किञ्चित्
 अवहितमस्तीति भावः २ ["हि हेताववधारणे" इत्यमरः] ॥ ७१ ॥

Notes on Malli.

1. It is said that revenge on enemies should by all
 means be done, now he enumerates the faults of the quali-
 ties of man if that is not done 2. The sense is, nothing is
 unknown to you—a तपोधन ।

1, अनिर्जयेन—निश्चितः जयः or नि' नि शेषेण जय', निर्जय complete victory प्राप्तित् । न निर्जय', नञ्त्तत् । तेन । करणे रया । करण of the क्रिया in प्रगम्यति । प्रगम of अमर्ष' may be either by (i) निर्जय or (ii) by अनिर्जय । Here we have the second instrument Hence करणत्व in अनिर्जयेन suits well For a similar use of करण रया cf. "शाम्यत् प्रत्यपकारण" &c quoted in note 4 below . Or सन्नाथे रया । Here सद् being understood, as in—फुटोरम भुतिसितेन शब्ध का in Sisū], or following Malli we have here उपलक्षणं हतोश । Thus अनिर्जयेन अमर्ष' = अनिर्जयेन उपलक्षित अमर्ष' । But this is not a real लक्षण' . So avoid this

2 द्विषताम्—द्विष+शट् = द्विषत् enemy तेषाम् । कृत्योगा कर्म्मणि इष्टो ।

3 अमर्ष'—मर्ष' tolerance न मर्ष' , नञ्त्तत् । Nom to प्रगम्यति ।

4 प्रगम्यति—प्र+गम+लट् ति । [शाम्यति, शशाम शमिष्यति, अशमत] । In लट् लोट लङ् लिङ् and गम (द्विवादि) becomes शम the rule is "शमामष्टाङ्गां दोषं श्यति" । Cf "शाम्यत् प्रत्यपकारे नोपकारेण दुर्जन" Kumara

5, पुरुषोक्तिः—पुरुषस्य (पुरुषशब्दस्य) उक्ति, इतत् । Nom to भवेत्, or प्रवर्त्तते understood

6 कथम्—An अव्यय implying 'प्रश्न' ।

7 तस्मिन्—Refers to यस्य । अधि ऽमौ ।

8 ब्रुहि—ब्रू+लोट् हि । Nom त्वम् [ब्रवोति ब्रूते, अब्रवीत् अब्रूत, उवाच, अबोचत् अबोचत] । ब्रू is usually द्विकर्मक, both its कर्म's are understood here

9. हि—An अव्यय implying अवधारण (certainty) 'हि हेतावधारण —Malli,

10 तपोधन—तप एव धनमस्य, वह् । तत् सम्बद्धौ । For significance see Malli.

11. Voice ..अमर्षेण प्रगम्यते पुरुषोक्त्या प्रवर्त्तते.. ..त्वया उच्यताम् ...

12, Remark—It is natural the valourous cannot but destroy enemies , of "समूलघातमघ्नः पराश्रोयन्ति मानिनः"—Sisū.

72. *He is a man who is liked and is praised by all.*

কৃতং পুরুষশব্দে ন জাতিমালাবলম্বিনা ।

যৌদ্ধীকৃতগুণৈঃ শ্লাঘ্যঃ সবিষ্ময়মুদাহৃতঃ ॥ ৭২ ॥

N B —Slokas 72 & 73 from a complete sentence.

Prak —পুরুষশব্দে ন কৃতম্ (Nothing is gained by the mere word “পুরুষ” in a man) Why, the word পুরুষ signifies much—জাতিমালাবলম্বিনা পুরুষশব্দে ন কৃতম্ (I say—nothing is achieved by the mere word পুরুষ । It refers to the particular class namely, mankind only. In other words I do not like the man whose name is only an addition to the denotation of the term “man” and serves no purpose). When then is the term ‘man’ significant in a man ?—যঃ সবিষ্ময়মুদাহৃতঃ স পুমান্ পুমান্ (He who is mentioned with concern is a man in the proper sense of the term In him the term ‘man’ is significant indeed). Preposterous !—যৌদ্ধীকৃতগুণৈঃ শ্লাঘ্যঃ সন্ য উদাহৃতঃ স পুমান্ পুমান্ (I say that man is a man who is praised by the deserving man and is talked of with great concern) 72

Prose —জাতিমালাবলম্বিনা পুরুষশব্দে ন কৃতম্ (প্রযোজনং নাস্তি) । যঃ যৌদ্ধীকৃতগুণৈঃ (জনৈঃ) শ্লাঘ্যঃ (সন্) সবিষ্ময়ম্ উদাহৃতঃ স পুমান্ পুমান্ ।

Eng —What purpose is served by the mere word “man” denoting the class only ? That man is a man who being belauded by the admirers of wit, is mentioned with concern. 72

Beng—জাতিমালাবলম্বিনা অভিধায়ক পুরুষশব্দ দ্বারা কিছুই সিদ্ধ হয় না । গুণপক্ষপাতী ব্যক্তি কর্তৃক যাহারা পূজিত হইয়া মনোভ্রমে বর্ণিত হয়, তাহারাই যথার্থ পুরুষ । ৭২ ।

Expl —Broadly speaking 2 things attach to a man after birth—(i) his class (ii) his merits. If anyone has no merit

so to say then it seems his birth really adds to the class. And such birth is of no avail. But if anyone is highly spoken of for his merits then his birth as a man is significant.

Mallī.—ननु पुरुषत्वजात्यै व पुरुषोक्तिप्रवृत्तिः किं पुरुषकारेण ? तदाह ॥—कृत-
मित्यादिना हयेन । ‘जातिमात्रावकाश्विना’ जातिमात्राभिधायिना ‘पुरुषशब्देन कृतम्’
अज्ञं, न तेन किञ्चित् साध्यते इत्यर्थः । [अत्र गम्यमानसाधनक्रियापेक्षया करणत्वात्
तृतीया इत्युक्तं प्राक् । कृतमिति निषेधार्थमव्ययम् चादिषु पठ्यते २] सत्यं जातिमात्रेऽपि
पुरुषशब्दः प्रवर्तते, परन्तु नासौ पुंसामाशयः पञ्चादिसाधारण्यात् इति तात्पर्यार्थः ३ ।
तर्हि कोट्टक् ज्ञात्वा ?—इत्याशङ्क्य आह, य इत्यादिना अर्थहयेन—‘अज्ञोऽकृतगुणैः’
कथितः । पुंसा ईदृशेन भवितव्यम् इति निदर्शितम् ॥ ७२ ॥

Notes on Mallī.

1. Now the question is—the term man is applied for the class man so what is the use of ‘manliness’—on this he answers by the two slokas कृतम् &c 2. It has been said before that श्या in पुरुषशब्देन is करणे, being करण of the साधनक्रिया understood, कृतम् is an अव्यय implying ‘prohibition’ and is read in the चादि list. 3 The purport is—It is true that the word man is applied to class. But that is not to be wished by men, it (the class) being common with animals.

CHAROCHA

1. कृतम्—A निषेधार्थक अव्यय—meaning ‘अज्ञम्’ of. “अथवा कृतं सन्देहेन”—Sak. पुरुषशब्देन कृतम्—तेन अज्ञम् 1. e. तेन न किञ्चित् साध्यते । See also sl, ६२,

2. पुरुषशब्देन—पुरुषस्य or पुरुषोचितः शब्दः, इत्यत् or शाकपाथि वादित्वा उत्तरपदलोपी समासः । तेन करणे श्या । करण of the क्रिया साध्यते &c, understood. See note 1. above

3 जाति &c.—जन + क्तन् भावे = जाति class. सा एष इति जातिमात्रम्, भू रव्य 'सकादित्वात् समान । जातिमात्रम् अवलम्बते (अभिषत्ते) इति जातिमात्र + अव + लम्ब + णिनि कर्त्तरि = जातिमात्रवलम्बो denoting the class only, तेन । Qual पुरुषशब्देन । Or अवलम्बने इति अवलम्बी (with णिनि), जातिमात्रस्य अवलम्बो, इतत् । तेन । Kasika is against the 1st derivation But Bhashya approves it. See details in canto I. sl. 20 under 'हितानुवन्धिभि' ।

4. य—Its correlative is सः of the next sloka

5 अंगी &c — अंग १३ person, अंग गं अंग सम्पद्यमानं कृतम् इति अंग + च्चि + क्त + क्तकर्मणि = अंगीकृत accepted अंगीकृत गुण ये. वद्वा ते । An adj used substantively, of “विशेषणमात्रप्रयोगो विशेष्यप्रतिपत्तौ” इति वामनः । अनुक्ते कर्त्तरितया, इया, इष्टो here is also correct, for श्लाघा has क्त्य affix, the rule is “क्त्यानां कर्त्तरि वा” ।

6. श्लाघा — श्लाघ + ण्यन् कर्मणि = श्लाघा praiseworthy, pred toय' ।

7. सविस्मयम्—वि + स्मि + अच् भावे = विस्मय wonder, here सम्भ्रम (concern), तेन सह वर्त्तमानम्, वद्वा—by the rule “तेन सर्त्ति तुल्ययाने”, तत् यथा तथा । Adv. Qual, उदाहृत' ।

8. उदाहृत — उद् + आ + ह + क्त कर्मणि = उदाहृत, mentioned, spoken of, Agrees with the उक्तकर्म य ।

9 Voice — .. किञ्चित् साध्यते...श्लाघान सता येन उदाहृतेन (भूयते) —or...श्लाघा य...जना उदाहृतन्त' ।

10. Remark.—A man is no man unless he serves some purpose, cf, “असम्पादयतः कश्चिदर्थं जातिक्लिशगुणैः । यदृच्छाशब्दवत् पुं स शायै कश्चन केवलम्”—in Sisū.

१३ He is a man who subdues all.

असमानमिवौजांसि सदसा गौरवेरितम् ।

नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विषोऽपि स पुमान् पुमान् ॥७३॥

Park.—स पुमान् पुमान् (He is a man in the true sense of the term), Who is a man?—यस्य नाम द्विष अपि अभिनन्दति (I mean him whose name even the enemy speaks highly of) Naturally one utters the name of an antagonist—सदसा गौरवरितम् नाम (His name is honourably and not in a passing manner uttered in the assembly both of friends and foes) And what is the result of this utterance?—ओजसि यसमानमिव नाम (The result is—all submit to the name. The utterance of the name though occasional commands respect Thus the very name being gravely uttered adds to its potency and highly honours the powers of the hearers And this effect is possible only, when the name of a powerful man is uttered. Hence I say that the man whose very name being honourably uttered sets all hearers in awe is a real man)

Prose—सदसा गौरवरितम् (सत्) ओजसि यसमानमिव यस्य नाम द्विष अपि अभिनन्दति स पुमान् पुमन् ।

Eng — He is a man whose name being sole only uttered by the assembly subdues as it were all (other) powers and is approved (i. e. praised) even by the enemies

Beng—कथाप्रसङ्गे सभाकर्तृक गौरवपूर्णक उच्चारित हईवा येन श्रेष्ठादिगैर तेज ग्रस करे—याव एमन नाम शक्राँ प्रशंसा करे, सेई वथार्थ पुरुष बटे ।

Expl — See Park.

Mall.—यसमानमिति—किञ्च 'सदसा' समया गौरवरितम् गौरवेण ईरितं कथाप्रसंगेषु गौरवप्रवक्तुं उच्चारितम् सत् 'ओजसि' शृण्वता नेजासि 'यसमानं' गिनत् 'इव' स्थित यस्य पुंसः 'नाम द्विष. अपि अभिनन्दति' अनुमीदन्ते, किन्तु सुद्धं इति भावः । 'स पुमान् पुमान्' पुरुषत्वेन गण्यते इत्यर्थः । प्रथमं पुशब्दः जातिवचनं, द्वितीय. गुणवचनं, स श्लाघा । [अत्र पुमान्, पुमान्, इति तात्पर्यमात्मैकमभिप्रेतम्]

शब्दाद्यपौनरुक्त्यलक्षणा लटानुप्रास 'अलङ्कार' । तथा च सूत्रम् 'तोत्पर्यभेदयुक्तो
लटानुप्रास इति' ॥ ७३ ॥

Notes on Mallinatha.

1 Here the first पुमान् refers to जाति (class) and the second refers to merit and this is laudable. 2. Here the figure is लटानुप्रास: in as much as the repetition of words differ in sense only. -Thus the sutra is—लटानुप्रास is repetition of words with difference in sense.

CHAROHA

1. यसमानम्—यस+मानच्. कर्तरि=यसमान lit swallowing, hence overpowering. तत् । Qual. नाम । The name of a high verse when uttered subdues all other powers. For यस meaning मेष्य, of. "यावतो यसते यासान्" etc.—Manu, when meaning आक्रमण, of. "संयस्यते सौ पुरुषाधिपेन"—Bhatti.

2. इव—An अव्यय implying एत मेधा (surmise),

3. ओजांसि—ओजस् is power, तानि । It refers to the powers of hearers or all other powers, Obj, of यसमानम् ।

4. सदसा—सदस् assembly. तेन । अनुक्ते कर्तरि श्या ।

5. गौरव &c, —ईर+क्त कर्मणि=ईरित uttered. गौरवेण (सम्प्र. मेष्य), ईरितम्, इत् । Qual. नाम ।

6. नाम—नामन्, name, तत् । Obj, of अभिनन्दन्ति ।

7. अभिनन्दन्ति—अभि+नन्द+ङ् अन्ति । Approve, praise, Nom द्विव: । [मनन्द, अनन्दत्, नन्दिष्यति] ।

8. अपि—अव्यय implying समुच्चय । For force of the word see Malli—"किसलत सुहृद् ", Or—It may also imply गर्हा, Disregarding (गर्हा) their enmity the enemy praises his name. For a similar senses of अपि, comp, "सोऽपि त्वदानन्दश्चिं विजहति चन्द्रः"—Raghu,

9 पुमान् etc.—The words differ in senses, see Malli and notes thereon The second पुमान् is a Pred, to first and implies the merit of the first word पुमान् ।

10 Voice. ..दिङ्भि, अभिनम्यते ..तेन पुंसा पु सा भूयते ।

74. *For remedy Yudhishthira depends on me.*

यथाप्रतिज्ञं द्विषतां युधि प्रतिचिकीर्षया ।

ममैवाध्येति नृपतिस्तृष्यन्निव जलाञ्जले : ॥ ७४ ॥

Prak —नृपति. मम एव अध्येति [The king looks eagerly for me], Why this eagerness ?—युधि द्विषतां प्रतिचिकीर्षया [He wishes to take revenge on enemies in battle through me]. Let the battle be begun—यथाप्रतिज्ञं प्रतिचिकीर्षया [He being a follower of truth, will wait for the stipulated period as arranged at the game of dice and will then oust the enemy¹, How is his eagerness for you ?—जलाञ्जले तृष्यन् इव मम अध्येति (His eagerness for me is like the avidity of a thirsty for a handful of water. Hence I am paining to repay his eagerness). 74.

Prose.—नृपति यथाप्रतिज्ञं युधि द्विषतां प्रतिचिकीर्षया जलाञ्जले तृष्यन् इव मम एव अध्येति ।

Eng.—The king wishing to kill the enemies in battle according to his promise, eagerly yearns after me as if thirsty of water.

Beng—राজা যুধিষ্ঠির প্রতিজ্ঞানুসারে (অর্থাৎ ১২ বৎসর বনবাস ও একবৎসর অজ্ঞাতবাসের পর) যুদ্ধে শত্রুদিগের প্রতিবিধান করিতে ইচ্ছা করিয়া, জলে তৃষাতুর হইয়াই ঘেন আমার অরণ করিতেছেন ।

Expl.—Easy

Malli.—‘নৃপ সন্তস্তু ভীমা’দিশু তবায় ক অভিনিবেশ , ইত্যদাচ্চ যথৈতি।—‘নৃপতি’ যুধিষ্ঠির. ‘যথাপ্রতিজ্ঞ’, যুধি দ্বিষতা প্রতিচিকীর্ষয়া দ্বিষত প্রতিকল্প’মস্বয়য়া । প্রতিজ্ঞানুসারেইব জিহাসয়া ইত্যর্থ । ‘তৃষ্যন্’ পিপাসু , জলাঞ্জলে’ ইব, মম অध्येति,

इच्छति, कार्यसिद्धिः मशायत्तत्वात् मामिष ऊरति अ 2, अतः अयं मम अभिनिवेश इत्यर्थः । [“अधोगर्थ—” इत्यादिना कर्मणि षष्ठी] ॥ ७४ ॥

Notes on Malli.

1. Now expecting the saying “there being ‘Bhima and others why is this attention of yours”—he answers by यथा &c. 2. Indeed he remembers me, for success of work is dependent on me.

CAARCHA

1. यथाप्रतिज्ञम्—प्रति+ज्ञा+अङ्भावे स्त्रियाम्=प्रतिज्ञा promise 1, e to remain in the forest for 12 years and to remain incognito for a year, प्रतिज्ञाया अनतिक्लम. यथाप्रतिज्ञम् अव्ययी—। Adv Qual, प्रतिषिक्तौषया । As a सत्यधन, युधिष्ठिर thought of revenge after the stipulated period is over.

2. विषताम्—Deriv, ante, हृदयोगा कर्मणि षष्ठी, the कृत् is in प्रतिषिक्तौषया ।

3 युधि—युध्यते अस्याम् इति युध्+क्विप् अधिकरणे = युध् battle, तस्याम् । अधि ७मी ।

4, पति &c—प्रतिकर्तुं निच्छा इति प्रति+कृ+सन्+अ भावे । स्त्रियाम्—प्रतिषिक्तौषया the wish to remedy 1, e, to take revenge. तथा ; हेतौ ३या ।

5, मम—“अधोगर्थद्वयेयां कर्मणि” इति कर्मणः शेषत्वविषयत्वाद् इष्टो ।

6, अध्येति—अधि+इ+लटति, Remembers. Nom वृत्ति । The कर्म of अध्येति becomes इष्टो in मम, to denote शेषत्वविषयत्वाद् । See Note 5, Conj ante

7 दृष्यन्—दृष (दिवादि)+लट् स्थाने शब्द=दृष्यन् being thirsty, hankering Pred to वृत्ति ।

8. जलाञ्जलि—अञ्जलि is palm folded together. जलपूर्णः or जलस्य अञ्जलि.’ शार्कपाणिवाद or इतत् । तस्य । कर्मणः शेषत्वविषयत्वाद् इष्टो ।

Here we cannot have कारक इष्टी। For that is barred by the rule “न लोभाय्यनिष्ठास्त्रलण्डनाम्” and we have ल (शट) in लक्ष्मन्। cp. “सर्वाय कारकषष्ठ्या प्रतिषेधः। शेषे षष्ठो तु स्यादेव। ब्राह्मणस्य कुर्त्तुः”—Bhattoji.

9. Voice—वृत्तिना लक्ष्मन् ..अधीयते ..।

75 So I am to undergo all this penance,

स वंशस्यावदातस्य शशाङ्कस्यैव लाञ्छनम् ।

कृच्छ्रेषु व्यर्थया यत्र भूयते भर्तुः राज्ञया ॥ ७५ ॥

Prak—स अवदातस्य वंशस्य लाञ्छनम् [He is a stain to the pure family]. How is this like?—शशाङ्कस्यैव लाञ्छनम् [The moon is all-pure but has only a stain on her, similarly that man is a black spot on the pure family], Whom do you mean?—यत्र कृच्छ्रेषु भर्तुः आज्ञया व्यर्थया भूयते (I speak of that man with whom master's command when difficulty arises becomes ineffective. Such man is a spot in a pure race] 75

Prose,—स अवदातस्य वंशस्य शशाङ्कस्यैव लाञ्छनम् । यत्र (पुरुषे) कृच्छ्रेषु भर्तुः आज्ञया व्यर्थया भूयते ।

Eng.—He on whom the master's command becomes ineffective in emergency is a stain on the pure race like the stain on the pure moon

Beng—विपद्देर समय बाते प्रभुर आज्ञा व्यर्थ হয়, সে শুদ্ধবংশের, শশাঙ্কের কলঙ্কের আদ্য কলঙ্ক বিশেষ ।

Expl.—Easy.

Mall—ननु बुधित्वेन स्वार्थं साधयति, त्वया च स्वार्थमावम् अनुसन्धीयताम् इत्यत्र आह—स इति ॥ स नरः ‘अवदातस्य’ लाञ्छनस्य वंशस्य शशाङ्कस्यैव लाञ्छनम् कलङ्कः । ‘यत्र’ यस्मिन् पुरुषे ‘कृच्छ्रेषु भर्तुः’ स्वामिन ‘आज्ञया व्यर्थया भूयते

[भावे लट्] चादि स्वार्थसाधकः कुलघातकः । तत्कथं स्वार्थनिष्ठकार्यता युक्ता इत्यर्थः ॥ ७५ ॥

Notes on Malli

1. "Yudhisthira is achieving his own end, you too look after your own interest"—on this he says, 2. The sense is, he destroyes the race who in time of danger serves his own interest, how then work on selfish motives is proper?"

CHARCHA.

1. वशस्य—शेषे इष्टी, related to लाञ्छनम् । Here वश and वशाङ्ग are compared.

2 अवदातस्य—अव+दैप् (शोधने) + क्त = अवदात lit white, hence pure, तस्य, Qual. both वंशस्य and वशाङ्गस्य । For अवदात meaning white of, "कुन्दावदाता कलहंसमालाः"—Bhatti, and "कुन्दे सविधम-बधूहसतावदाते"—Ritusamhara

3. लाञ्छनम्—लाञ्छन is mark 1, e. black stain (here), विधेय-विशेषण of स. । The base is neuter, विधेयोद्देश्यो लिङ्गवचनेषु न तत्त्वता, of—"सैन्यापरिच्छदस्तस्य"—Raghu

4. कृच्छ्रेषु—कृच्छ्र difficulty, तेषु । अघि ७मी ।

5. व्यर्थया—विगत. अर्थ यस्य इति व्यर्थः ineffective, बहु । स्त्रियाम् टाप् व्यर्था । तथा । Pred to आज्ञया । विगतार्थया is also correct, See "प्रादिभ्यो—" ante,

6. यत्र—यद्+ञि (७मी)+त्रक् स्वार्थे । अघि ७मी । 'यत्र यस्मिन् पुरुषे'
— Malli

7. मूयते—मू+लट् ते भावे । Nom आज्ञया । Conj. ante.

8. Voice —तेन लाञ्छनेनमूयते..... आज्ञा व्यर्था भवति..... ।

76 Further गृहस्थ &c should be observed in order
by every one.

कथं वादीयतामर्वाङ्मुनिता धर्मरोचिनी ।

आश्रमानुक्रमः पूर्वैः स्मर्यते न व्यतिक्रमः ॥ ७६ ॥

Prak — अर्वाक् कथं वा धर्मरोचिनी मुनिता आदीयताम् [How can I first embrace sannyasa before my life as a householder and as a वनवासी is not over In that case I will not be able to follow the right path of religion—my मुनिता will then be धर्म-विरोचिनी ।] I cannot follow you—पूर्व आश्रमानुक्रम स्मर्यते [The old sages advise to enter the four Asramas in due order गृहस्थ, वानप्रस्थ and सन्यास in due order Then and then alone our mind becomes trained and can easily follow true religion] I think reverse is also sometimes seen—व्यतिक्रमः न स्मर्यते [I speak with reference to the 4 asramas. If all these are to be respected then reverse is never seen in the Smriti, Reverse can only be seen when वैराग्य possesses us Then even from the 1st Asrama (1, ०, ब्रह्मचर्य) we can enter the 4th one. But my context here refers to all the four Asramas in order Hence I say so¹. 76

• Prose — धर्मरोचिनी मुनिता अर्वाक् कथं वा आदीयताम् । पूर्वैः आश्रमा-नुक्रम स्मर्यते न व्यतिक्रमः ।

Eng.—How can I even before (गृहस्थ) take up Sannyasa, it will obstruct religion. The old sages speak of the due order of the four Asramas and not their reverse

Beng—आमि গৃহস্থ্যেব পূর্বেই শাস্ত্রবিরোধী চতুর্থীশ্রমনিয়ত সন্ন্যাস কি করিয়া গ্রহণ করি। পূর্বাচাৰ্যগণ চারি শ্রমের অন্তঃক্রম (অর্থাৎ ব্রহ্মচর্য হইতে গৃহস্থ্য, তথা হইতে বানপ্রস্থ ইত্যাদি ক্রম) স্মৃতিতে আদেশ দিয়াছেন, ব্যতিক্রমের বিধান করেন নাই।

Expl.—Arjuna speaks of the religion of those who will respect all the four Asramas. They must observe the right order e, g, first ब्रह्मचर्य, then गृहस्थ and so on and not the reverse order of this.

(Also see Prak and notes on Malli.)

Malli —यदुक्तं “विप्रहोहि रणोत्साहम्” इत्यादि तत्र उत्तरमाह, कथमिति —“धर्मो विनो” धर्मविरोधिनी “अर्वाक्” गृहस्थ्यात् प्राक्’ एव ‘सुनिता’ बानप्रस्थत्वं चतुर्थ्याश्मता वा [वर्णक्रमेण तस्य विधानात्, “वयाणां वर्णानां वेदमधीत्य चत्वार आश्रमाः” इति सूत्रकारवचनात् च, चतुर्विधस्यापि कश्चित् इष्टत्वात् । तदेतत् सम्यक् विवेचितमस्माभि रघुवंशसंज्ञोदयो “स किलाश्रममन्तर्नाशितः” इत्यत्र १] कथं वा आदीयताम्’ मया कथं वा अङ्गीक्रियताम् [स प्रश्ने लोट] । तथाहि—पूर्वं.’ मन्वादिभिः । आश्रमानुक्रमं ध्यायंते न व्यतिक्रम [ब्रह्मचारो भूत्वा गृहोद्भवेत् गृहोभूत्वा वनो भवेत् । वनो भूत्वा प्रव्रजेत्—इति सूत्र्यनुसारात् इत्यर्थः । एतदपि “चत्वार आश्रमाः” इत्येतत्पक्षमाश्रित्य उक्तम् । “यदि चेत् वैराग्यं तदा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेत् गृहस्थ वनात् वा” इति उक्तक्रमवत्स्यापि श्रवणात् । सामान्येन विशेष समर्थनरूपेण अर्थान्तरन्यासः] ॥ ७६ ॥

Notes on Malli.

1. This being enjoined according to the वर्ण (ब्राह्मण, क्षत्रिय वैश्य) and also owing to the saying of the सूत्रकार “of the three वर्णः (ब्राह्मण, क्षत्रिय and वैश्य), the 4 Asramas come when veda is read,” and some wish this also for the क्षत्रियः । All this has been discussed by Malli in Raghu VIII sl. 14 “स किल &c.” [N B—Mallinath in his sanjivani under Raghu, has shown that not only the Brahmanas but also the क्षत्रियः, and वैश्यः too shall adopt the fourth Asrama. Thus the Sruti is “यदहरेव विरजेत तदहरेव प्रव्रजेत्” and this has reference to all the three twice-born castes The saying of the सूत्रकार too namely, वयाणां वर्णानाम् &c. is to the same effect, Though श्रुति and स्मृति enjoin प्रव्रज्या to the Brahmanas only still this is interpreted with reference to क्षत्रियः and वैश्यः too, only they have no right in विद्वत्प्रधारणः । Hence regarding सुनिता of अजु न Malli here

says अविद्ययापि...इत्येतान्] । 2 The sense is, regarding to the सुति —“one should be a गृही after finishing ब्रह्मचर्य, then become a वनी after being a गृही, and then go out as a sannyasin after becoming a वनी”, this has been said with respect to the saying “four Asramas” come when vedas are studied etc. For reverse is seen in the Srutis in the saying”.—If वैराग्य comes to one he should go out as a sannyasi even from ब्रह्मचर्य or from गृह or from वन’ । The figure here is अर्थान्तरन्यास in as much as a particular statement is supported by a general one,

CHARCHA

1. कथम्—An अव्यय implying प्रश्न । ‘वा’—it suggests विकल्प । This is a विकल्प of the statement in the previous sloka.

2 आदीयताम्—आ + दा + लोट् + ताम् कर्मणि । Shall be adopted. Conj ante Nom मया understood. Manu has सप्रश्ने लोट् ।

3. अर्वाक्—अवरस्थिन् काले अस्ति इति अवर + अच् + क्तिन् = अर्वाक्, पूर्वोदगादितान् साधु । The word lit, means ‘पश्चात्’, here it means प्राक् (before) अव्यय—अधि ७मी । अव्ययत्वात् सुबलोप ।

• 4. सुनिता—For सुनि See ante. सुने भाव इति सुनि + तल् भावे = सुनिता । उक्ते कर्मणि १मा ।

5 धर्म &c.—धर्म साधु कण्डि इति धर्म + रुध् + णिनि साधुकारिणि कर्त्तरि स्त्रियाम् = धर्मरोधनो obstructor of religion. Qual. सुनिता, उप—“आकृतिविशेषा गुणविरोधिनी न भवन्ति”—Sak

6. आश्रम &c.—अशु + क्रम + घञ् भावे = अनुक्रमः Order. आश्रम्यति अश्रिन् इति आ + श्रम + घञ् अधिकरणे = आश्रम । आश्रमाणां अनुक्रम । इतत् । उक्ते कर्मणि १मा ।

7. पूर्व.—पूर्वं refers to the old sages मनु &c. तै. । अनुक्ते कर्त्तरि १या ।

8. व्यर्थेति—अृ+लट् ते कर्मणि । [अरति सकार, अरिष्यति, अकार्षी] ।
 9. व्यतिक्रमः—वि+अति+क्रम +अञ् भावे=व्यतिक्रमः reversal of order. उक्ते कर्मणि १म् ।
 10, Voice —अहम्.....मुनितां धर्मरोषिनीम् आददामि... . पूर्वापूर्वं वा मुनयः अनुक्रम.....अरन्ति ।

77 Hence to discharge my duties I have no independence.

आसक्ता धूरियं कृता जननी दूरगा च मे

तिरस्करोति स्वातन्त्र्यं ग्यायांश्चाचारवान् नृपः ॥ ७७ ॥

Prak.—मे स्वातन्त्र्यं तिरस्करोति [My independence is gone]. How so ?—आसक्ता कृता इत्यधुं स्वातन्त्र्यं तिरस्करोति [Work of revenge has been entrusted with me I cannot but do it Hence for this I cannot do otherwise—my स्वातन्त्र्यं is gone]. Entrust the work with 'some other—दूरगा जननी च स्वातन्त्र्यं तिरस्करोति (My mother's condition has appealed me. I for her sake shall take the revengs on enemies]. Bhima can well rescue your mother—आचारवान् ग्यायान् नृपः स्वातन्त्र्यं तिरस्करोति (My virtuous elder brother has also commanded myself to do this deed. I cannot but carry out his order Hence मुनिता is not my duty as yet).

Prose.—आसक्ता कृता इत्यधुं, दूरगा जननी च आचारवान् ग्यायान् नृपः (च) मे स्वातन्त्र्यं तिरस्करोति ।

Eng —This grave entrusted burden of duty, distant mother and pious elder brother all destroy my independence (by urging me to this work of revenge).

Beng—आमाते आज्ञा এই বহু বৈবর্ণিত্যজনিত, দূরবর্তিনী মাতা এবং আচারবান্ জ্যেষ্ঠভ্রাতা আমার স্বাধীনতা দূর করিয়াছে ।

Expl —I will first finish my duty and also thus carry out my elder brother's order, then only can I embrace मुनिता । Also See Prak.

Mall.—तुन भवान् गृहस्थ एव तत्कथम् अर्थात्सुनित्वविरोधः १—इत्याद्यङ्गं
सत्त्वं गृहस्थ. अस्मि, तथापि कृतनिश्चिन्तगृहस्थकर्तव्यस्य एव वानप्रस्थाधिकारः न
गृहस्थमावस्य । न चाहमपि कृतक्रत्य, इति उत्तरमाह आसक्तेति १—“आसक्ता”
जग्रा, अवश्यकर्तव्या इत्यर्थः । ‘रुढा’ प्रसिद्धा महती इत्यर्थः । ‘इय’ पूज्यता ‘धू’
वैरिन्यात्तनभारः । ‘दूरगा’ दूरवर्त्ती ‘जननीच’ मातापि तथा ‘नृप’ अपि ‘आचारवान्’
तपोऽधिक इत्यर्थः । तदापि ‘ज्यायान्’ ज्यष्ठ नृप युधिष्ठिर ‘चम’ मम स्वातन्त्र्य
स्वाकृत्य ‘तिरस्करोति’ दूरीकरोति आग्रमम् प्रतिवधनाति इत्यर्थः । तिरस्करोति इति
इति प्रत्येकमभिमन्व्यते, अन्यथा न नवचमप्रसङ्गात् २ ॥ ७७ ॥

Note on Malli

1. Apprehending the saying.—“You are गृहस्थ, how then there is inconsistency in your saying of taking up of सुनिता first, he says truly am I so; but eligibility to वानप्रस्थ &c. comes of a गृहस्थ who has discharged all his duties and not of a mere गृहस्थ. And I have not as yet done all my duties, [Hence सुनिता does not suit me now], 2. तिरस्करोति is connected independently with धू, जननी and नृप. otherwise we would have got plural (in तिरस्करोति) ।

CHAROHA

* 1 आसक्ता=आ+सक्त+क्त कर्त्तरि स्त्रियाम्=आसक्ता attached. Malli has “आसक्ता जग्रा, अवश्यकर्तव्या” । Qual. धू ।

2. धूः—धृ is burden, of. “आसस्य भूमिधूरम्—” Raghu. Hence here it means “वैरिन्यात्तनभारः” । Nom. to तिरस्करोति ।

3. रुढा—रुढ+क्त कर्त्तरि स्त्रियाम्=रुढा well-known, hence great. See Malli “रुढा प्रसिद्धा महती इत्यर्थः” । Qual. धू । Vyasa and Yudhishthira set this task (धृ) of वैरिन्यात्तन on him—it was great hence See canto. III and ante

4. दूरगा—दूर गच्छति दूर+गम+ङ कर्त्तरि स्त्रियाम् दूरगा remaining at a distance Qual जननी ।

5. तिरस्करोति—तिरस्+क्त+कट्ति । Destroys धू,—जननी and

वृषः are separate nominatives, Such singular verbs are seen when several nouns are separated by च, of, “आदित्यश्चाग्निश्चोऽनलश्च योर्भूमिगो वृद्धयं वनस्य, उभेवस्य च वनं च जानाति नरस्य वनम्” । तिरस् is here a गति by the rule ‘तिरोऽन्वहो’ । तिर करोति is also correct by the rule “तिरसोऽन्यतरसाम्” । Here we cannot have गतित् in तिरस्करोति owing to the prohibition “उपपदमतिङ्”—an उपपद is compounded but not with a तिङ्-न् word It is merely placed before करोति by the rule “ते प्राग्धातोः” । But तिरस्कृत, तिरोहित are cases of गतित् - ।

6. स्वातन्त्र्य—स्वतन्त्र independent तस्यभाव इति स्वतन्त्र + व्यञ्ज = स्वातन्त्र्यम् independence, cf, ‘अनुष्ठानमित्यत्र स्वातन्त्र्यमपकर्षति’ uttara-charita, Obj, of तिरस्कराति ।

7 आचारवान्—आ + वर + वञ्ज कर्मणि = आचार observances = नियम (1, e. तपोनियम) । स अस्ति अस्य इति आचार + वतुप = आचारवान् । Qual. वृषः । The order of such an elder tother must be heeded to

8. वृष — नन् पातोति न + पा + क कर्त्तरि = वृष a King Nom to तिरस्करोति । Here क comes by the rule “आतोऽनुपसर्गेकः” ।

9. Voice—आसक्तया रुद्ध्या धुरा.. दूरगया जनन्या ..आचारवता व्यायसा मुपेण...तिरस्क्रियते.... ।

78. *As a self restrained I will fight and never fly away.*

स्वधर्ममनुबन्धन्ते नातिक्रममरातिमिः ।

पलायन्ते कृतध्वंसा नाहवान्मानशालिनः ॥ ७८ ॥

Prak.—मानशालिन. स्वधर्ममनुबन्धन्ते [The self-respected follow the duty of a Kabattriya]. This is not always true—अतिक्रम न अनुबन्धन्ते [They never transgress their duty In fact they are always true to this Dharma]. If they be vanquished in

battle—अरातिभिः कृतध्वंसा आहवात् न पलायन्ते (In following their duty they may be ousted by the enemy but in spite of this defeat they never fly from battle field. Rather they give up life, than self-respect) 78

Prose,—मानशालिन स्वधर्मम् अनुवृत्तन्ते, अतिक्रम न , (ते) अरातिभिः कृतध्वंसा (अन्त अपि) आहवात् न पलायन्ते ।

Eng.—The self-respected follow their own duty (i. e, the duty of a Kshatriya) and not the transgression (of duty) ; even being ousted by the enemy they never fly off from the battle-held. 78

Beng—मानशाली ব্যক্তি স্বধর্ম অর্থাৎ ক্ষত্রধর্ম অনুসরণ করে; স্বধর্মের অতিক্রম করে না। শত্রুকর্তৃক বিধ্বস্ত হইয়াও তাহার যুদ্ধ হইতে পলায়ন করে না।

Expl.—See Prak.

Malli.—उक्तमथमुपसहरति स्वधर्मं मिति—मानशालिन स्वधर्मं चावधर्मं ‘अनुवृत्तन्ते’ अनुवर्तन्ते ‘अतिक्रम’ स्वधर्मातिक्रमं ‘न’ अनुवृत्तन्ते । तत किम् ? अत आह अरातिभिरिति—‘अरातिभिः कृत व सा’ कृतापत्तारा’ सन्त’ (अपि) आहवात् न पलायन्ते । अयमेव स्वधर्मानुगोष इत्यर्थं १ । [“उपसर्गस्यायतो” इति रेफस्य लत्वम् । अवमन्.—“न निवर्तेत सयामात् चावधर्मं नुस्सरन्” इति । अत्र उत्तरवाक्याथे प्रति पूर्ववाक्याथस्य हेतुत्वात् वाक्याथइतुक काव्यलिङ्गमलङ्कार २] ॥ ७८ ॥

Notes on Malli

1, The sense is, this is following their own duty. 2. In पलायन्ते the र of पला becomes ल by the rule “उपसर्गस्य अयतो” । On this Manu has “Remembering the duty of a Kshatriya, do not fly from battle,” Here the figure is काव्यलिङ्ग where हेतु follows from the meaning of a sentence in as much as the meaning of the antecedent clause is the cause of the meaning of the subsequent one

2 अनुदन्ते—अनु + दध + लट्, अन्ते । Follow. Nom मानशालिनः । “कर्मभिप्राये क्रियाकाले आत्मनेपदम्” । [रुणद्धि—रुन्ते, रुणोघे—रुन्ते, रोष्यति—ते] । The great चविय follow their स्वधर्मं 1, e. युद्ध with their enemies, see “न निवर्तेत स्यामात्” etc in Malli and cp—“धर्म्यात् हि युद्धान् चवियस्य श्रेयोव्यत् न विद्यते” Gita. Also cp—“चिरपरिचितानि अक्षराणि मानदन्ति”—Uttara

3. अतिक्रमम्—अति + क्रम + घञ्, भाने = अतिक्रम' transgression 1, e. transgression of duty, तम् । Obj. of अनुदन्ते ।

4 अगतिभिः—अनुक्त कर्त'रि श्या । The क्रिया is in क्त of कृतश्च साः , so क्त should not have been compounded, but the construction being obvious सम स may be allowed, cf “सापेक्षत्वे ऽपि गमकत्वात् समास ”, cf “मद्वृत्तानमितनक्तमालि”—Raghu.

5, पलायन्ते—परा + अय + लट् अन्ते । Nom, मानशालिन । Here र becomes ल , see “उपसर्गस्थायत्ने” (in Malli),

6 क्त & ०—ध्वंस + घञ् भावे = ध्वंस destruction, defeat, क्तः ध्वंस' एवाम्, बहु— । Pred, to मानशालिनः ।

7. आहवात्—आह्वयन्ते अय इति आ + ह्वे + अच् अधिकारे = आहव' battle. तस्मात् । अपादाने प्रमी ।

8, मानशालिनः—मानेन शालन्ते शोभन्ते इति मान + शाल + णिनि कर्त'रि = मानशालिन' the self-respected Nom, to अनुदन्ते and पलायन्ते । The self-respected rather die than give up their valour and respect of “व्यग्रन्यसून् मुखमत' न धाम मानिन ”—Kirat II and ‘सम्भावितस्य चाकीर्तिभरणादतिरिच्यते”—Gita etc

9 Voice—मानशालिभिः स्वधर्मं अनुदध्यते , अतिक्रम. कृतश्च सै सङ्घः पलाय्यते ।

79, *Either I will perish or I will succeed by worshipping Indra*

विच्छिन्नाभ्रविलायं वा विलोये नगमूर्धनि ।

आराध्य वा सहस्राक्षमयशःशल्यमुद्धरे ॥ ९८ ॥

Prose.—अहं विच्छिन्नाधविलायं (यथा तथा) नगमूढं नि विलीये वा, सङ्खाचम् आराध्य वा अथवा शल्यमुद्धरे ।

Eng—Either I will perish at the top of this mountain like a cloud torn to pieces by wind, or worshipping Indra the thousand-eyed, I shall wipe off this shaft of infamy.

Beng—इय आमि बाताहत छिन्नमेघेर ग्राय एहे पर्कतशृङ्गे विलीय हईव, अथवा सहस्राक्ष ईन्द्रे आराधना करिआ अथशःशल्या उद्धार करिव (अर्थात् शङ्कनाश करिआ अथशः दूर करिव) ।

Expl—Arjuna's determination was to pacify Indra by penance and thereby to conquer the enemy otherwise he will perish at the mount Indrakila in his arduous attempt

Malli.—“किं बहुना, ममाय निश्चय श्रूयताम्” विच्छिन्नेति^१—‘विच्छिन्न’ बाताहत यत् ‘अध’ (मेघ) तदिव इति ‘विच्छिन्नाधविलायं यथा तथा [“उपमाने कर्मणि च” इति कर्त्तरि उपपदे णमुल्^२] ‘नगमूढं’नि’ अस्मिन् गिरिश्रमे ‘विलीये’ विशेष्ये वा [“कयादिषु यथाविध्यनुपयोग”] यत् वा ‘सङ्खाचम्’ इन्द्रम् ‘आराध्य अथवा’ एव ‘शल्य’ तत् उद्धरे’ उद्धरिष्यामि, न तु गत्यन्तरशङ्का इत्यर्थः । वाच्यन्दः विकल्पे ॥ ७६ ॥

Notes on Malli

1 “What more, let this resolve of mine be heard”—this he says by विच्छिन्न &c. 2 Here णमुल् with कर्त्तरि as the उपपद comes by the rule “उपमाने कर्मणि च” । [“वात् कर्त्तरि” इति दोषिनः] ।

CHARCHA

1, विच्छिन्न &c.—अध is मेघ here It also means गगन । वि+च्छिद + क्त कर्त्तरि = विच्छिन्न torn to pieces विच्छिन्नम् अधम्, कर्मणा— । तदिव विलीयते इति विच्छिन्नाध+वि+ली+णमुल्=विच्छिन्नाध विलायम् perishing like a torn cloud तत् तथा तथा । Adv. Qual. विलीये । Here णमुल् comes कर्त्तरि by the rule “उपमाने—” (see Malli)

2. वा—An अव्यय indicating विकल्प, cf. ‘शिवर्वाग्निव्यावा यदसि’ &c.—Uttaracharita.

8. विनोषी—वि+ली (दिवादि)+कट ए कचंरि । *Shall perish.*
 Nom' अङ्गम् understood, भविष्यति कट by the rule “वर्तमानसामोक्ते
 वर्तमानवद्वा” । After विलायम् (समुत्) the root here is also ली by the
 rule “कवादिषु यथाविध्यनुप्रयोग” । वि+ली also implies गति, of,
 “पुरोक्ष यावत्तु भुवि व्यल्लोयत”—Sisu.

4. नग &c—Derive, ante नगस्य सूत्रा, top of Mount 1, e,
 Indrakila, इतत् । तस्मिन्, अधि ७मौ ।

5. आराध्य—आ+राध+णिच्+ल्यप् having worshipped

6. सहस्र &c—सहस्रम् अक्षौणि अस्य इति सहस्राक्ष+षच (समासान्) =
 सहस्राक्ष. thousand-eyed-one 1, e. Indra तम् । Obj, आराध्य ।
 Here समासान् comes by the rule “बहुब्रीहौ सक्थ्यन्तो स्वांगात् षच् ।”

7. अयश etc.—न यश इति अयशः ; नञ्त्तत् । अयशस 18 infamy, शल्य
 shaft, अयश. एव शशयम्, मयूरव्यं सवादितात् समाम । ९त् । Obj of उडरे ।

8. उड्रे +ष्ट+कट ए कचंरि shall erase, wipe off Nom.
 अङ्गम् । [धरति ते, दधार दध, धरिष्यति त] । For कट here see note 3,
 above.

9. Voic मथा विनोष्यते . उडिष्यते . ।

80. *Then Indradiscloses himself and advises
 Arjuna to worship Siva.*

इत्युक्तवन्तं परिरभ्य दोर्भ्यां

तनूजमाविष्कृतदिव्यमूर्तिः ।

अधोपघातं मघवा विभूत्यै

भवोद्भवा राधनमादिदेश ॥ ८० ॥

Prak —मघवा भवोद्भवा राधनम् आदिदेश [Indra advised Arjuna to
 worship Siva, the भवोद्भव], What will be the result then ?—
 विभूत्यै अधोपघातम् भवोद्भवा राधनम् [The worship will remove his
 sins and sorrows and he will find his good] Did Arjuna
 recognise Indra—आविष्कृतदिव्यमूर्तिः सन् (Indra disclosed his
 own identity to him) What did they do when identity was

known—इत्युक्तवन्तं तनूजं दोर्भां परिरभ्य आदिदेश (Indra embraced his son Arjuna with his arms and then advised him Siva's worship) 80

Prose,—मघवा इत्युक्तवन्तं तनूजं आबिष्कृतदिव्यमूर्तिं (सन्) दोर्भां परिरभ्य विभुत्यै (मङ्गलाय) अघोपघातं भवोद्भवाराधनम् आदिदेश ।

Eng,—Indra with his divine form disclosed, embraced with his arms, Arjuna—his son who said this, and advised him Siva's worship the destroyer of all sorrows for his good.

Beng—এই কথা বলিল, ইন্দ্র নিজমূর্তি প্রকটিত করিয়া তদীয় পুত্র অৰ্জুনকে বাহুদ্বারা আলিঙ্গন করিয়া মঙ্গলের (জয়ের) জন্য তাকে দুঃখবিনাশী ভবোদ্ভব শিবের আরাধনার আদেশ করিলেন ।

Expl,—Easy

Mall.—इतीति—'मघवा' इन्द्र 'इत्युक्तवन्त' 'तनूज' पुत्रम् अर्जुनम् । 'आबिष्कृतदिव्यमूर्ति' आबिष्कृता प्रकटिता दिव्यमूर्तिं निजरूपेण स तथोक्तं सन् "दोर्भां" बाहुभ्यां 'परिरभ्य विभुत्यै' श्रियसे । उपहन्यते अनेन इति उपघातम् [करणे चञ् प्रत्यय] अघातां दुःखानाम् उपघातम् 'अघोपघात' भवोद्भवाराधनं भव स साग तस्य उद्भव कारणमिति भवोद्भव शिव, तस्य 'आराधनम्' उपासनम् 'आदिदेश' शिवमुद्दिश्य तद् चर इति आज्ञापयामास इत्यर्थः ॥ ८० ॥

1 The sense is, ordered him to practise penance aiming appeasement of Siva.

CHARCHA

1. इति—An अव्यय, refers to the speech of अर्जुन । Obj of उक्तवन्तम् ।

2. उक्तवन्तम्—कृ or वच् + क्तवत् कर्त्तरि अतीते = उक्तवान् saying. तम् ।

Qua! तनूजम् ।

3, परिरभ्य—परि + रभ + क्यप्, having embraced,

4. दोष्मिन्—दोष् arm, ताभ्याम् । करणे ष्या । Decline—दोः, दोषी, दोषः, दोषम, दोष्—दोषः; दोष्ठा-दोषा, दोष्मिन् &c.

5. तन्जन्—Both तन् and तनु means body तस्मात् जात इति तन् + जन् + उ कर्त्तरि भूते = तन्जन्. son. i, e, Arjuna. तम् । Obj. of परिरेभ्य and आदिदेश ।

6 आविष्कृत &c —&c —आविस् manifest An अव्यय । 'प्रकाशे प्रादुराविः स्यात्' । आविस् + क्त + क्त कर्मणि = आविष्कृत shown दिविभवा इति दिव + यत् स्त्रियाम्—दिव्या divine. Here यत् after दिव् comes by the rule "ए, प्रागपागुः कप्रतीचो यत् ।" दिव्या मूर्तिः, कर्मधा—आविष्कृता दिव्यमूर्तिः, येन, बहु । Pred. to मचवा । Being pleased, Indra disclosed his identity to Arjuna. आविस् is a गति optionally by 'साक्षात् प्रष्टतौ नि च' । And आविष्कृत is an instance of गतितत् । The समास is prohibited when a तिङन्त follows, See notes on तिरस्कारोति al. 77

7. अघोप &c —उपहृत्यत अनेन इति उप + हृन् + घञ्, करणे = उपघात that which destroys. अघ sin, sorrow. तेषाम् उपधातम्, इतत् । Qual. भवोद्धवारधनम् । Or—भावे घञ्, अघाना उपघात, यस्मात्, व्यधिवहु ।

8 मचवा—Nom. singular of मचवन्, by the rule "मचवा बहुलम्" the प्रातिपदिक has also the form मचवत् (to be declined like श्रीमत्) । Nom to आदिदेश ।

9 विभूत्ये—वि + भू + क्तिन् भावे = विभूति, wealth, prosperity (here). तस्यै । तादर्थ्यं ४४१ ।

10. भवोद्भव &c —आ + राध (पुरादि) + लुट् भावे = आराधनम् worship भवतोति भू + अघ कर्त्तरि = भव is ससार here. 'उद् + भू + अघ् अपाशने = उद्भवः' source, cause, भवस्य उद्भवः, भवोद्भव Siva, इतत् । Or बहु as in note 7. तस्य आराधनम्, इतत् । तत् । Obj. of आदिदेश ।

11. आदिदेश—आ + दिश + क्तिट् णञ्. (ञ) । Ordered [दिशति, आदिशत्, दित्यदि, आदिचत्] । आ + दिश also means 'to show'. of, "अग्नि-शरणमार्गमादेयम्"—Sak

12 Voice.—मघीना...मूर्तिना (सता) . आदिदेशे ।

